

PEAK-OP
истражување во акција

Родово-базирано насилство на јавни места во Скопје

студија на опсег

Оваа публикација е поддржана од Телото на Обединетите нации за родова еднаквост и зајакнување на жените - UN Women.

Мислењата и ставовите изразени во оваа публикација се мислења и ставови на авторите и не ги претставуваат мислењата и ставовите на UN Women, Обединетите нации или на другите придружни организации. Наведените граници и имиња како и ознаките користени на мапите од овој извештај не претполагаат официјална потврда или прифаќање од страна на Обединетите нации.

Родово-базирано насилство на јавни места во Скопје
Студија на опсег

Издавач: Реактор – Истражување во акција

За издавачот: Марија Башевска

Дизајн и печатење: КОМА

Тираж: 150

Бесплатен/Некомерцијален примерок

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека
"Св. Климент Охридски", Скопје

364.63-055.2(497.711)(047.31)

РОДОВО-базирано насилство на јавни места во Скопје : студија
на опсег. - Скопје : Реактор - Истражување во акција = Skopje :
Reactor - Research in action, 2020. - 67, 61 стр. : табели ; 23 см

Насл. стр. на припечатениот текст: Gender-based violence in
public spaces in Skopje : a scoping study. - Обата текста меѓусебно
печатени во спротивни насоки. - Текст на мак. и англ. јазик. -
Белешки: стр. 57-67 ; Endnotes: стр. 51-61

ISBN 978-608-4684-34-3

а) Насилство врз жени на јавни места - Скопје - Истражувања

COBISS.MK-ID 51402501

**Родово-базирано
насилство на
јавни места во Скопје**

студија на опсег

Скопје, 2020

СОДРЖИНА

08 Вовед
и цели

11 Преглед на
литературата

35 Наоди од
анкетите

41 Наоди од
онлајн анкетата

69 Наоди од
фокус групите

79 Со нивни зборови:
дживеаните
искуства на жените

18 Методологија

25 Македонскиот
правен контекст

55 Наоди од
телефонската
анкета

64 Наоди од
прошетките
за оценка на
безбедноста

85 Препораки

95 Белешки

ВОВЕД И ЦЕЛИ

Насилството врз жените и девојчињата (НВЖД) е едно од најраспространетите прекршувања на човековите права. Може да вклучува физичка, сексуална, психолошка и економска злоупотреба, и се случува независно од возраст, раса, култура, класа или место живеење. Се одвива во домот, на улиците, во училиштата и на работното место. Има многу изрази-од најраспространетите форми на семејно и сексуално насилство, сексуално вознемирување и демнење, до штетни обичаи, таканаречени убиства заради одбрана на честа, како и други видови фемициди. Пристапот на жените и девојчињата до јавниот простор обично е отежнат поради страв од криминал и виктимизација. Уличното вознемирување и различните форми на насилство, како и заканите од нив, се универзални проблеми што негативно влијаат на правото на жената да го користи јавниот простор. Сексуалното вознемирување и насилството врз жените и девојчињата (НВЖД) се случуваат на јавни простори во различни средини. Ова го ограничува нивниот пристап до основни услуги, до културни и рекреативни можности, и негативно влијае врз нивното здравје и благосостојба. Покрај ниското ниво на препознавање на НВЖД на јавни места, дополнителен проблем е и недостатокот на конкретни, споредливи и систематски собрани податоци, како и ограничениот капацитет на локалните самоуправи, граѓанските организации и другите засегнати страни да ги собираат овие податоци. Исто така, таму каде што јавниот простор е несоодветен, лошо дизајниран или приватизиран, градот станува се повеќе поделен врз основа на религија, етничка припадност, род и економски статус.¹ Од друга страна, јавниот простор може да послужи за да доведе до еднаквост. Добро дизајнираните и одржуваните јавни простори помагаат во намалувањето на стапките на криминал и насилство и создаваат простор за формални и неформални социјални, културни и економски активности, што придонесуваат за подобрување на довербата и безбедноста.

Заштитата на физичкиот и психолошкиот интегритет на жените е предвидена на меѓународно ниво, вклучувајќи ја и заштитата од какво било насилство и вознемирување коишто претставуваат значајно прекршување на основните човекови права и достоинство. За таа цел, меѓународната заедница, преку правни механизми усвои многу договори со кои се предлагаат конкретни одговори, решенија и препораки, како што се Конвенцијата на ОН за елиминација на сите форми на дискриминација врз жените (CEDAW)² со нејзиниот Факултативен протокол и Конвенцијата на

Советот на Европа за спречување и борба против насилство врз жените и семејно насилство (во понатамошниот текст Истанбулска конвенција).³ Неодамна донесените Цели за одржлив развој (ЦОР) на ОН, преку целта 5.3 ја препознаваат Елиминацијата на насилството врз жените како клучна за развојот на жените и општеството во целина. Покрај тоа, целта 11 го отсликува зголеменото внимание кон јавниот простор и безбедноста на жените. Целта 11.7 ја истакнува неопходноста „да се обезбеди универзален пристап до безбедни, инклузивни и достапни, зелени и јавни места, особено за жени и деца, постари лица и лица со попреченост.“ Следствено на тоа, оваа цел (ЦОР 11.7) има два конкретни индикатора: 1) Просечната површина, во проценти, на изградените делови од градовите кои се отворен простор за јавна употреба и; 2) Процент на жени подложени на физичко или сексуално вознемирување во последните 12 месеци, според сторител и местото на случување.⁴ Во многу делови на светот, вклучително и во Северна Македонија, недостасуваат соодветни податоци за безбедноста на градовите од родов аспект. Во 2012 година го направивме првиот обид за оценување на постоењето и опсегот на родово-базирано насилство и дискриминација врз жените на јавните урбани места во град Скопје.⁵

Цели

Студијата претставува своевидна репликација на првото Истражување на опсегот спроведено во 2012 година во општините Центар и Чаир, со примена на малку изменета методологија.⁶ Целта на репликацијата на истражувањето е да се проценат трендовите и промените во манифестацијата на насилството и перцепциите за безбедност на јавни места од страна на жените и девојчињата, особено по промените во урбаната инфраструктура на градот Скопје после 2012 година.

Истражувањето има за цел да собере податоци што ќе придонесат кон дизајнот на идните проекти или интервенции на UN Women за подобрување на безбедноста на жените и девојчињата од родово-базираното насилство и дискриминацијата при користење на јавни места. Исто така, ќе им помогне на централните и на локалните засегнати страни да ја зајакнат превенцијата на насилството и да ја зголемат без-

бедноста и употребата на јавни/отворени места од страна на жените.

Истражувањето има за цел:

- ◆ Да се разберат специфичните локални манифестации на насилство врз жените и девојките, особено на јавните места во двете општини во градот Скопје, како и перцепцијата на јавната безбедност и конкретните фактори на ризик;
- ◆ Да се анализираат локалните развојни политики, планови и релевантни иницијативи поврзани со елиминација на насилството и дискриминацијата врз жените и девојчињата;
- ◆ Да се идентификуваат и оценат релевантните постоечки услуги и тековни интервенции кои се однесуваат на елиминација на родовата дискриминација и насилството врз жените;
- ◆ Да се идентификуваат позициите и приоритетите на позначајните засегнати страни (на пр. полицијата, социјалните работници, локалните даватели на услуги и сл.);
- ◆ Да се идентификуваат и разјаснат ставовите на корисничките групи за кои тие се наменети;
- ◆ Да се обезбедат податоци што можат да им помогнат на засегнатите страни во зајакнувањето на превенцијата на насилството врз жените и на јавната безбедност.

ПРЕГЛЕД НА ЛИТЕРАТУРАТА

Насилството врз жените е признато и дефинирано во меѓународните правно обврзувачки инструменти. Обединетите нации го дефинираат насилството врз жените како „било каков чин на родово-базирано насилство што резултира или може да резултира со физичка, сексуална или ментална повреда или страдање на жените, вклучително и закани од такви дела, принуда или произволно лишување од слобода без оглед дали се случуваат во јавниот или во приватниот живот.“ Покрај тоа, Член 3 од Конвенцијата на Советот на Европа за спречување и борба против насилство врз жени и семејно насилство (Истанбулската конвенција)⁷ ги повторува овие дефиниции. Затоа, ова истражување како основа ги користи веќе прифатените дефиниции за насилство врз жените содржани во различни документи на ОН, а поточно:

Комитет за елиминација на дискриминацијата врз жените, општа препорака Бр. 19:⁸ *Родово-базираното насилство врз жени е „насилство кое е насочено кон жена затоа што таа е жена, или насилство што несразмерно ги погодува жените. Тоа вклучува акти кои нанесуваат физички, ментални или сексуални повреди или страдања, упатување на закани од вакви дела, принуда и други лишувања од слобода“.*

„Родово-базираното насилство што го нарушува или поништува уживањето на човековите права и на основните слободи од страна на жените, според општото меѓународно право или според конвенциите за човекови права, е дискриминација во смисла на член 1 од Конвенцијата.“

Резолуција 48/104 на Генералното собрание: Декларација за елиминација на насилството врз жените, Член 1:⁹ *Насилство врз жените „значи секој чин на родово-базирано насилство што резултира со или може да резултира со физичка, сексуална или психичка повреда или страдање на жените, вклучувајќи ги и заканите од вакви дела, принудата или произволното лишување од слобода, без оглед дали тие се случуваат во јавниот или во приватниот живот.“*

Резолуција 58/147 на Генералното собрание за елиминација на семејното насилство врз жени:¹⁰ *Препознава дека „семејното насилство може да вклучува економско лишување и изолација и дека таквото однесување може да предизвика непосредно нарушување на безбедноста, здравјето и благосостојбата на жените.“*

Конвенција на Советот на Европа за спречување и борба против НВЖД и СН (Истанбулска конвенција), Чл. 3:¹¹ *Насилството врз жените “се подразбира како кршење на човековите права и форма на дискриминација врз жените и ги опфаќа сите акти на родово-базирано насилство кои резултираат со или можат да резултираат со физичка, сексуална, психолошка или економска повреда или страдање на жените, вклучувајќи ги и заканите од вакви дела, принудата или произволното лишување од слобода, без оглед дали тие се случуваат во јавниот или во приватниот живот.“*

Студијата на Генералниот секретар на ОН за сите форми на насилство врз жените го истражуваше насилството врз жените користејќи класификација на различни форми на насилство,¹² од кои едната ќе биде во фокусот на ова истражување. Родово-базираното насилство се разликува од другите видови насилства по тоа што родот на жртвата е примарен мотив за актот на насилство. Со други зборови, „родово-базираното насилство се однесува на каква било повреда што е нанесена врз жената и тоа е воедно и причина и резултат на нееднаквите односи на моќ, засновани врз перципираните разлики меѓу жените и мажите што доведуваат до подреден статус на жените, како во приватните така и во јавните сфери. Овој вид насилство е длабоко вкоренет во социјалните и културните структури, норми и вредности што владеат во општеството, и честопати е континуирано одржувана преку култура на негирање и молк.“¹³

Исто така, посебно внимание треба да се посвети на перципираното насилство и на нашето разбирање на овој концепт. Иако во раните истражувања се користеше општоприфатено сфаќање на поимот „страв од насилство“, сложеноста на феномените и барањето за сензитивност во поглед на различните искуства, теми и теоретизирање беше предмет на разни истражувања,¹⁴ кои сугерираат дека „стравот од насилство“ има недоволно јасно значење, исто како и реакциите кога станува збор за сексуален напад, силување или понижување. Благодарение на овие критики, националните истражувања во северноамериканските и европските земји се подобрени со посензитивно и поспецифично истражување на широк спектар на криминални настани.

Иако не постои општоприфатена дефиниција за страв од криминал, постојат се повеќе докази дека не станува збор за фиксна особина што некои луѓе ја имаат додека други не, туку повеќе за „привремена и ситуациона.“¹⁵ Со други зборови, сите ние влегуваме и излегуваме од сенките на стравот, под влијание на нашите сопствени искуства и од просторните, социјалните и временските ситуации,^{16,17,18} Ова има импликации како за теориските расправи во однос на стравот, така и за проценката на неговиот опсег.

Искуства со насилство и перципираниот ризик од насилство

Кога се истражува насилство врз жените, важно е да се генерираат податоци и да се истражуваат искуствата на жените поврзани со насилство, но и нивните перцепции во однос на заканата од насилство, манифестирани преку стравот од насилство. Личната безбедност и сигурност повеќе се потпираат на слики и идеи за потенцијални опасности отколку на статистички ризици;¹⁹ меѓутоа, некои истражувачи²⁰ тврдат дека е проблематично да се споредуваат „објективниот“ ризик и субјективниот страв. Фактот дека ова чувство вклучува најмалку две димензии постепено беше разоткривано преку спроведените социолошки истражувања: од една страна е начинот на кој се зборува за недостатокот на безбедност на јавните места, а од друга, стравот за сопствената безбедност.

Стравот и чувството на небезбедност во локалното опкружување е еден фактор што може да ја ограничи секојдневната независна мобилност.²¹ Разгледувањето на ова прашање од родова перспектива ни овозможува да ги разбереме разликите помеѓу жените и мажите во однос на откривањето на стравот и експресијата на стравот, како и нивните идеи во врска со јавните места. За жените обично е повеќе јавно да пријават насилство отколку мажите, без разлика дали станува збор за јавни места,^{22,23,24} или пак воопшто.^{25,26} За стравот од криминал се смета дека придонесува за ограничување на слободата на жените и на пристапот до јавни места преку нивното социјализирање уште од детството и детерминирање на начинот на кој тие се однесуваат и облекуваат, луѓето што ги среќаваат и местата што ги посетуваат.^{27,28,29} И жените и мажите ги опишуваат жените како поуплашени и поранливи на јавни места.^{30,31} Стравот на жените и перципираната ранливост на јавни места е силно поврзан со стравот од силување, што се засилува преку искуствата од сексуално вознемирување.^{32,33,34} Riger, Gordon and Labailly (1978)³⁵ покажаа дека кога пешачат жените се перципираат како поранливи, послаби и побавни во споредба со мажите.

Сликата за жените како ранливи на јавни места е одраз на нееднакви родови односи на моќ и истовремено тоа ги зајакнува ваквите нееднакви односи на моќ. Гледањето на жените како ранливи е исто така во функција при градење на спро-

тивната слика-машки стереотипи за мажите како силни, бестрашни и можни заштитници или потенцијални сторители.^{36,37,38} Гледањето на мажите како бестрашни придонесува да биде помалку општествено прифатливо момчињата да признаат дека се плашат или да се несигурни, но може да придонесе и да ги направи всушност повеќе бестрашни од девојчињата. Жените и девојчињата, од друга страна, се очекува да се плашат и да преземат мерки на претпазливост, до тој степен што постапувањето самоуверено или смело на јавен простор може дури да се смета за „непристојно“ или невнимателно за една жена.^{39,40} Многу жени одбиваат да дозволат овие норми да ги водат нивните животи и се движат смело на јавен простор, но ако жената која е бестрашна стане жртва, некои може (погрешно) да тврдат дека таа самата делумно е виновна за тоа.

Насилство и простор

Smith (1987) прва ја демонстрираше врската помеѓу стравот од криминал и просторната организација на општествените односи. Развојот на методолошко разбирање во оваа област ги отсликуваше пошироките методолошки дебати во рамките на човечката географија. Физичкото опкружување е најчестата димензија на просторот што е истражувана, главно во рамките на човечката географија,^{41,42,43,44} како резултат на добро документирираниот просторен елемент на стравовите на луѓето.^{45,46,47}

Неколку истражувања направени во 1980-тите и 1990-тите години се обидоа да го објаснат вистинското потекло на овие стравови. Литературата сугерира дека овие гледишта и перцепции поврзани со јавните места се под влијание на различни проблеми,⁴⁸ покрај нивните сопствени искуства.⁴⁹ Луѓето обично известуваат за страв од насилство во одредени средини за кои истражувањата покажаа дека се обично темни, изолирани и неодржувани места, при што лошиот дизајн на метрото, домувањето и улиците честопати се директно посочени. Истражувачите исто така се обидоа да го испитаат влијанието на видливите елементи врз стравот во различни средини, како што се ѓубре, вандализам, групи на млади луѓе,^{50,51} и улично осветлување.^{52,53,54,55} Покрај тоа, се поголем број истражувања ги испитуваа реакциите на луѓето на „природни“ или „полу-природни“ средини и го истакнаа постоењето на страв од напад во шумски предели, паркови и други зелени простори.^{56,57} Понатаму, литературата сугерира дека родителите, но и врсниците, училиштето и медиумите можат да имаат силно влијание врз перцепцијата на безбедноста.^{58,59}

Rain (1997)⁶⁰ тврди дека општествената конструкција на стравот и насилството се манифестира во социо-родовата поделба на просторот. Gordon and Riger (1989)⁶¹ ги анализираше тактиките што ги користат жените за да ги надминат своите стравови поврзани со движењето во отворен простор, и заклучиле дека жената презема мерки на претпазливост за да ги избегне актите на насилство или вознемирување

на јавни места.^{62,63} Така, за жените е поверојатно од мажите да развијат стратегии за избегнување или само-исклучување во однос на јавните места.

Анализа на контекстот

во Република Северна Македонија, насилството врз жените во сите свои форми и натаму остава простор за голема загриженост. Наспроти позитивните законски измени и напредокот постигнат во областа на превенцијата и заштитата од семејно насилство, другите видови насилство врз жените остануваат потценети и недоволно препознаени, што резултира со многу ретко пријавување и несоодветен третман. Насилството врз жените и девојчињата на јавни места, како што е силувањето, сексуалното вознемирување на улица, вербалното улично вознемирување и упатување закани, како и другите форми на родово-базирано насилство, вклучувајќи го и демнењето, допрва треба да добијат позначајна политичка стратегија и внимание на јавноста, но и соодветни одговори во средините каде што се случуваат.

Според постоечкото законодавство во Република Северна Македонија, сексуалното насилство е забрането. Кривичниот законик⁶⁴ го криминализира силувањето, додека според амандман усвоен во 2004 година, исто така конкретно се криминализира „обљуба со злоупотреба на положбата“. Сепак, општата дефиниција за силување е рестриктивна кога се споредува со современите стандарди и трендови во гонење на силувањето, како што се оние утврдени со судската пракса на Европскиот суд за човекови права (види на пример, М.К. против Бугарија) и Истанбулската Конвенција,⁶⁵ вклучувајќи го и семејното насилство. Според Кривичниот законик, едно лице извршува силување доколку „со употреба на сила или закана дека непосредно ќе нападне врз неговиот живот или тело или врз животот или телото на нему блиско лице, ќе го присили на обљуба“.⁶⁶ Во пракса, строгите барања за докажување на пенетрација и активен отпор го прават законскиот третман на силувањето неефективен.⁶⁷

Сексуалното вознемирување е санкционирано со Законот за спречување и заштита од дискриминација,⁶⁸ Законот за работни односи⁶⁹ и Законот за заштита од вознемирување на работното место.⁷⁰ Дефиницијата за сексуално вознемирување во Законот за спречување и заштита од дискриминација во целост соодветствува со дефиницијата за сексуално вознемирување во член 40 од Истанбулската конвенција.⁷¹ Сексуалното вознемирување е санкционирано и во член 9 од Законот за работни односи, при што конкретно е санкциониран како форма на дискриминација. Во случај на дискриминација, товарот за докажување дека не се случило дискриминација или вознемирување, паѓа врз обвинетиот/обвинетите. Сексуалното вознемирување е забрането со член 3 од Законот за еднакви можности на жените и

мажите, а во членот 4 е дефинирано како „секое вербално, невербално или физичко однесување од сексуален карактер што претставува [...] штета на личното достоинство, особено кога тоа предизвикува заплашување, одбивност, деградација, понижување или навредливо однесување“.⁷²

Демнењето е регулирано во македонското законодавство од 2014 година со донесување на Законот за спречување, борба и заштита од семејно насилство.⁷³ Сепак, во моментот не постои посебна инкриминација за демнење во македонскиот Кривичен законик⁷⁴ што би кореспондирала со дефиницијата од член 34 од Истанбулската конвенција.⁷⁵ Чинот на извршување може делумно да се подведе под кривичните дела од член 144 – “Загрозување на сигурноста“, но само во случаи на сериозна закана или нејзино повторување.

Официјалните статистички податоци за насилството врз жените и девојчињата на јавни места се достапни од полициски записи и од извештаите изготвени од Секторот за аналитика и истражување во Министерството за внатрешни работи. Овие податоци се групирани според видот на стореното кривично дело. Сепак, овие записи ги покажуваат само пријавените случаи и не претставуваат вистинско мерило за искуствата на жените со насилство и нивната перцепција за безбедноста при користењето на јавните места во нивните заедници.

Во 2012 година, првото Истражување на опсегот на родово-базираното насилство врз жените и девојките на јавните места во Скопје⁷⁶ даде првичен увид во однос на свеста за постоењето и обемот на овој феномен и даде важни препораки за понатамошни активности од страна на сите релевантни чинители. Врз основа на податоците собрани од повеќе од 800 испитаници, наодите од истражувањето покажаа дека а) постои ниско ниво на јавна свест, разбирање и признавање на родово-базираното насилство, што не соодветствува со вистинскиот обем на насилство што го доживуваат жените, б) жените сметаат дека „да се биде жена“ (38,5%) и „да се биде сама“ (35,9%) се најважните фактори на ризик, в) повеќе од една третина од испитаничките секогаш или понекогаш се плашат да излегуваат сами во текот на денот и скоро 60% изјавиле дека се плашат да излезат сами навечер; г) секоја втора (54,2%) се плаши да оди по одредени населби или улици, а нешто под половина од испитаничките (45,3%) се плашат да користат напуштени јавни места. Понатаму, истражувањето откри дека перцепцијата на жената во поглед на безбедноста е под силно влијание на физичкиот изглед на урбаната средина, така што подобро одржуваните, широки, добро осветлени урбани простори им прават на жените да се чувствуваат побезбедно, како и дека се чувствуваат побезбедни во текот на денот отколку навечер.

Од 2012 година Скопје се соочува со урбана експанзија и промени во целокупната инфраструктура на градското подрачје. За таа цел, UN Women нарача повторно спроведување на сеопфатното истражување од 2012 година, со цел да се обезбедат податоци за степенот и различните димензии на насилството со кои се соочуваат жените на јавните места во 2017 година.

Ова истражување се фокусираше првенствено на перцепцијата на жените и на девојките во однос на безбедноста и на нејзиното влијание врз нивните животи, како и на формите на насилство што ги доживуваат. Новата проценка обезбеди податоци што UN Women ќе ги користат за зајакнување на партнерството со националните и локалните засегнати страни, особено со градот Скопје и со општините Центар и Чаир, со цел да се зголеми превенцијата на насилството врз жените, но и јавната безбедност и користењето на отворените простори од страна на жените и девојките.

МЕТОДОЛОГИЈА

Методолошки принципи

Имајќи предвид дека креирањето на методологија е комплексен процес којшто се занимава со воспоставување врски помеѓу епистемологијата (прашања за тоа што може да се знае и меѓусебната поврзаност помеѓу знаењето, искуствата и реалноста); теоријата (идеи за тоа како работите функционираат); онтологијата (категоризација и класификација на овие идеи и начинот на кој тие заемно се вклопуваат); како и рефлексии за валидноста, етиката и одговорноста на знаењето што е произведено (вклучително и изборот на метод за прибирање на податоци), во овој дел од документот даваме краток опис на принципите што го обликуваа дизајнот на истражувањето.⁷⁷

Првиот принцип е дека феминистичкото истражување се фокусира на родот и на родовата нееднаквост.^{78,79,80} Поместувањето на фокусот од 'насилството врз жените' кон 'родово-базирано насилство' ги прошири перспективите во науката, бидејќи родовото насилство не е ограничено на насилството врз жените, туку го препознава и насилството врз децата, младите или ЛГБТК + лицата. Освен тоа, иако истражувањето е фокусирано на родови теми (насилство, силување, сексуален напад, вознемирување, извршени првенствено од страна на мажи), другите концепти-како што се возраста, етничката припадност и позадината-се исто така подеднакво застапени.

Вториот принцип е намерното стеснување на стандардната академска разлика помеѓу истражувачот и „истражуваното“.^{81,82,83} Во обид да се минимизира нееднаквоста во динамиката на моќ помеѓу истражувачот и „субјектот“, не само што сите истражувачки беа жени, туку беше посветено посебно внимание при дизајнирањето на методите за собирање на податоците, да се овозможи активна вклученост на учесничките/субјектите во подготвувањето на алатките за истражување, собирањето на податоци и во толкувањето. Ова овозможува препознавање, почитување и објаснување на разликите помеѓу испитаниците или помеѓу испитаниците и истражувачот. За да се постигне ова, методологијата овозможува да се вреднува знаењето на жените и ги третира жените и девојчињата како клучни извори на ин-

формации, охрабрувајќи ги да ги искажат своите мисли, емоции и искуства. Покрај тоа, беа земени предвид и разликите помеѓу потребите и искуствата на жените во зависност од нивната позадина, возраст, етничка припадност, сексуална ориентација и попреченост.

Третиот принцип е рефлексивност, што подразбира отворено препознавање од страна на истражувачката на нејзините претпоставки, верувања, симпатии и пристрасност^{84,85} (Bergen, 1993; Ramazanogly and Holland, 2002). Затоа, посебно внимание се обрна на согледувањето на односите на моќ врз истражувачкиот процес, направените етички проценки и одговорноста за продуцираното знаење. Овој принцип ги опфаќа и емоционалната и физичката благосостојба на истражувачката и на „истражуваната“. Додека учесничката веќе претрпела емоционална и/или физичка повреда и може и понатаму да ги трпи како последица на истражувањето (т.н. ревиктимизација), кога станува збор за истражувачката која го истражува родовото насилство, постои многу силен потенцијал таа да претрпи емотивна болка, страв, гнев, обземеност, чувство на немоќ, пред, после и во текот на процесот на истражување.^{86,87}

Методолошка основа

Дизајнот на истражувањето се темели на следниве главни извори:

- М.К. Елсберг, Л. Хеисе, и Светска Здравствена Организација. (2005). Истражување на насилството против жените: практични упатства за истражувачи и активисти. *Ellsberg, M. C., Heise, L., & World Health Organization. (2005). Researching violence against women: practical guidelines for researchers and activists.* Достапно на <https://urlzs.com/eGjKm>.
- Women in Cities International (2011). Алатки за собирање информации за безбедноста на жените и нивната инклузија во градовите. *Tools for Gathering Information about Women's Safety and Inclusion in Cities.* Достапно на <https://urlzs.com/LyrPX>
- Федерални, Провинциски и Територијални министри одговорни за статусот на жените, Канада (2012). Оценување на степенот на насилство врз жените: Статистички профил. *Federal-Provincial-Territorial Ministers Responsible for the Status of Women, Canada (2012). Assessing Violence against Women: A Statistical Profile.* Достапно на <https://urlzs.com/unzWe>
- Евромед Програма за Родова Еднаквост (2010). Родово базирано насилство, Методолошки протокол: Хармонизирана методологија и концепти за спроведу-

вање на истражувања за РБН. *Euromed Gender Equality Programme (2010). Gender-based Violence, Methodological Protocol: Harmonized Methodology and Concepts to conduct GBV Surveys.*

- Обединети нации (6-ти Јули 2006). Сеопфатно истражување на сите форми на насилство врз жените, Извештај на Генералниот секретар. Генерално собрание, A/61/122. *United Nations. (July 6, 2006). In-depth study on all forms of violence against women, Report of the Secretary-General. General Assembly, A/61/122.* Достапно на <https://urlzls.com/ZzFPC>

Секундарни податоци

Анализа на постоечките податоци

Анализата на секундарни податоци беше спроведена врз сите достапни податоци за родово насилство што во моментот се собрани во Република Северна Македонија од страна на владините институции, органите за спроведување на законите и организациите што работат со жртвите, вклучувајќи ги меѓу другите: Министерството за внатрешни работи; извештаите на Советот за правда на малолетници, извештаите на Државниот завод за статистика (извештаи за криминалот во периодот 2012-2017), извештаите на Јавното обвинителство и на Кривичниот суд во Скопје. Покрај тоа, земени се предвид и податоците собрани од страна на Народниот правобранител (главно за деца, но и за жени во затворени институции (затвори, болници), податоци на Центрите за социјални работи, Институтот за јавно здравје, општините Центар и Чаир, како и организациите на жени кои работат на превенција и борба против насилството врз жените.⁸⁸

Анализа на содржината на правната рамка

Со цел да се преиспита правната и институционалната рамка за борба против насилството врз жените на јавни места во градот Скопје, како и за да може да се идентификуваат најсоодветните препораки, направена е содржинска анализа на правната рамка. Покрај тоа, извршен е преглед на политиките содржани во плановите, стратегиите и правната рамка за урбаниот развој, со цел да се утврдат можностите и модалитетите за вклучување на родовите аспекти во главните политики во секторите за планирање и во сите процеси на урбанистичко планирање и дизајн. Дел од законите што беа анализирани вклучуваат: Кривичниот законик,⁸⁹ Законот за просторно и урбанистичко планирање,⁹⁰ Законот за семејство,⁹¹ Законот за работни односи⁹² и Законот за спречување и заштита од дискриминација.⁹³

Примарни податоци

Собирањето на примарни податоци беше клучно за спроведување на проектот и методологијата беше дизајнирана со примена на комбиниран методолошки пристап, користејќи и квантитативни и квалитативни методи. Посебно внимание беше посветено на воспоставувањето на однос со испитаничките и обезбедувањето на доверливост и анонимност во процесот на прибирање податоци. Исто така, во рамките на процесот на истражување, беа следени строги етички и безбедносни насоки,⁹⁴ развиени од страна на Светската здравствена организација (СЗО) и наменети за употреба од страна на истражувач/к/и кои работат со жени кои доживеале семејно насилство.

Анкета

Во рамки на истражувањето спроведовме телефонска анкета и онлајн анкета за да ги истражиме искуствата со родово-базирано насилство меѓу жени и девојчиња на возраст од 15+ години, кои живеат во Скопје, како и нивните перцепции и грижи за безбедноста во однос на урбаните простори на градот. Анкетата за основа го користеше постоечкиот, но ажуриран прашалник што беше прв пат користен во студијата за опсегот на родово-базирано насилство од 2012 година. Целта на анкетата беше да се соберат информации за следниве аспекти на безбедноста на жените на јавни места:

- 1 Лична перцепција за безбедност на одбрани специфични јавни места (јавен превоз, пазар, улици, места за собирање, насилство на работа).
- 2 Најчести мерки што ги користат жените за да избегнат насилство.
- 3 Лични искуства со насилство на јавни места.
- 4 Реакција на полицијата (за пријавени случаи).
- 5 Перцепции за социјалните и физичките фактори кои влијаат врз личната безбедност.

Прошетки за оценување на безбедноста

Оценувањата, општо земено, се сметаат за процес на инспекција, корекција и верификација. Од друга страна, оценувањата на безбедноста на жените се користат како алатки за прибирање информации за јавната перцепција на урбаната безбедност во однос на урбаниот дизајн. Информациите добиени преку оценките на

безбедноста се користат за да се создадат позитивни промени за побезбедна социјална и физичка средина за жените, и тие беа оценети како одлична алатка од страна на учесничките во првата студија. Оваа алатка е развиена во Канада, со цел да се процени безбедноста на одредена област според мислењата, искуствата и перцепциите на жените.⁹⁵

Вториот круг од прошетките за оценување на безбедноста беше организиран помеѓу 21-ви и 22-ри мај 2018 година и за секоја рута беа планирани две прошетки-една преку ден и една навечер, по 20 часот. Во општина Чаир, почетната точка беше Специјализираната болница за гинекологија и акушерство „Мајка Тереза“, додека крајна точка беше плоштадот Скендербег на булеварот Гоце Делчев. Прошетката за оценување на безбедноста траеше приближно еден час, а должината на маршрутата беше 3,5 километри. Во општина Центар, почетната точка на прошетката беше Основниот суд 2, додека крајна точка беше катната гаража „Солунски Конгрес“. Прошетката за оценување на безбедноста траеше приближно 1 час, а должината на маршрутата беше 2,05 километри. Вкупно 42 учесници беа вклучени во прошетките за оценување на безбедноста, а од нив 39 беа жени.

На учесниците на прошетката им беше обезбедено обучување за принципите и методологијата за спроведување на прошетките за оценување на безбедноста, и тие го спроведоа оценувањето на безбедноста со помош на овој инструмент. Прашалникот беше адаптирана верзија на прашалникот од првичното истражување за опсегот на родово-базирано насилство во Скопје.⁹⁶

Прошетките за оценување на безбедноста генерираа општи податоци за севкупните чувства на безбедноста во градот, но и конкретни податоци за:

- 1 Физичките карактеристики (осветлување, одржување, знаци и мапи, пристапност, видливост);
- 2 безбедноста (изолација, протокол за итни случаи, места за „заседа“, јавен превоз); и
- 3 Ставовите и однесувањата (чувство на загрозеност или заплашување, искуства со дискриминација врз основа на идентитетите на маргинализираните лица (на пример: раса, класна припадност, род, сексуална определба).

Фокус групи

Фокус групите се користат за добивање на продлабочени знаења за колективните ставови и за конотациите зад овие ставови. Со цел да се истражат искуствата со родово-базираното насилство и социјалните наративи за безбедноста, вклученоста и насилството врз жените, помеѓу 10-ти и 16-ти мај, беа организирани четири фокус групи кои опфатија различни групи на жени:

- 1 Фокус група со претставнички на граѓанското општество кои работат со специфични и/или ранливи групи на жени.
- 2 Фокус група со жени муслиманки кои носат хиџаб.
- 3 Фокус група со жени Ромки.
- 4 Фокус група со бездомни жени Ромки.

Големините на групите варираа помеѓу 5 и 10 учесници, сите жени, регрутирани преку контакти со граѓанското општество. Сите учеснички потпишаа формулар за информирана согласност и беа компензирани за нивното учество.

Опфатените прашања беа прилагодени специјално за секоја фокус група, но фокусот беше ставен на:

- 1 Видови на насилство/вознемирување со кои се соочуваат жените на јавни места, вклучително и форми на ретко пријавувано насилство врз жени на јавни места.
- 2 Фактори кои играат улога или придонесуваат за создавање чувство на поголема безбедност и инклузија на жените на јавни места.
- 3 Одговори на жените на насилството на јавни места.
- 4 Институционален одговор на насилството врз жените на јавни места.
- 5 Што можеме да сториме за да се подобри ситуацијата.
- 6 Стереотипи и дискриминација со кои жени се соочуваат во пристапот до јавните институции како форма на „невидливо“ насилство.

Фокус групите беа модерирани од две истражувачки, кои на почетокот го најавуваа снимањето (аудио) на разговорите. Сите дискусии беа снимани и потоа транскрибирани. Сесиите траеја приближно 90 минути.

Онлајн анкета за собирање искуства со родово-базирано насилство на специфични јавни места

Наодите од првата фокус група укажаа дека некои јавни места се особено подложни на родово-базирано насилство. Јавниот превоз и местата кои се користат за спорт и рекреација беа издвоени како места каде жените и девојчињата се соочуваат со ризици од физичко и сексуално насилство. За да се соберат најразлични искуства, во периодот помеѓу 14-ти мај и 3-ти јуни 2018 година беа спроведени анонимни онлајн анкети за самостојно пополнување. Целта на анкетите беше да се соберат приказни за квалитативна анализа и 69 жени ги споделија своите лични искуства со родово-базирано вознемирување или насилство.

МАКЕДОНСКИОТ ПРАВЕН КОНТЕКСТ

Уставот на Република Северна Македонија гарантира дека правата и слободите на нејзините граѓани се заштитени, без оглед на полот, расата, бојата, националното и социјалното потекло, политичките и верските убедувања, богатството и социјалниот статус. Законот за превенција, спречување и заштита од семејно насилство⁹⁷ беше донесен во 2014 година, со што се направи позитивен чекор кон справување со семејното насилство. Сепак, законодавството се концентрира на семејното насилство што се случува во приватната сфера, но не и на родово-базираното насилство како целина, вклучително и на насилството што се случува на јавните места. Законот е критикуван заради недостаток на дефиниции и на заштита од други форми на родово-базирано насилство, како сексуалното насилство врз жените.⁹⁸ Покрај тоа, законодавството не ги признава жените и девојчињата како особено ранливи групи изложени на родово базирано насилство.

Република Северна Македонија е потписник на голем број меѓународни договори што се однесуваат на родовата еднаквост. Република Северна Македонија ја ратификуваше Конвенцијата на ОН за елиминација на сите форми на дискриминација врз жените (ЦЕДАВ)⁹⁹ во 1994 година. Но, и покрај тоа што е потписник на оваа конвенција, Северна Македонија известува за остварениот напредок само во борбата против семејното насилство, исклучувајќи ги другите видови на родово-базирано насилство, што е наведено и во заклучните коментари на ЦЕДАВ за четвртиот и петтиот периодичен извештај на земјата.¹⁰⁰ Во мај 2011 година, Република Северна Македонија ја потпиша *Конвенцијата на Советот на Европа за превенција и борба против насилството врз жените и семејно насилство*,¹⁰¹ попозната како Истанбулска конвенција. Меѓутоа, и покрај зголемениот притисок од страна на граѓанските организации, ратификацијата на Истанбулската конвенција беше одложена. Во овој период, жртвите на родово-базираното насилство останаа практично незаштитени, бидејќи државата не ги обезбеди минималните пропишани услуги предвидени со Конвенцијата за заштита на жртвите од родово-базирано насилство. Во 2017 година, новата влада презеде конкретни чекори за забрзување на процесот на ратификација на конвенцијата. Во рамките на Министерството за труд и социјална политика беше формирана работна група, која вклучуваше и претставнички од граѓанското општество, од кои се очекуваше да работат заеднички на подготовките на процесот за ратификација на Конвенцијата. Работната група исто така беше

обврзана да подготви Национален акциски план за спроведување на обврските кои произлегуваат од ратификацијата на оваа Конвенција. Конечно, во декември 2017 година владата усвои предлог закон за ратификација на Истанбулската конвенција, а на 22-ри декември 2017 година Истанбулската конвенција беше ратификувана од страна на Собранието на Република Северна Македонија. Ова претставува важен чекор, имајќи предвид дека Конвенцијата е првиот меѓународен правно обврзувачки инструмент кој конкретно се однесува на насилството врз жените и поставува стандарди за спречување на насилството врз жените (вклучително и на семејното насилство), заштита на жртвите и гонење на сторителите. Конвенцијата ја пополни огромната празнина во заштитата на човековите права на жените и истовремено ја прошири заштитата на сите жртви на насилство врз жените. Сепак, следниот период е клучен за воспоставување на меѓусекторски механизми за превенција и заштита на жртвите од родово-базирано насилство, согласно насоките од Истанбулската конвенција. Уште повеќе, воспоставувањето на минимално ниво на услуги за жртвите на родово-базираното насилство е од суштинско значење, бидејќи не само што ќе ја подобри нивната положба, туку ќе покаже и дека државата е сериозно посветена на обезбедувањето соодветна заштита за жртвите од родово-базирано насилство. Покрај тоа, во октомври 2018 година беше изготвен акциски план за имплементација на Конвенцијата за периодот 2018-2023 година. Сепак, имплементацијата на планираните активности и очекуваните резултати од нивната реализација допрва треба да бидат проценети.

Покрај меѓународните договори, постојат и неколку закони кои директно или индиректно се однесуваат на еднаквоста на жените и мажите, но таму каде што законите не се применуваат во пракса, постојат многу области каде жените се соочуваат со нееднаквост. Во рамките на оваа публикација, фокусот ќе биде ставен само на релевантното законодавство што регулира или може да претставува основа за заштита од насилство врз жените, особено на јавните места. Во македонскиот правен систем, насилството врз основа на род е делумно опфатено во различни одредби од следниве закони: Закон за еднакви можности на жените и мажите (2012),¹⁰² Кривичен законик (1996),¹⁰³ Закон за превенција, спречување и заштита од семејно насилство (2014 г.),¹⁰⁴ Закон за спречување и заштита од дискриминација (2010),¹⁰⁵ Закон за работни односи (2005)¹⁰⁶ и Закон за заштита од вознемирување на работното место (2013).¹⁰⁷

Национални механизми за спречување на насилството врз жените: законодавни и стратешки документи

Законодавната рамка за унапредување на родовата еднаквост е регулирана со Законот за еднакви можности на жените и мажите (2012).¹⁰⁸ Целта на овој закон е систематски да се вклучи родовата еднаквост во главните општествени текови со цел да се решат социјалните, економските и политичките нееднаквости меѓу жените и мажите. Иако законот забранува дискриминација, вознемирување и сексуално вознемирување, тој не го регулира изрично родово-базираното насилството. Законот беше спроведен преку Национален акциски план (2013-2016)¹⁰⁹ и годишни оперативни планови.^{110,111} Меѓутоа, истражувањата покажуваат дека од 2013 година ниту една од активностите и мерките што се планирани за родово-базираното насилство во Националниот акционен план, не биле спроведени.¹¹² Во 2018 година, Владата усвои нов Национален акциски план¹¹³ за периодот 2018-2020 година.

Институционалниот механизам за родова еднаквост на локално и национално ниво е предвиден во различни одредби од Законот за еднакви можности,¹¹⁴ а Министерството за труд и социјална политика како примарно министерство е надлежно за водење на процесот на спроведување на овој закон, на Националната стратегија за родова еднаквост, на Националните акциски планови и на оперативните планови. Во рамките на Министерството, Секторот за еднакви можности работи во насока на унапредување на статусот на жените, како и за промовирање на еднакви можности за жените и мажите на локално и национално ниво. Важна одредба во рамките на законот и воедно дел од родовата машинерија претставува назначувањето на правен застапник кој треба да биде одговорен за сите претставки во врска со нееднаков третман врз основа на родот. Меѓутоа, од 2014 до 2019 година, родовата машинерија немаше назначено правен застапник во рамките на министерството, што укажува на тоа дека во периодот од пет години овој механизам не можеше да се користи, оставајќи ја родовата машинерија нецелосна и без соодветна заштита за жртвите на родово-базираната дискриминација. Сериозна загриженост со која се соочува овој сектор претставува отсуството на соодветни финансиски, технички и човечки ресурси што постојано се наведува во различни извештаи, вклучително и во Извештајот на Европската комисија за остварениот напредок на земјата и во Заклучните коментари на ЦЕДАВ.¹¹⁵ Овие предизвици со кои се соочува Секторот за еднакви можности претставуваат пречка за напредокот на родовата еднаквост, како и за можноста за соодветното известување и адресирање на родово-базираната дискриминација.

Рамката за Законот за спречување и заштита од дискриминација (2010)¹¹⁶ беше усвоена во 2010 година и стапи во сила на почетокот на 2011 година. Законот дефинира дискриминација врз деветнаесет различни основи, вклучително и полот и родот, при што конкретно укажува на аспекти кои се важни при справувањето со родово-базираното насилство, признавајќи го вознемирувањето, вклучително и сексуалното вознемирување, како дискриминаторска практика, и вклучувајќи ја виктимизацијата како дискриминација. Бидејќи законот беше често критикуван поради тоа што не ги предвидуваше сите основи за дискриминација, особено родовиот идентитет и сексуалната ориентација, во 2017 година беше формирана експертска работна група со задача да работи на изготвување на нов Закон за спречување и заштита од дискриминација. Работната група вклучуваше членови од граѓанското општество, како и од женските граѓанските организации. Законот беше официјално усвоен во Собранието во мај 2019 година. Новиот закон предвидува поголема заштита за граѓаните, вклучително и заштита од дискриминацијата врз основа на сексуална ориентација и родов идентитет. Покрај тоа, граѓанските организации можат да иницираат случаи на дискриминација на одредена поголема група, доколку сметаат дека е тоа соодветно, без согласност на таа група.

Новина во претходниот закон беше воведувањето на Комисијата за заштита од дискриминација како независно тело¹¹⁷ финансирано од државата. Во 2016 година изборот на нови членови на Комисијата предизвика масовна критика во јавноста, особено од страна на Мрежата за заштита од дискриминација. Имено, мрежата критикуваше дека новоизбраните членови немаат соодветна стручност во областа на дискриминацијата, додека пак некои членови беа јавни поддржувачи на владините политики, особено на политиките кои не дозволуваат еднаков третман на етничките малцинства во земјата. Покрај тоа, од вкупно седум членови на комисијата само една е жена, што укажува на тоа дека комисијата не го зела предвид принципот на еднакви можности и застапеност на жените при изборот на нејзините членови.

Позитивен аспект е дека во 2019 година, со направените измени во Законот за спречување и заштита од дискриминација, се очекува дека изборот на членови на Комисијата ќе биде поотворен и транспарентен. Сепак, повеќе од шест месеци по влегувањето во сила на новиот закон, сè уште не е формирана нова Комисија за заштита од дискриминација. Ова значи дека недостасува клучен механизам за заштита на дискриминацијата и граѓаните кои имаат потреба од пристап до овој механизам се дополнително обезправени.

Гледајќи го бројот на претставки доставени до Комисијата за заштита на дискриминација во периодот 2011-2017 година (табела I), може да се забележи дека вкупниот број на претставки доставени до комисијата е релативно мал и процентот на поплаки по основ на родот и полот е уште помал. Имено, најголем про-

цент на претставки (пол и род) се случил во 2017 година, додека во 2015 година само 4% од претставките се поднесени до комисијата по основ на пол или род.

Табела I: Претставки до Комисијата за заштита од дискриминација 2011-2017¹¹⁸

Година	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Вкупно	60	75	84	106	70	60	59
Врз основа на пол	4	5	9	10	2	8	11
Врз основа на род	5	2	0	4	1	Нема податок	Нема податок

Кривичен законик

Кривичниот законик го дефинира насилството како малтретирање, грубо навредување, загрозување на сигурноста, вршење груби насилни дејствија и со тоа предизвикување во јавноста чувство на несигурност, закана или страв (член 386).¹¹⁹ Сексуалниот напад, онака како што е дефиниран во Кривичниот законик, предвидува употреба на сила како еден од елементите на кривичното дело.

Поглавјето 19 од Кривичниот законик ги дефинира кривичните дела против полова слобода и полов морал и предвидува казни. Ваквите злосторства се дефинираат како напади врз животот или телото со употреба на сила, присилен сексуален однос, како и закани од нивна примена. Казната е поголема доколку принудниот сексуален однос е извршен спрема лице со попреченост или малолетник. Законот предвидува казна за непристојно однесување пред други и е особено строг доколку тоа се случува пред деца. Подведувањето на проституција е исто така вклучено како казниво насилство, како и презентирањето на порнографски материјал на малолетници. Освен тоа, доколку родител, посвоител или старател, го злоупотребува детето, вклучително и го принудува да работи, да просјачи или да извршува други активности што му штетат на малолетникот, ќе биде казнет со затворска казна. Единствено спомнување на сексуалното насилство (сексуален напад) на јавни места е во член 190, каде што се предвидува дека секој што врши сексуална

активност пред друго лице ќе биде законски казнет или со плаќање на парична казна или со казна затвор од една година.¹²⁰

Според заклучоците од третиот периодичен извештај на Меѓународниот пакт на ОН за граѓански и политички права, Комитетот препорачува дека за да може државата да го отстрани насилството врз жените и децата, насилството врз жените треба да се препознае како специфично кривично дело во Кривичниот законик.¹²¹ Силувањето е регулирано со член 186 од Кривичниот законик и она што се забележува во овој член е дека силувањето се регулира со специфични казнени мерки само кога трето лице се обидува, се заканува или извршува сексуална злоупотреба против одредена индивидуа. Силување во семејството е регулирано со членот 198, Обљуба со злоупотреба на положбата, каде што опсегот на сторители е проширен и на крвни сродници во права линија (брат, сестра, посвоител, очув, маќеа, итн.) Додека во случај на сексуална злоупотреба од трето лице, јавниот обвинител има право да покрене случај, тоа не е случај кога станува збор за злоупотреби во приватната сфера, каде од жртвата се очекува сама да го покрене обвинението (Стојановска, 2008).¹²²

Иако се преземени одредени мерки за решавање на семејното насилство, другите форми на родово-базирано насилство не се систематски адресирани и тие и натаму остануваат неадресирани. На пример, во Закон за семејство е воведено правото на жртвата на семејно насилство да поднесе барање за привремени мерки на заштита,¹²³ директно до надлежниот суд или преку Центрите за социјална работа. Законот за спречување, борба и заштита од семејно насилство предвидува дека судовите веднаш и во рок од 24 часа од приемот на извештајот од МВР, без одржување расправа, ќе одлучуваат за издавање на привремена мерка за заштита (отстранување на сторителот од домот и забрана за приближување до домот). Судот, врз основа на предлогот на жртвата или центарот за социјална работа може да издаде мерка за привремена заштита и ќе постапи веднаш, а во рок од седум дена од денот на приемот на барањето ќе донесе решение. Судот во рок од 24 часа без одржување расправа ќе донесе одлука за изрекување на привремена мерка за заштита во случаите кога постои основано сомнение за сериозно загрозување на жртвата. Меѓутоа, според Националната мрежа против насилството врз жени и семејно насилство, во моментот издавањето привремени мерки за заштита обично трае до 3 недели, што укажува на тоа дека судовите не и даваат приоритет на заштитата на жртвите од семејно насилство.¹²⁴ Овие мерки не се достапни за жртвите на другите видови на родово-базирано насилство.

Во согласност со Законот за превенција, спречување и заштита од семејно насилство, треба да се утврди национална стратегија за период од пет години, што ќе вклучува анализа на состојбата, мерки и активности за подобрување на состојбата со семејно насилство и постојана обука на експерти кои работат во областа на

семејното насилство. За жал, од воведувањето на законот во 2014 година до денес, националната стратегија не е донесена.

Во рамките на стратегиските документи, родово-базираното насилство е делумно опфатено во Стратегијата за родова еднаквост (2013-2020).¹²⁵ Спроведувањето на Стратегијата беше регулирано преку Национален акциски план и годишни оперативни планови и е координирано од Министерството за труд и социјална политика, конкретно од Секторот за еднакви можности во рамките на министерството. Во Националниот акциски план, родовото насилство е специфична стратешка цел со четири конкретни резултати што се очекува да бидат исполнети по спроведувањето на Националниот акциски план (крајот на 2016 година).¹²⁶ Сепак, истражувањето покажа дека ниту една од планираните активности и мерки за борба против родово-базирано насилство во изминатите 3 години не е спроведена.¹²⁷ Покрај тоа, нема никакво распределување на финансиски, технички и човечки ресурси за активностите насочени кон родово-базираното насилство.

Во однос на економското зајакнување на жените кои се жртви на семејно насилство, од 2015 година Агенцијата за вработување вовеле мерка која има за цел да ги поддржи жените жртви на семејно насилство. Субвенционирање на вработувањето е програма која обезбедува финансиски субвенции за работодавците на лица кои се во социјален ризик, вклучително и жртви на семејно насилство. Сепак, од воведувањето на мерката, нема случаи на жени кориснички (жртви на семејно насилство) кои ги искористиле овие мерки.¹²⁸

Пристапот до правда за жртвите на насилство е едно од најважните прашања кога зборуваме за насилство врз жените. Законот за бесплатна правна помош¹²⁹ им овозможува на жртвите на семејно насилство и на жртвите на трговија да добијат бесплатна правна помош, но до јули 2011 година, има само шест случаи во кои ова е дозволено. Новодонесениот Закон за бесплатна правна помош¹³⁰ го прошири опсегот на корисници, опфаќајќи ги жртвите од родово-базирано насилство, и го вовеле покривањето судски трошоци, со што општо треба да се подобри пристапот до правдата. Покрај тоа, важна новина во законот е давањето можност на жртвите на семејно и родово базирано насилство да добијат бесплатна правна помош без проценка на нивната финансиска состојба, што треба значително да го подобри пристапот до правда за жртвите на родово-базирано насилство.

Хелсиншкиот комитет за човекови права е една од граѓанските организации што обезбедува бесплатна правна помош на жртвите на семејно насилство. Според Хелсиншкиот комитет, во 2017 година од 217 лица кои имале пристап до бесплатна правна помош, само 12 биле жртви на семејно насилство. Во 2018 година, до месец јули, 170 лица ги искористиле Службите за бесплатна правна помош и од нив само на 6 им била неопходна помош за случај на семејно насилство.

Начинот на кој жените и мажите ги користат јавните места и начинот на кој жените и мажите се движат низ јавните места не биле предмет на многу истражувања од страна на властите или на креаторите на политиките. Како резултат, има недостаток на податоци за искуствата на жените и мажите на јавните места во Скопје и во Северна Македонија во целина. Од спроведувањето на првото Истражување за опсегот од страна на Реактор - истражување во акција,¹³¹ со поддршка од UN Women, оваа област на истражување не привлече поголемо внимание во јавноста. Покрај тоа, немаше ни јавни кампањи за справување со насилството врз жените на јавни места, за подигнување на свеста за тоа како жените и мажите ги користат јавните места и предизвиците со кои се соочуваат жените во користењето не само на јавните места, туку и на јавниот превоз, такси услугите, здравствените, како и други јавни услуги.

Институционален контекст

Министерството за внатрешни работи и локалните полициски станици се првата допирна точка за жртвите на родово-базирано насилство на јавни места, или пак конкретно локалната единица за јавен ред и интервенција или специјалната полициска единица за брзи интервенции „Алфи“. Сепак, важно е да се спомене дека истражувањето спроведено од Националната мрежа против насилство врз жени и семејно насилство укажува дека кога се пријавува насилство врз жени, полицајците обично не и даваат на жртвата соодветни информации, како што се на пример какви заштитни мерки можат да се воспостават и какви се права имаат жртвите.¹³² Според студијата, недостатокот на професионализам кај полициските службеници вклучува: недостаток на обуки за родово сензитивизирање, непостапување во согласност со протоколите и несериозен пристап кон родово-базирано насилство. Покрај тоа, друго истражување за различните форми на сексуално насилство, спроведено од Мрежата, укажува на тоа дека жртвите не се чувствуваат комотно да пријавуваат сексуално насилство во полицијата, бидејќи сметаат дека ќе бидат исмевани, обележани и дека нема да бидат преземени соодветни мерки за решавање на случајот.¹³³ Препораките на Комитетот за елиминација на сите форми на дискриминација до државите, меѓу другото, се: *„Подигање на јавната свест преку медиуми и едукативни програми и обезбедување задолжителна обука за судиите, обвинителите, правниците, полициските службеници, давателите на здравствени услуги, на социјални услуги и на наставниците, се со цел да се обезбеди нивно сензибилизирање за сите форми на насилство врз жени и девојчиња, за да можат да им пружат соодветна родово-сензитивна поддршка на жртвите.“*

Пример за тоа како се постапува во случај на родово-базирано насилство на јавни места може да се анализира од еден јавен случај на насилство кон жена полицаец и како постапија институциите. Имено, жена полицаец беше вербално нападната од висок функционер на една од партиите од владејачката коалиција, со сомнение дека била физички нападната, но иако имала телесни повреди, случајот не беше понатаму истражуван. Случајот го следеа медиумите и министерот за внатрешни работи се состана со полициската службеничка, но институциите не успеаја темелно да истражат дали имало физичко насилство. МВР го обвини сторителот за кршење на јавниот ред и предвиди само парична казна. Ваквиот неуспех соодветно да се адресира овој случај само покажува дека насилството врз жените е прифатено без да биде соодветно казнето. Пораката што институциите ја испратија со игнорирање на овој случај е дека насилството врз жените се прифаќа и толерира во македонското општество. Ова е исто така зачудувачки пример како полицијата го третира насилството врз жените и каков е нејзиниот став кон справувањето со родово-базирано насилство. Ваквата ноншалантност од страна на полицијата не само што предизвикува недоверба кај жртвите на родово-базираното насилство, туку и уште повеќе ќе ги обесхрабрат жените да ги пријават случаите на родово-базирано насилство во полиција.

Ратификација на истанбулската конвенција

Ратификацијата на Истанбулската конвенција¹³⁴ се случи во декември 2017 година, по што одлуката беше прифатена од страна на Советот на Европа во март 2018 година,¹³⁵ и Конвенцијата стапи на сила на 1-ви јули 2018 година. Според Истанбулската конвенција, Северна Македонија има обврска да ги преземе потребните законски или други мерки за да обезбеди воспоставување на соодветни, лесно пристапни и во доволен број центри за упатување на жртвите на силување или на сексуално насилство, како и да им обезбеди медицински преглед и вештачење, санирање на повредите, соодветна поддршка и советување. Во оваа насока, во јули 2018 година од страна на надлежните беше направен значителен чекор, со отворањето на три центри за упатување на жртви на сексуално насилство. Овие центри, кои се први од ваков вид на територијата на Северна Македонија, се отворија во три болници: на Универзитетската клиника за гинекологија во Скопје и во јавните болници во Тетово и Куманово. Ова претставува значаен чекор бидејќи ова се првите услуги од ваков вид во земјата, но сепак има потреба од уште најмалку два центри за упатување на жртвите на сексуално насилство. Вкупно се потребни 25 шелтер центри за жртвите на насилство и најмалку 20 центри за кризна интервенција, психолошко советување и бесплатна правна помош.

Хармонизацијата на националното законодавство со Конвенцијата е една од клучните реформи што се очекуваат, за да се усогласат барањата на Конвенцијата со Кривичниот законик.¹³⁶ Ова значи дека Кривичниот законик треба да претрпи нови измени, вклучително и криминализирање на родово-базираното насилство и на семејното насилство, воведување на демнењето како кривично дело и „обезбедување дека каква било форма на несакано вербално, невербално или физичко однесување од сексуална природа кое има за цел или последица нарушување на достоинството на една личност, особено кога се создава застрашувачка, непријателска, омаловажувачка, понижувачка или навредлива средина, подлежи на кривична или друга правна санкција.“ Имајќи предвид дека сегашната верзија на Кривичниот законик го регулира само силувањето, но не и сите други форми на сексуално насилство, важно е да се направат реформи во законодавството со цел да се опфатат останатите форми на сексуално вознемирување (милување или несакано сексуално допирање, принудување на жртвата да изврши сексуални акти како што се орален секс или пенетрирање во телото на сторителот, пенетрација во телото на жртвата, познато и како силување). Покрај тоа, неодамнешна анализа¹³⁷ го истакнува постоењето на видлив јаз во постоечкиот Кривичен законик, со што се потврдува неопходноста од негово изменување со цел да се усогласи со опсегот на кривични дела опфатени со Истанбулската конвенција. Покрај тоа, треба да се направат измени во Кривичниот законик во однос на анти-дискриминацијата и покренувањето обвиненија за акти на дискриминација.

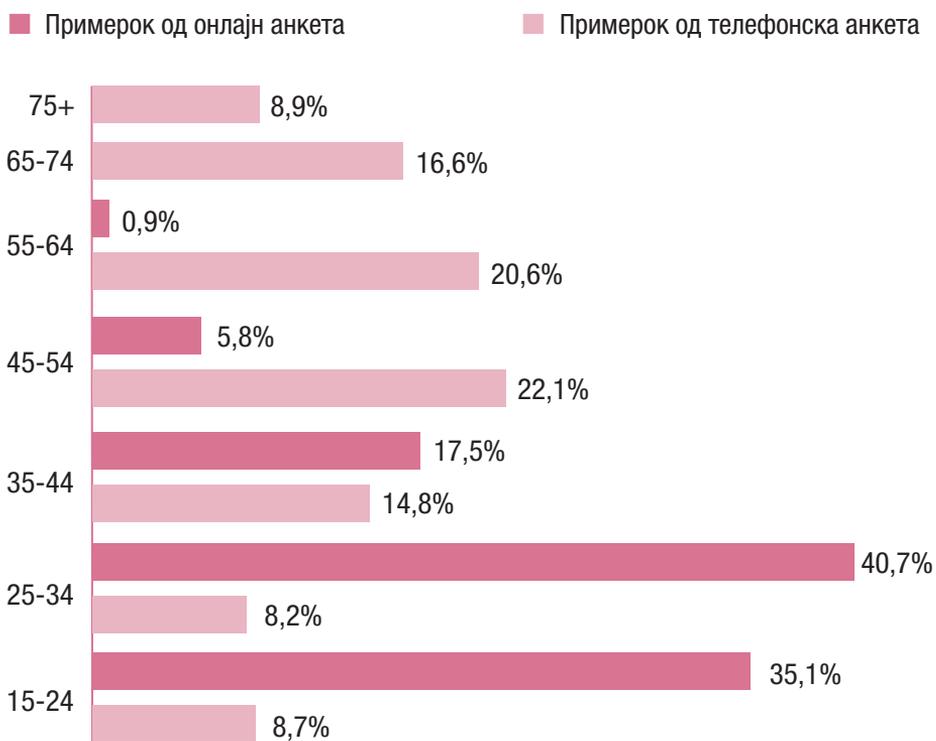
Важно е да се спомене дека во 2019 година беше подготвен Предлог-закон за спречување и заштита од насилство врз жени и семејно насилство со помош на работна група во која беа вклучени претставнички од граѓанското општество, експерт/к/и, претставници од државните институции и од академијата. Се очекува законот да биде донесен кон крајот на 2019 година или во текот на 2020 година.

НАОДИ ОД АНКЕТИТЕ

Со цел да добиеме увид во искуствата на жените со насилство, како и стравот од насилство на јавни места во Скопје, спроведовме телефонска и онлајн анкета. Предметното население за анкетите беа жени и девојки на возраст од 15+ години, кои живеат во Скопје.

Телефонската анкета беше спроведена преку КАТИ – Компјутерски асистирано телефонско интервју. Домаќинствата беа избрани случајно, и со применување на квоти за примероците, за да се обезбеди демографска репрезентативност. Вкупно 730 жени и девојки од Скопје учествуваа во анкетата. Бидејќи претходно утврдените квоти за возраст не беа исполнети за млади девојки, спроведовме дополнителна онлајн анкета. Анонимната онлајн анкета беше спроведена преку *Lime Survey* - интернет апликација за анкетање, со отворен код. Прашалникот беше промовиран на социјалните медиуми и учествуваа вкупно 530 жени и девојки од Скопје.

Двата примерока значително се разликуваат во однос на клучните демографски варијабли. Само-избраните учеснички од онлајн анкетата се во просек помлади и пообразовани во споредба со учесничките во телефонската анкета. Податоците од двете анкети се анализирани посебно поради тоа што веројатноста за родово-базирано насилство и поврзаните перцепции за безбедноста на јавните места би можеле да бидат детерминирани од возраста и другите демографски карактеристики. Во продолжение следува споредбен приказ на онлајн и телефонскиот примерок.

Графикон 1. Дистрибуција на примероците од онлајн и телефонската анкета, според возрасна група, во проценти

Мнозинството, т.е. 75.8% од учесничките во онлајн анкета имаат помалку од 34 години. Средната возраст на учесничките во онлајн анкетата е 29 години, додека средната возраст на учесничките во телефонската анкета е 52 години.

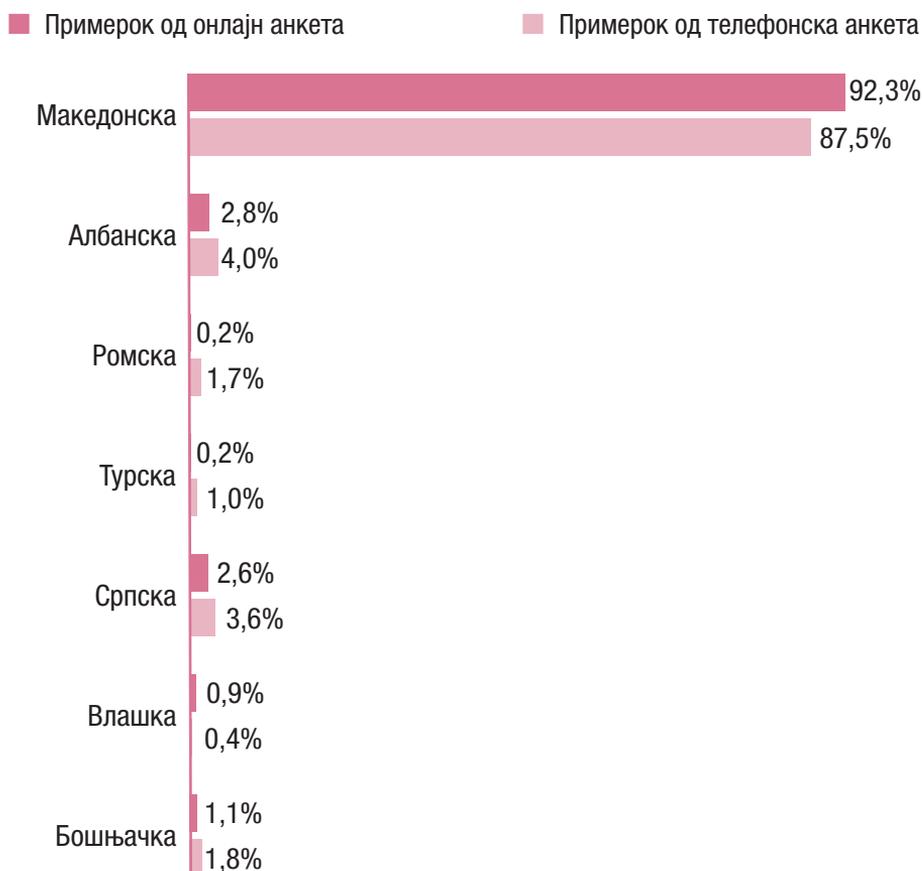
Графикон 2. Дистрибуција на примероците од онлајн и телефонската анкета, според економски статус, во проценти

Конзистентно со разликите во дистрибуцијата по возрастни групи, 35% од учесничките во телефонската анкета се пензионерки (споредено со 0.5% од учесничките во онлајн анкетата). Од друга страна, речиси една четвртина, т.е. 23.4% од учесничките во онлајн анкетата се студентки (споредено со 3.7% од учесничките во телефонската анкета).

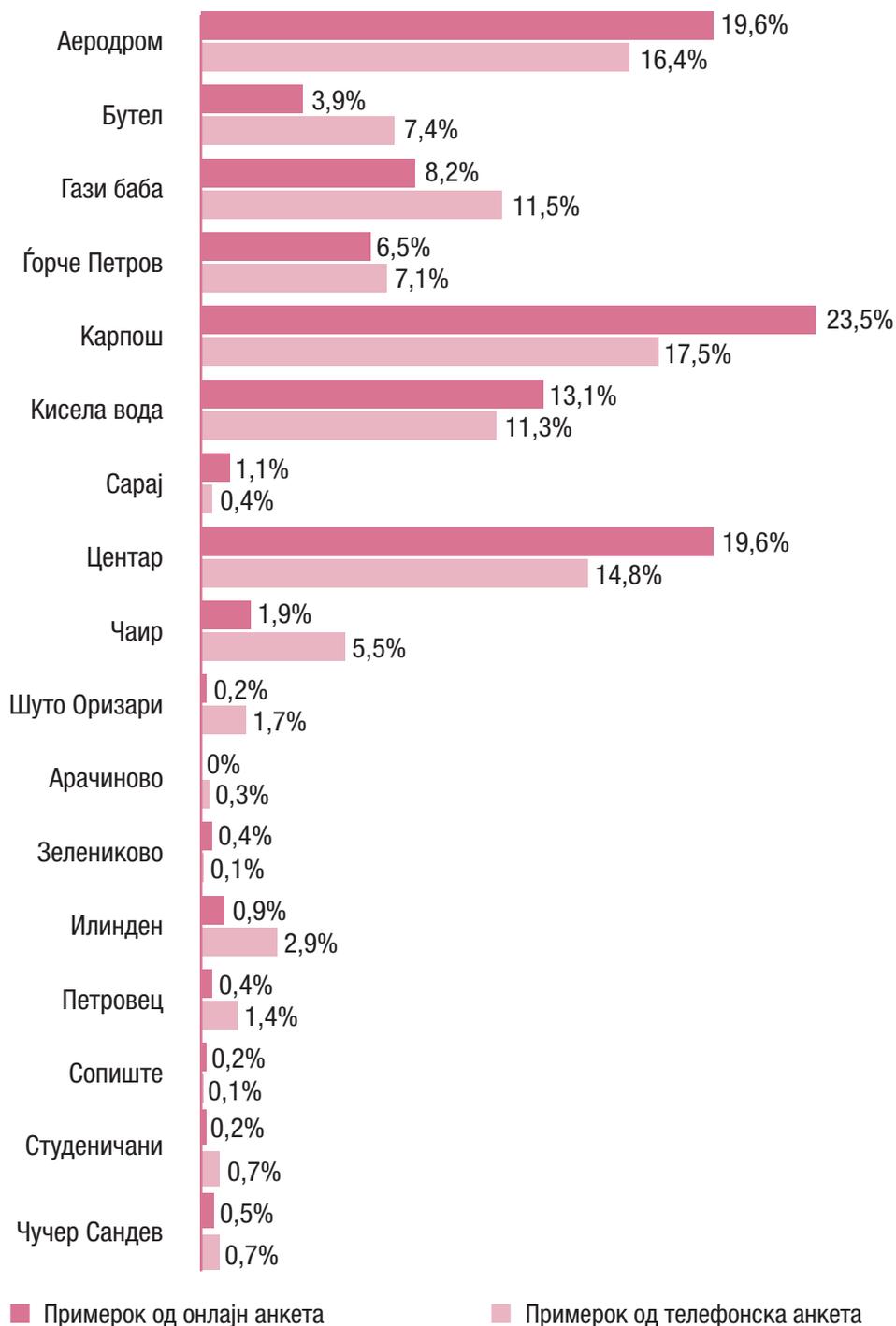
Графикон 3. Дистрибуција на примероците од онлајн и телефонската анкета, според степен на образование, во проценти

Мнозинството од учесничките во онлајн анкетата имаат завршено високо образование, при што 74.4% имаат завршен факултет, магистерски студии или докторат. Речиси половина (46.1%) од учесничките во телефонската анкета имаат завршено средно училиште како највисок степен на завршено образование, додека 44.2% имаат високо образование.

Графикон 4. Дистрибуција на примероците од онлајн и телефонската анкета, според етничка припадност, во проценти

Во однос на етничката припадност, во двете анкети големото мнозинство учеснички се идентификувале како Македонки.

Графикон 5. Дистрибуција на примероците од онлајн и телефонската анкета, според општина, во проценти

Во однос на местото на живеење, учесничките во онлајн анкетата во најголем дел беа од општина Карпош (23.5%), општина Аеродром (19.6%) и општина Центар (19.6%). Граѓанките од овие општини исто така беа позастапени и во телефонската анкета, иако треба да се забележи дека овој примерок е поразновиден во однос на местото на живеење на учесничките, споредено со телефонската анкета.

Двата вида на анкетирање таргетираат малку поразлични подгрупи жени кои живеат во Скопје. Најистакнатите разлики се во однос на дистрибуција на возраст, при што 75.8% од учесничките во онлајн анкетата се помлади од 34 години, додека само 16.9% од учесничките во телефонската анкета се на возраст од 15 до 34 години. Од друга страна, само 6.7% од учесничките во онлајн анкетата имаат 45 или повеќе години, споредени со 68.2% од учесничките во телефонската анкета. Во телефонската анкета, 35% од анкетираниите се пензионерки, споредено со само 0.5% од учесничките во онлајн анкетата.

Имајќи ги предвид различните примероци, можеме да тврдиме дека онлајн анкетата дава повеќе увид во искуствата и перцепциите на жените и девојките на возраст од 44 години или помлади (93.3% од примерокот), додека телефонската анкета е поинформативна за жените постари од 44 години (68.2% од примерокот.)

Најпрво ги претставуваме наодите од онлајн анкетата, по што следат наодите од телефонската анкета. Иако има значителни разлики меѓу примероците, и наодите од онлајн анкетата откриваат поалармантни одговори, двете анкети нудат конзистентни прикази на урбаниот пејзаж во град Скопје, преку перцепциите и искуствата на жените и девојките.

НАОДИ ОД ОНЛАЈН АНКЕТАТА

Искуства со родово-базирано насилство

Прикажаните наоди од анонимната онлајн анкета укажуваат на тоа дека родово-базираното вознемирување е многу зачестено искуство на улиците и на јавните простори во Скопје. Според одговорите на учесничките, мнозинството девојки и жени во Скопје се експонирани на навидум „благите“ форми на вознемирување, како што е свиркање и довикување. Секоја петта жена самата доживеала сексуално насилство, како несакано допирање. Она што особено загрижува во наодите е известната фреквентност на посериозните форми на родово-базирано насилство, па така, секоја петта жена познава жена што била нападната или силувана.

Секоја петта жена во Скопје познава жена која била сексуално нападната или силувана, а 4.9% изјавиле дека самите имале такво искуство. Повеќе од секоја трета испитаничка (35%) познава жена која била физички нападната, а 8.9% самите биле жртви на физички напад. Секоја трета жена (33.6%) познава жена која била непосакувано допирана или допирана на сексуален начин, и секоја петта (20.9%) лично го доживеала ова. Повеќе од половина (53.5%) познаваат жена која била следена или демнета, и на секоја трета (32.9%) ова лично и се случило. На 40.1% им се случило, а половина (50.5%) познаваат жена на која ѝ се случило, непознат човек да и ги покаже своите гениталии или да мастурбира пред неа. На мнозинството жени лично им се случило (86.2%) или познаваат жена на која и се случило (83.4%) да ѝ свиркаат или довикуваат на јавен простор во Скопје.

Табела 1. Искуства со родово-базирано насилство на јавни простори

	Да, и на мене, и на некоја што ја познавам	Да, ми се случило на мене	Не на мене, но на некоја што ја познавам	Ниту на мене, ниту на некоја што ја познавам	Лично искуство	Знам жена со лично искуство
	a	b	c	d	a+b	a+c
Да зјапаат во неа	82,4%	8,4%	6,6%	2,6%	90,8%	89,0%
Да ѝ свиркаат (од возило или со уста), или да ѝ дофрлаат со „маче“, „срцка“, „женска“ или сл.	73,7%	12,5%	9,8%	4,0%	86,2%	83,4%
Да даваат несоодветни коментари за нејзиниот изглед	46,7%	8,7%	29,3%	15,3%	55,4%	76,0%
Да пцујат по неа или да ѝ покажуваат вулгарни гестови (пр. среден прст)	21,6%	6,3%	34,3%	37,8%	27,9%	55,9%
Да ја следат / демнат	21,3%	11,7%	32,2%	34,8%	32,9%	53,5%
Намерно да ѝ го попречуваат патот	17,9%	7,1%	29,4%	45,5%	25,1%	47,4%
Да ја навредуваат по етничка или верска основа	6,4%	3,0%	35,4%	55,2%	9,4%	41,8%
Да ѝ се закануваат дека ќе ја повредат	8,4%	6,1%	28,0%	57,5%	14,5%	36,4%
Физички да ја нападат (удирање, скубење, туркање, шамари и сл.)	5,4%	3,5%	29,6%	61,5%	8,9%	35,0%
Да ѝ покажуваат гениталии или да мастурбираат пред неа	30,3%	9,8%	20,2%	39,7%	40,1%	50,5%
Непосакувано да ја допираат или фаќаат на сексуален начин	13,6%	7,3%	20,0%	59,1%	20,9%	33,6%
Сексуално да ја нападат или силуваат	2,4%	2,4%	19,0%	76,1%	4,9%	21,4%

Лични стратегии (механизми за лична заштита)

Сакавме да ги истражиме личните стратегии кои жените ги користат за се справат со ризикот од родово-базирано насилство и вознемирување. Некои од овие „тактики“ можат сериозно да ја ограничат слободата на користење на јавните простори, и вообичаеноста на овие стратегии е индикативна за компромисите кои ги прават жените и девојките.

Мнозинството учеснички изјавиле дека користат некои од набројаните механизми за лична заштита, па така 94.6% понекогаш или секогаш избегнуваат места што сметаат дека се небезбедни; 90.8% понекогаш или секогаш гледаат околу себе и се вртат; 87.4% понекогаш или секогаш избегнуваат контакт со очи со мажи со кои се разминуваат; 85.6% понекогаш или секогаш гледаат во телефон; 80.8% понекогаш или секогаш го избираат подолгиот пат, само за да избегнат одредени места. Интересно е тоа што најреткиот начин на кој се заштитуваат учесничките е да носат предмет за самоодбрана, како солзавец, нож, и слично).

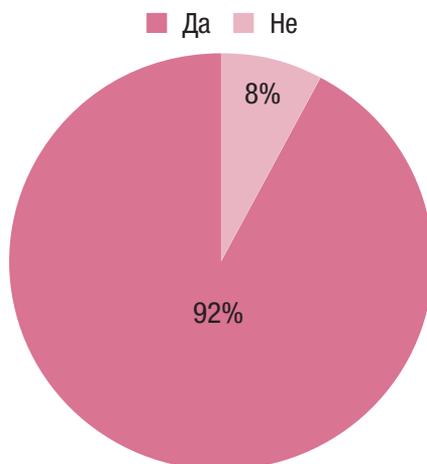
Понекогаш кога сме надвор или на јавно место, правиме некои работи за да се заштитиме. Дали сте направиле нешто од следното?

Графикон 6. Застапеност на лични стратегии за заштита

Големо мнозинство, т.е. 92.2% сметаат дека за жените е поголема опасноста да бидат нападнати или сексуално вознемирувани во јавност. Ова укажува на тоа дека жените и девојките го препознаваат својот род како „ризичен фактор,“ кој подразбира дека веројатноста тие да доживеат родово-базирано насилство на урбани јавни простори е поголема отколку за мажите.

Дали сметате дека опасноста да Ве нападнат или вознемируваат на улица или друго јавно место е поголема за жените?

Графикон 7. Процент на жени кои се согласуваат дека жените опасноста да се соочат со родово-базирано насилство е поголема

Според одговорите на учесничките, други општествени категории и сигнали исто така ја детерминираат опасноста од вознемирување и напад на јавни простори. Големо мнозинство, т.е. 87.6% сметаат дека да бидат сами или без придружба на улиците на Скопје како жена, ги става во поголема опасност да бидат нападнати или вознемирени. Носење на одредена облека се смета за фактор за ризик од страна на 65.3% и повеќе од половина (57%) сметаат дека за младите жени опасноста да бидат нападнати или сексуално вознемирени е поголема. Дури и одредени видови на социјални идентитети (кои не секогаш се „очигледни“) се сметаат за фактор за ризик - секоја трета (32.4%) смета дека припаѓање на одредена вера и носење верско обележје се предмет на ранливост, и истиот процент (32.4%) сметаат дека да се биде лезбејка или трансродово лице ја зголемува опасноста од напад или вознемирување на јавно место во Скопје.

Дали опасноста да Ве нападат или вознемируваат на улица или друго јавно место е поголема ако:

Графикон 8. Процент на жени кои се согласуваат дека различните категории жени се подложни на поголема опасност од родово-базирано насилство на јавни простори

Идејата дека жените не се безбедни кога во јавност се сами или без придружба е општа перцепција меѓу учесничките. Иако за сите жени постои висок ризик дека ќе бидат нападнати или вознемирувани, некои категории жени се уште поподложни на овој ризик, како што се младите жени, лезбијките и трансродовите жени. Ова сугерира дека веројатноста да се доживее родово-базирано насилство е „стратифицирана“ и дека за некои жени постојат уникатни ризици кога користат јавни простори. Вознемирува тоа што речиси две третини, т.е. 65.3% од испитаничките сметаат дека носењето на одредена облека го зголемува ризикот од родово-базирано насилство, и веројатно укажува на „неизбежноста“ на патријархалното резонирање „сама си го барала.“

Физичките фактори на урбаните пејзажи кои влијаат врз перцепцијата на безбедност

Во однос на физичките услови што им прават на жените да се чувствуваат небезбедно на јавни простори, големо мнозинство го идентификуваа слабото осветлување како ризик (93%). Повеќето се чувствуваат небезбедно во нераздвижени простори (92.5%), подвозници (82.9%) и градилишта или заградени простори (69%). Осум од десет (79.6%) се чувствуваат загрошено кога има групи мажи што безделничат.

На некои јавни места се чувствуваме помалку безбедно. Кои од следниве околности прават да се чувствуваме помалку безбедно?

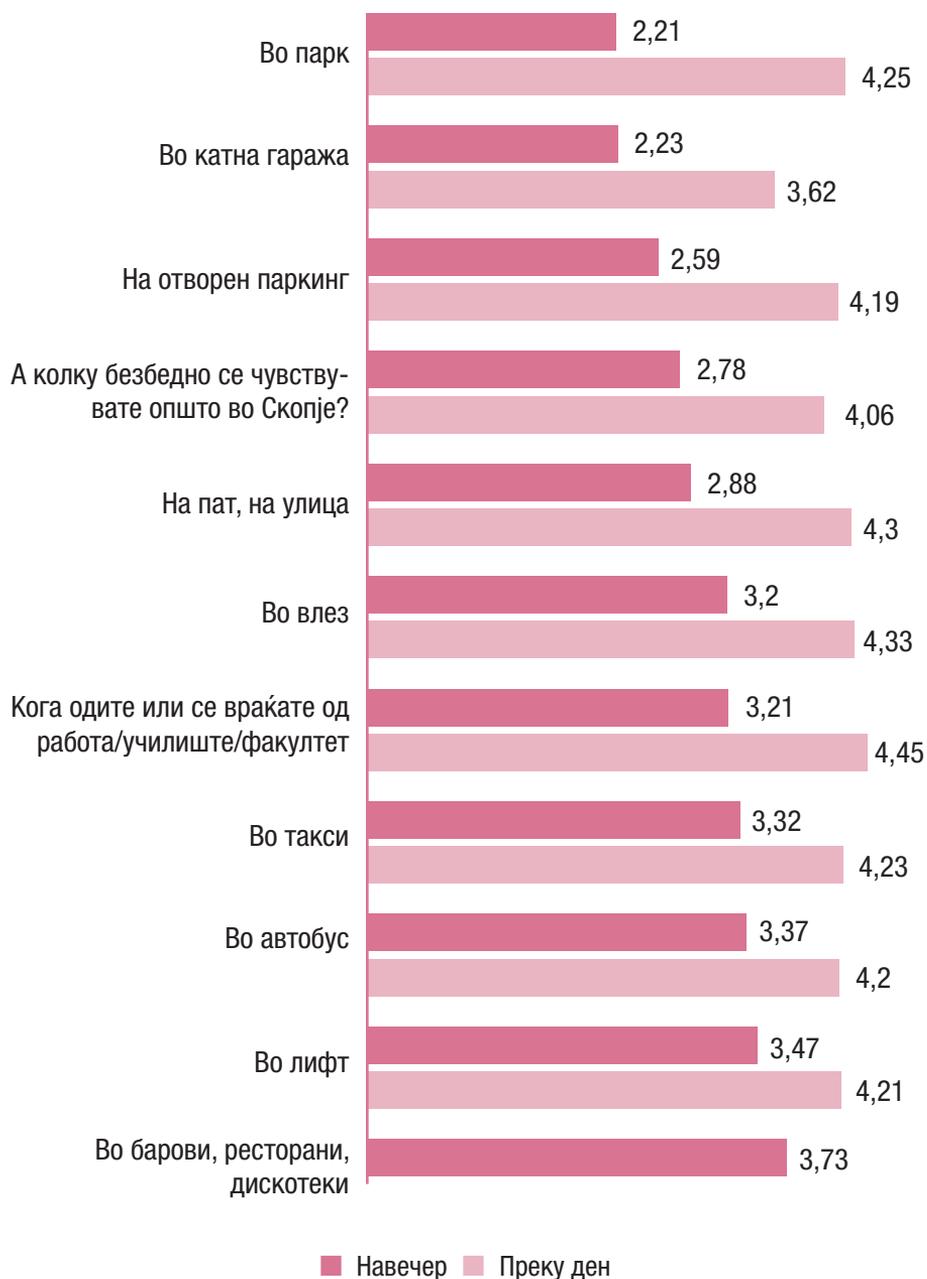
Графикон 9. Физички услови кои се сметаат за закана или ризик

Во однос на физичките атрибути на урбаните средини, можеме да заклучиме дека жените се чувствуваат небезбедно во лошо или слабо осветлени простори и урбани средини, кои евоцираат перцепции на заробеност, како на пример подвозници, градилишта, или заградени простори. Искажаните грижи за безбедноста исто така се поврзани со изолација, т.е. нераздвижени места.

Места и простори-преку ден и навечер

Од испитаничките побаравме да оценат неколку јавни места, како и градот Скопје генерално, врз основа на тоа колку безбедно или небезбедно се чувствуваат преку ден и навечер (1=небезбедно, 5=многу безбедно). Средните вредности на оценките на испитаничките укажуваат на тоа дека преку ден јавните простори во Скопје се перципираат како безбедни, при што само катните гаражи добиле пониска средна оценка споредено со останатите четири опции. Од друга страна, оценките за навечер даваат друга слика. За најнебезбедни се сметаат парковите, катните гаражи и паркинзите на отворено. Уште поважно, градот Скопје генерално е оценет како небезбеден навечер (со средна оценка пониска од 3).

На скала од 1 до 5, колку се чувствувате безбедно на следниве јавни места или во следниве ситуации (при што 1 е воопшто не се чувствувам безбедно а 5 е се чувствувам многу безбедно):

Графикон 10. Перципираната безбедност на различните јавни простори преку ден и навечер

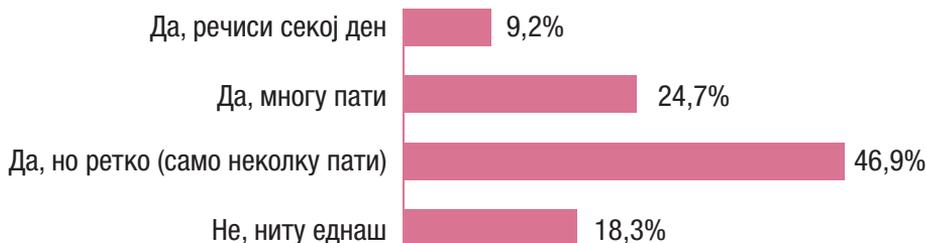
Интуицијата дека одредени простори во Скопје се перципираат како особено опасни се потврди со наодите дека мнозинството, т.е. 90.9% понекогаш или секогаш се плашат навечер да се движат низ одредени населби или улици. Излегувањето сама навечер понекогаш или секогаш е страшно за 63.6%, а 78.6% се плашат (понекогаш или секогаш) да се враќаат сами дома после излегување. Општо земено, жените се чувствуваат побезбедно преку ден, но за половина (52.3%) одредени населби или улици во Скопје (понекогаш или секогаш) предизвикуваат страв дури и преку ден.

Графикон 11. Перцепции за безбедноста преку ден и навечер

На прашањето колку пати биле излезени сами навечер во последниот месец, само 0.9% одговориле дека тоа го правеле секојдневно. Секоја петта испитаничка (18.3%) не излегла навечер ниту еднаш во последниот месец, а 46.9% излегле сами само неколку пати. Ова сугерира дека урбаните простори се перципираат како потенцијално опасни за жените и девојките, и за значителен процент, практичната „недостапност“ на јавните простори подразбира нееднакво учество во јавниот живот.

Дали имате излезено сами навечер во последниот месец?

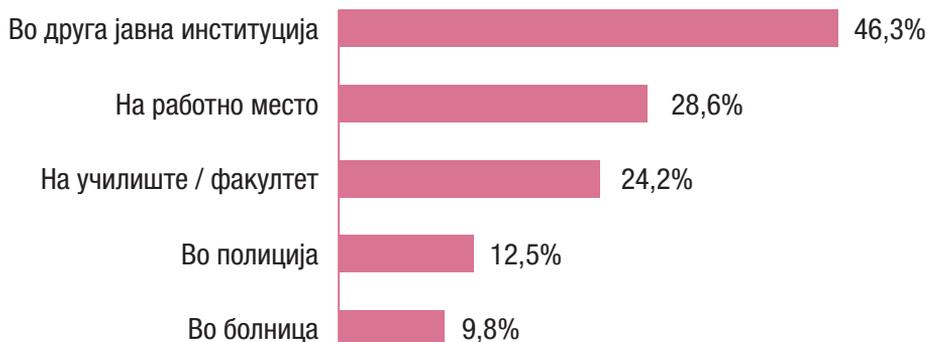
Графикон 12. Процент на жени кои биле сами надвор во последниот месец

Јавни институции

Јавните институции се јавни простори од кои произлегува и се репродуцира заедничката општествена реалност на (не)еднаквоста. Тие го проектираат доминантниот дискурс на владеењето и имплицираат сеприсутни наративи за вклученост или исклученост на одредени социјални категории.

Ги прашавме испитаничките за односот со кој се соочуваат кога се наоѓаат во јавни институции и дали сметаат дека добиваат несоодветен третман поради тоа што се жени. Според одговорите на испитаничките, речиси половина (46.3%) се почувствувале навредено или омаловажено во јавна институција поради нивниот род. Покрај тоа, речиси секоја четврта испитаничка (24.2%) потврдила дека била навредена или омаловажена на училиште или факултет, додека секоја осма (12.5%) се соочила со понижувачки однос во полициска станица. На работното место се почувствувале понижени или навредени 28.6% од испитаничките.

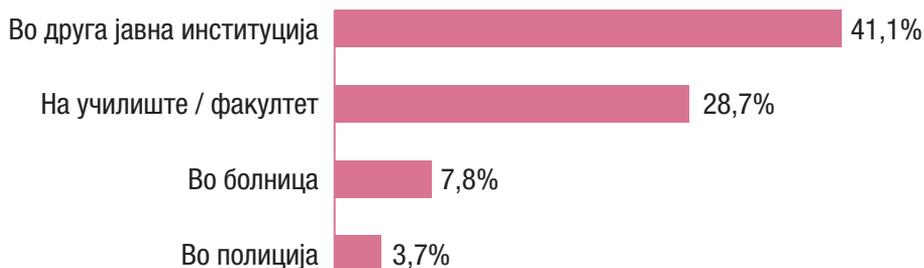
Дали сте се почувствувале навредени или омаловажени само затоа што сте жена (или девојка):

Графикон 13. Искуства со вознемирување во институции

Сугестивни коментари и експлицитни гестикулации се доста често искуство во јавните институции според одговорите на испитаничките, па така 41.1% биле предмет на вулгарни коментари или гестикулации во (неконкретни) јавни институции, и дополнителни 28.7% имале вакво искуство во образовна институција. Секоја петта била предмет на вулгарни коментари или гестикулации на работното место.

Дали некогаш сте добиле вулгарни коментари или гестови во:

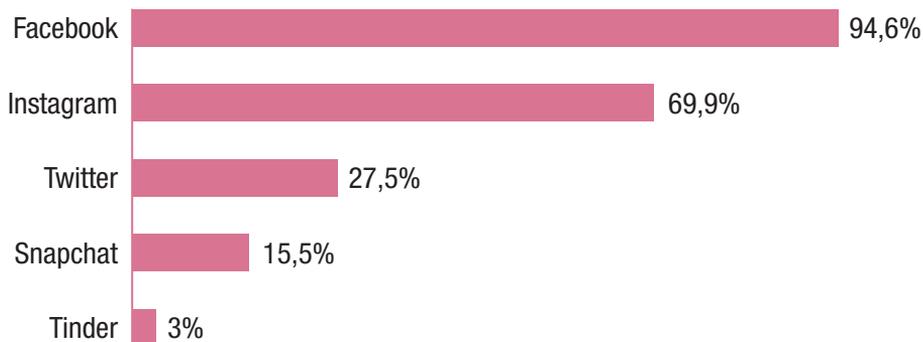

Графикон 14. Искуства со вознемирување во институции

Онлајн вознемирување-сајбер просторот како јавен простор

Сајбер просторот е уште еден јавен простор во кој може да се репродуцираат нееднаквостите од социјалната сфера. Испитаничките најпрво ги прашавме за нивното присуство на социјалните мрежи, а потоа за нивното искуство со вознемирување. Мнозинството, т.е. 97.2% имале личен профил на најмалку една од дадените социјални мрежи, при што најпопуларни се Фејсбук (94.6%) и Инстаграм (69.9%).

Дали имате личен профил на некоја од следниве социјални мрежи:

Графикон 15. Дали имате личен профил на некоја од следниве социјални мрежи:

Кога ги прашавме за личните искуства со онлајн вознемирување на социјалните мрежи, 80.1% потврдија дека имале искуство со вознемирување или сајбер насилство. Поконкретно, речиси половина (47%) добиле пораки со вулгарна содржина, повеќе од една третина (34.8%) биле навредени или континуирано вознемирувани, повеќе од секоја четврта испитаничка (26.2%) добила експлицитни фотографии (со гениталии и сл.) и на повеќе од секоја четврта и се случило некој да и побара да прати експлицитна фотографија од себе (26%). Повеќе од секоја петта испитаничка

(22.9%) имала онлајн демнач, и нешто помалку од една петтина имале искуство со хакиран профил на социјална мрежа.

Дали на социјалните мрежи ви се случило нешто од следново:

Графикон 16. Онлајн вознемирување

Полиција

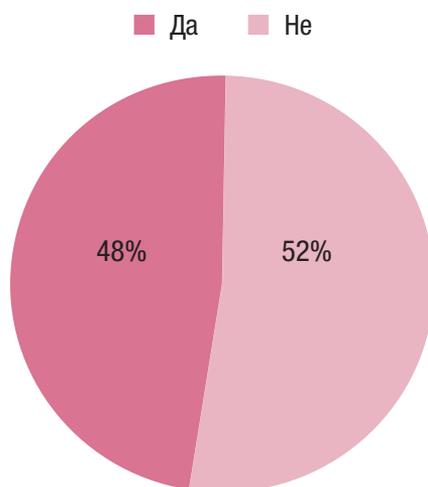
Реакцијата на полицијата е клучен чекор и дел од институционалната заштита на жените жртви на родово-базирано насилство. Речиси половина од испитаничките изјавиле дека во полиција лично пријавиле инцидент поврзан со родово-базирано насилство или пак познаваат жена што пријавила. Кога ги прашавме за нивните искуства, одговорите беа комбинирани. Дел од испитаничките изразија фрустрација во врска со неефективноста на полицијата, како на пример „тие [полицијата] не направија ништо“. Други пак изразија загриженост за односот на полицајците со жртвите на родово-базирано насилство, па така една од испитаничките напишала:

„Другарка ми беше нападната во близина на Беко полициската станица. Кога го пријави случајот во полиција, беа опуштени, па дури и се шегуваа за ситуацијата. Не направија ништо.“

Од друга страна, меѓу споделените искуства има и сведоци на брзи и ефективни реакции на полицијата, па така една испитаничка напишала:

„Бев нападната пред една аптека, од маж со нож. Се јавив на 192 и полицијата веднаш дојде и го уапси.“

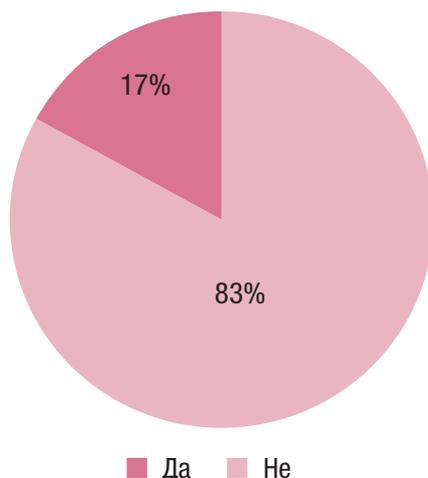
Дали некогаш сте пријавиле инцидент во полиција, или пак познавате жена или девојка која пријавила инцидент во полицијата?

Графикон 17. Процент на жени кои пријавиле или познаваат некоја што пријавила инцидент во полиција

Друга клучна улога имаат невладините организации кои работат со жртви на родово-базирано насилство. Само 16.7% од испитаничките изјавиле дека знаат за бесплатна телефонска линија, shelтер центар или организација каде можат да се обратат во случај на родово-базирано насилство. Кога ги прашавме да именуваат конкретни ресурси, учесничките ги наведоа Кризниот центар „Надеж“, националната СОС линија за жртви на домашно насилство 15-315, Центрите за социјална работа, Националната мрежа против насилство врз жени и домашно насилство, ХЕРА, Хелсиншкиот комитет за човекови права, и полицијата.

Дали знаете отворена линија или центар за згрижување на жртви на насилство или вознемирување, или организации на кои можете да им се обратите?

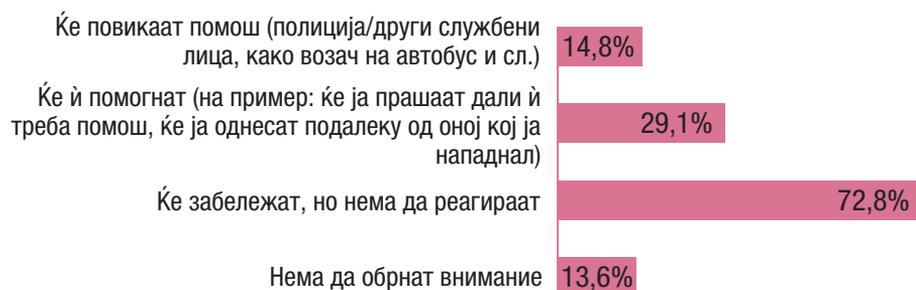

Графикон 18. Процент на жени кои се информирани за организациите кои работат со жртви на родово-базирано насилство

Реакции на случајни минувачи

Мнозинството испитанички сметаат дека, општо земено, случајните минувачи ќе забележат, но нема да реагираат на родово-базирано насилство. Само 14.8% веруваат дека „типичниот“ случаен минувач ќе се јави да побара помош (на полиција/други институции итн) во случај на родово-базирано насилство на јавен простор, а дополнителни 29.1% сметаат дека случајните минувачи веројатно би и понудиле помош на жртвата.

Според вас како вообичаено реагираат луѓето, ако на улица поминат покрај девојка или жена која е нападната или вознемирувана на било кој начин?

Графикон 19. Реакции на случајни минувачи според испитаничките

НАОДИ ОД ТЕЛЕФОНСКАТА АНКЕТА

Наодите од телефонската анкета даваат сличен приказ на перцепциите и грижите поврзани со безбедноста на урбаните простори во Скопје, иако мора да се забележи дека фреквенцијата на наведени инциденти поврзани со родово-базирано насилство е значително пониска во резултатите од телефонската анкета. Кога го интерпретираме ова, треба да земеме предвид најмалку два фактора. Најпрво, иако и двете анкети им гарантираа анонимност на испитаничките, можеме да претпоставиме дека испитаничките биле повоздржани во телефонската анкета бидејќи од нив се бараше да го споделат своето искуство со анкетарките што го водеа интервјуто. Покрај тоа, учесничките во онлајн анкета беа само-селектирани, т.е. проактивно решиле да учествуваат, што би можело да значи дека од самиот почеток се поотворени да го споделат своето искуство. Другиот уште поважен фактор е разликата во примероците. Како што веќе напоменавме, просечната учесничка во онлајн анкетата е 29-годишна жена, со завршено високо образование, додека пак во телефонската анкета просечната учесничка е 52-годишна жена, со завршено средно образование.

Препознавајќи ги разликите во начинот на анкетирање, нивните импликации и разликите во примероците, продолжуваме со презентација на наодите од телефонската анкета.

Искуства со родово-базирано насилство

Резултатите од телефонската анкета сугерираат дека 7.8% испитанички познаваат жена што била сексуално нападната или силувана, а 0.8% кажале дека самите го доживеале тоа. Речиси една петтина од испитаничките (19.5%) познаваат жена која била физички нападната, и 4.1% самите биле жртва на физички напад. Повеќе од секоја осма (13%) познава жена која била непосакувано допирана или допирана на сексуален начин, а 5.8% лично го доживеале ова. Речиси една четвртина од испитаничките (24.4%) знаат жена што била пратена или демнена, и 11.8% имаат лично искуство со ова. Со егзибиционисти кои им покажале гениталии или мастурбирале пред нив се соочиле 15.6%, а 18.6% познаваат некоја што имала вакво искуство. Речиси половина од жените (41.5%) имале искуство или познаваат некоја што имала искуство (40.8%) со довикување или свиркање, на јавен простор во Скопје.

Табела 2. Искуства со родово-базирано насилство на јавни простори

	Да, и на мене, и на некоја што ја познавам	Да, ми се случило на мене	Не на мене, но на некоја што ја познавам	Ниту на мене, ниту на некоја што ја познавам	Лично искуство	Знам жена со лично искуство
	a	b	c	d	a+b	a+c
Да зјапаат во неа	32,9%	14,5%	16,2%	36,4%	47,4%	49,0%
Да ѝ свиркаат (од возило или со уста), или да ѝ дофрлаат со „маче“, „срцка“, „женска“ или сл.	25,8%	15,1%	15,8%	43,4%	40,8%	41,5%
Да даваат несоодветни коментари за нејзиниот изглед	18,4%	9,5%	18,5%	53,7%	27,8%	36,8%
Да пцујат по неа или да ѝ покажуваат вулгарни гестови (пр. среден прст)	11,2%	6,3%	16,6%	65,9%	17,5%	27,8%
Да ја следат / демнат	4,8%	7,0%	19,6%	68,6%	11,8%	24,4%
Намерно да ѝ го попречуваат патот	7,7%	7,1%	14,0%	71,2%	14,8%	21,6%
Да ја навредуваат по етничка или верска основа	5,1%	3,7%	11,4%	79,9%	8,8%	16,4%
Да ѝ се закануваат дека ќе ја повредат	3,0%	3,0%	10,3%	83,7%	6,0%	13,3%
Физички да ја нападат (удирање, скубење, туркање, шамари и сл.)	2,2%	1,9%	17,3%	78,6%	4,1%	19,5%
Да ѝ покажуваат гениталии или да мастурбираат пред неа	7,5%	8,1%	11,1%	73,3%	15,6%	18,6%
Непосакувано да ја допираат или фаќаат на сексуален начин	2,6%	3,2%	10,4%	83,8%	5,8%	13,0%
Сексуално да ја нападат или силуваат	.1%	.7%	7,7%	91,5%	0,8%	7,8%

Лични стратегии (механизми за лична заштита)

Речиси сите учеснички (91.5%) изјавиле дека избегнуваат места што ги сметаат за небезбедни, а дури 69.6% ова го прават секогаш. Ова ни кажува дека жените го ограничуваат своето движење во секојдневието, и преземаат соодветни стратегии за да се заштитат. Дополнително загрижува тоа што дури 72.6% од испитаничките избегнуваат да носат одредена облека за да избегнат непосакувано внимание.

Дури 70% од испитаничките понекогаш или секогаш избегнуваат да излегуваат сами навечер. Избегнување на поглед кога се разминуваат со мажи е стратегија на 62.9% од испитаничките, а 67.8% рекле дека избираат одат по подолгиот пат за да избегнат одредени места.

Понекогаш кога сме надвор или на јавно место, правиме некои работи за да се заштитиме. Што од следново правите?

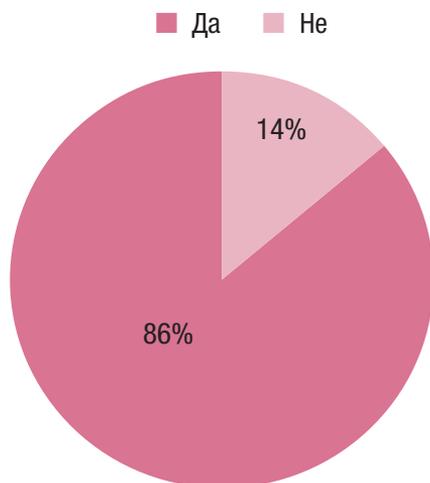

Графикон 20. Застапеност на стратегии за лична заштита

Социјални категории како ранливост

Големото мнозинство, т.е. 85.6% сметаат дека за жените постои повисок ризик да бидат нападнати или сексуално вознемирувани.

Дали сметате дека опасноста да Ве нападнат или вознемируваат на улица или на друго јавно место е поголема за жените?

Графикон 21. Процентот жени што се согласуваат дека за жените е поголем ризикот да се соочат со родово-базирано насилство

Мнозинството испитанички сметаат дека носењето на одредена облека (74.4%) или тоа да се биде сама, т.е. без придружник (65.6%) на улиците и јавните простори во Скопје е ризик за жените и девојките. Повеќе од половина сметаат дека да се биде млада жена или девојка го зголемува ризикот од родово-базирано насилство, додека 31.5% сметаат дека да се биде постара го зголемува ризикот од родово-базирано насилство. Да се биде лезбијка или трансродово лице се смета за ризичен фактор од страна на 37.7% од испитаничките.

Дали опасноста да Ве нападнат или вознемируваат на улица или друго јавно место е поголема ако:

Графикон 22. Процентот на жени што се согласуваат дека различните категории жени се соочуваат со зголемен ризик од родово-базирано насилство на јавни места

Физички фактори на урбаните пејзажи што имаат влијание врз перцепцијата на безбедност

Во однос на физичките услови што им прават на жените да се чувствуваат небезбедно на јавни простори, големо мнозинство го идентификуваа слабото осветлување како ризик (80.3%). Значителен дел се чувствуваат небезбедно на запуштени места (73.6%), во подземни премини (54%) и на градилишта или заградени простори (50.8%). Речиси половина (48.4%) се чувствуваат небезбедно во близина на групи од мажи и повеќе од две третини (69%) се плашат од улични кучиња.

На некои јавни места се чувствуваме помалку безбедно. Кои од следниве околности прават да се чувствуваме помалку безбедно?

Графикон 23. Физички услови што се перципираат како опасност или ризик

Места и простори-преку ден и навечер

Мнозинството, т.е. 67.1% понекогаш или секогаш се плашат да поминуваат низ одредени населби или улици. Дури 57% изјавиле дека понекогаш или секогаш се плашат да излегуваат навечер сами, додека 48.5% се плашат (понекогаш или секогаш) да се враќаат сами дома после излегување. Општо земено, жените се чувствуваат побезбедно преку ден, но за повеќе од една третина (35.4%) одредени населби или улици во Скопје (понекогаш или секогаш) предизвикуваат страв дури и преку ден.

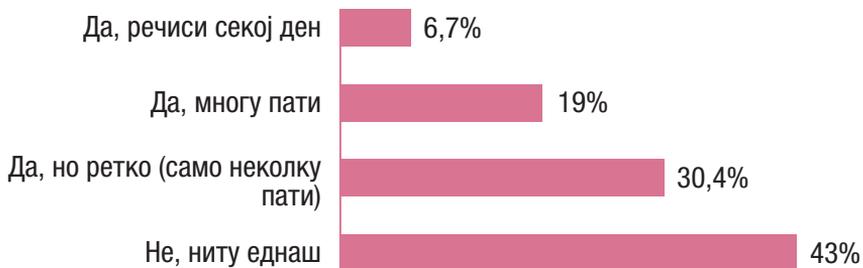

Графикон 24. Перцепција на безбедност преку ден и навечер

Кога ги прашавме да наведат конкретни јавни простори или места во Скопје што им прават да се чувствуваат небезбедно, мнозинството испитаници спомнаа урбани простори со слабо осветлување. Фреквентно наведени беа Бит пазар и Градски парк, а меѓу „опасните“ места се најдоа и околината на трговскиот центар „Мавровка“, паркингот на Македонска опера и балет, кејот на Вардар до Македонска радио телевизија.

На прашањето колку пати биле излезени сами во последниот месец, 6.7% одговориле дека тоа го прават секојдневно. Значителен процент, т.е. 43% воопшто не излегле сами ниту еднаш во последниот месец и 30.4% излегле сами само неколку пати.

Дали имате излезено сами навечер во последниот месец?

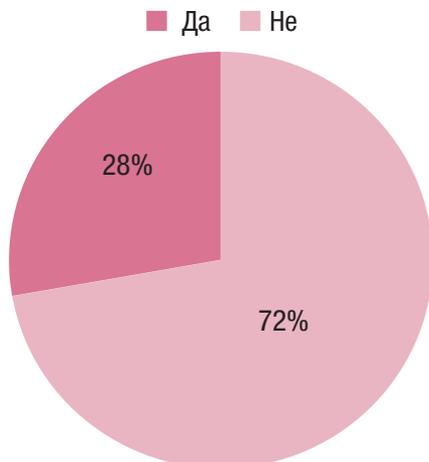

Графикон 25. Процентот на жени што биле излезени сами во последниот месец

Полиција

На прашањето дали пријавиле некој случај (поврзан со родово-базирано насилство) во полиција или пак дали познаваат жена што го направила тоа, 28.2% одговориле потврдно.

Дали некогаш сте пријавиле инцидент во полиција, или пак познавате жена или девојка која пријавила инцидент во полицијата?

Графикон 26. Процент на жени што пријавиле или познаваат некоја што пријавила, случај во полиција

Иако 29.6% рекле дека знаат телефонска линија за поддршка, или шелтер центар или организација на која можат да се обратат во случај на родово-базирано насилство, кога ги прашавме да наведат конкретни ресурси, 44% од нив не знаеја да одговорат на прашањето. Кај останатите најчести одговори беа СОС (без конкретно да кажат која линија за поддршка), 192 Полиција, Меѓаши-првата детска амбасада во светот, Центрите за социјална работа, итн.

Реакции на случајни минувачи

На прашањето како „типичните“ случајни минувачи би реагирале на случај на родово-базирано насилство, учесничките во телефонската анкета беа поделени. Половина, т.е. 49.2% сметаат дека луѓето би се јавиле за помош (полиција/друга институција, итн.) или би се обиделе да и помогнат на жена која е нападнатата или вознемирувана на јавен простор, но значителен процент, т.е. 37% сметаат дека луѓето ќе забележат, но нема да реагираат, и 9.1% сметаат дека луѓето нема да обрнат внимание на случај на родово-базирано насилство на јавен простор.

Според вас како вообичаено реагираат луѓето, ако на улица поминат покрај девојка или жена која е нападна или вознемирувана на било кој начин?

Графикон 27. Реакции на случајни минувачи според испитаничките

НАОДИ ОД ПРОШЕТКИТЕ ЗА ОЦЕНКА НА БЕЗБЕДНОСТА

Оценките на безбедноста можат да се користат и како истражувачки инструмент и како алатка за планирање. Оценувајќи ја сопствената перцепција за безбедноста, жените како „експертки од искуство“ ((Whitzman, Shaw, Andrew, & Travers, 2009)¹³⁸ можат да забележат што го ограничува нивното користење на јавните простори и што може да се направи за да се создадат побезбедни урбани простори. Според Andrew, Cook, & Bruin (2000, стр.163)¹³⁹ „жените делуваат како визуелизации за поголемата ранливост на одредени групи во урбаниот контекст“ и тука се подразбира дека „побезбедно за жените, побезбедно за сите.“

Со цел да се разбереме како родот го одредува користењето на јавните простори, спроведовме пет прошетки за оценка на безбедноста—една во ноември 2017 и четири во мај 2018 година. За прошетката во ноември, прошетка започна веднаш по стемнувањето и траеше околу два часа. Се оценуваа две маршрути, една во општина Чаир и една во општина Центар. Првата прошетка започна од Гинеколошко-акушерската болница „Мајка Тереза“ во Чаир и заврши на Пластичарска улица.¹⁴⁰ Втората прошетка започна во подземниот паркинг во Македонска опера и балет и заврши пред црквата Св. Димитрија во општина Центар. Ноемвриската прошетка за оценка на безбедноста се случи за време на 16 дена активизам против родово-базирано насилство и во нив учествуваа претставници од разни институции, локалните власти, комисиите за родова еднаквост, невладини организации и парламентарци.

Во фокусот на прошетките во мај беа жените кои ги користат одредените простори, па така беа поканети само претставници од општините, невладините организации, како и граѓаните што живеат во околината. Во секоја општина беа спроведени по две оценки, една преку ден, и една навечер. Во општина Центар, првата маршрута започна од Основен суд 1 и заврши во подземниот паркинг на Македонска опера и балет. Втората маршрута започна од Македонската опера и балет и заврши во близина на катната гаража „Солунски конгрес“.

Во општина Чаир, зборното место за прошетките беше Гинеколошко-акушерската болница „Мајка Тереза“. Првата оценка се изврши на крајот на маршрутата, на Пластичарска улица, додека втората оценка беше направена на плоштадот Скендербег на булеварот Гоце Делчев.

Табела 3. Број на пополнети прашалници за оценка

	ноември		мај			
	Чаир	Центар	Чаир		Центар	
	1 ^{ва} рута	2 ^{ра} рута	1 ^{ва} рута	2 ^{ра} рута	1 ^{ва} рута	2 ^{ра} рута
Дневни оценки	/	/	9	8	12	11
Ноќни оценки	32	19	8	6	13	6
вкупно	32	19	31		42	

Вкупно 51 прашалник беа пополнети за време на ноемвриската прошетка (49 пополнети од страна на жени), а 73 прашалници беа пополнети за време на мајските прошетки (63 пополнети од жени).

Критериумите за оценка на безбедноста беа физичките атрибути на оценуваните простори (пешачка и патна инфраструктура, осветлување, одржување, означување и линии на видливост), како и значењата и перцепциите што произлегуваат од овие карактеристики (изолација, места што предизвикуваат чувство на заробеност, итн). Учесниците ги пополнуваа прашалниците за оценка или онлајн на нивните телефони, или со хартија и пенкало.

Дневните оценки го открија асфалтот во распаѓање и лошата пешачка инфраструктура. Учесниците изразија загриженост за недостатокот од тротоари и нејасното означување на пешачки зони. Една од испитувачките забележа: „На пешачкиот, од плоштад Скендербег до Филхармонија: Не е јасно, дали е улица или пешачки премин?“, при што пешаците се практично принудени да одат по улица и да се справуваат со брзиот сообраќај. Чувството на закана од хаотичната поставеност е особено изразена во изјава на една од учесничките: „секој чекор без претпазливост е опасност.“ Повеќето учесници се согласија дека лесното движење на пешаците е ограничено со тоа што тротоарите се „окупирани“ од незаконски паркираните возила. Наодите во табела 2 укажуваат на тоа дека мнозинството учесници оцениле дека само 25% од оценуваните маршрути имале функционален тротоар. Оценката е „пооптимистична“ само за втората маршрута во Центар (ноемвриската прошетка).

Табела 4. Колкав дел од патот што го оценуваат има функционален тротоар

Дел од патот што имал функционален тротоар, според испитаниците	ноември		мај			
	Чаир	Центар	Чаир		Центар	
	1 ^{ва} рута	2 ^{ра} рута	1 ^{ва} рута	2 ^{ра} рута	1 ^{ва} рута	2 ^{ра} рута
0%	18,8%	5,3%	52,9%	28,6%	28,6%	41,2%
25%	65,6%	21,1%	41,2%	50%	42,9%	23,5%
50%	15,6%	57,9%	5,9%	21,4%	28,6%	35,3%
75%	/	5,3%	/	/	/	/
100%	/	10,5%	/	/	/	/

Дел од учесниците препознаа дека „запоседнатите“ пешачки зони се особено проблематични ако пешакот е во количка или бутка количка со бебе, и забележаа дека нема соодветни делови од тротоарот да го овозможат тоа. Иако перципираната безбедност се разликува минимално, најниските просечни оценки за безбедност се за жени со ограничена мобилност и постари жени (табела 3). Овој наод ја потврдува имплицитно очигледната идеја дека градот е „ограничен“ за одредени категории на граѓани, со што го оневозможува еднаквото учество во јавниот живот и ги репродуцира нееднаквостите.

Табела 5. Перципирана безбедност на различни категории жени.

Презентирани се просечните оценки, 1 = многу небезбедно, 5 = многу безбедно.

Колку безбедно би се чувствувале на оваа рута ако сте:	ноември		мај			
	Чаир	Центар	Чаир		Центар	
	1 ^{ва} рута	2 ^{ра} рута	1 ^{ва} рута	2 ^{ра} рута	1 ^{ва} рута	2 ^{ра} рута
Сама?	2,47	2,68	2,08	1,82	2,75	2,44
Со деца?	2,20	2,32	2,08	1,64	2,20	1,94

Лице со ограничена мобилност?	1,83	2,16	1,33	1,45	1,50	1,38
Постаро лице?	2,07	2,16	1,33	1,45	1,95	1,56
Припаѓаѓе на некое малцинство?	2,40	2,53	2,25	2,09	2,70	2,31
Прв пат го користите овој простор?	2,17	2,42	1,83	1,73	2,30	1,87

Мнозинството учесници потврдија дека по маршрутите има дупки на патот, или неасфалтирани делови, како и дека глетката со искршен или ископан тротоар не е ретка-при што најмаркантен пример за ова е таканаречената Адвокатска улица.

Дождот и невремето на ноемвриската прошетка ја открија неадекватната канализација, а сликата од губре и неодржуваност создаваше чувство на nelaгодност кај учесниците. Од она што беше наведено како простори што им прават да се чувствуваат ранливо или во опасност, издвојуваме: раскрсницата кај Чаирчанка, улиците во близина на трговскиот центар Мавровка, таканаречената Пластичарска улица, таканаречената Дуќанџик улица, подземниот паркинг кај Македонска опера и балет, патчето помеѓу МКЦ-Младински културен центар и МРТ-Македонска радиотелевизија, просторот зад МЕПСО, таканаречената Адвокатска уличка. „Неименуваните“ опасни места беа мали задни улички, тесни и клаустрофобични улици, градилишта со ограничена видливост или движење, темни паркинзи, места со расфрлено губре кои делуваат напуштено.

Како што истакнуваат Andrew et al. (2000, стр. 158), „користењето на урбаните простори од страна на жените е значително обележано со земање предвид на времето.“¹⁴¹ За време на ноќните прошетки, слабо осветлените улички во Чаир (после Пластичарска) станаа лавиринт во кој потенцијалната жртва не би можела да избега. Перцепцијата што ова ја предизвика е конзистентна со идејата на Fenster (2005)¹⁴² за урбани простори дизајнирани како „стапици“ за жени-“непријатни, и според тоа, некористени.“ (стр.224) Повеќето од учесниците забележаа дека големи делови од оценуваните улици се слабо осветлени и стравот за безбедноста беше поврзан со фактори што вклучуваа изолираност. Кога го изразувааше исчекувањето на опасноста која се чини дека демнее во темните мали улички во Чаир, една испитаничка напиша: „...сешто може да се случи без никој да примети.“

На крајот на оценуваната маршрута, од учесниците беше побарано да дадат вкупна оценка на безбедноста, на скала од 1 до 5, каде што 1=многу небезбедно, и 5=многу безбедно. Просечните оценки се дадени во табела 6.

Табела 6. Просечни оценки на безбедноста

	Ноември		Мај			
	Чаир	Центар	Чаир		Центар	
	1 ^{ва} рута	2 ^{ра} рута	1 ^{ва} рута	2 ^{ра} рута	1 ^{ва} рута	2 ^{ра} рута
Дневни прошетки	/	/	2,11	2,38	3,00	2,09
Нокни прошетки	2,66	2,84	3,00	2,33	2,80	2,67

Тоа што просечните оценки не се повисоки од 3, упатува на тоа дека дури и преку ден маршрутите генерално се сметаат за умерено безбедно, во најдобар случај. Она што повеќе изненадува е дека просечните оценки на дневните прошетки не се конзистентно повисоки од просечните оценки на нокните прошетки. Иако овој заклучок се темели на мал број опсервации, наодите индицираат дека чувството на небезбедност е еднакво присутно и преку ден, иако од квалитативната анализа на одговорите можеме да заклучиме дека разните аспекти на лошата урбанизација се поистакнати во различни делови од денот. Па така, преку ден хаотичниот сообраќај и неструктурираната и лоша циркулација создаваат чувство на опасност и ранливост за пешаците, додека навечер пак, слабо осветлените и клаустрофобични улици создаваат чувство на „небезбеден лавиринт.“

Од препораките на учесниците издвојуваме: поправање на распаднатиот асфалт на улиците, инсталирање на улични светла, регулација на хаотичниот сообраќај и незаконското паркирање (особено на тротоари и пешачки зони), собирање на ѓубре и подобра комунална хигиена, како и создавање на позелени и безбедни урбани средини.

НАОДИ ОД ФОКУС ГРУПИТЕ

Претставнички од граѓанското општество

Во оваа фокус група учествуваа пет претставнички од невладини организации кои конкретно работат со жени. Фокус групата беше спроведена во канцеларијата на Националниот македонски младински совет на 9-ти мај 2018 година.

Целта на оваа фокус група беше да зборуваме со разновидна група претставнички од женски организации, и да добиеме појасен увид за тоа со што се соочуваат жените на јавните места во Скопје, според искуствата од нивната работа. Освен тоа, важен исход од оваа група беше тоа што врз основа на сознанијата од овие експертки, ги идентификуваме специфичните групи на жени со кои понатаму спроведовме фокус групи.

Учесничките во оваа фокус група разговараа за различни форми на насилство со кои се соочуваат жените на јавните места во Скопје. Општо земено, учесничките зборуваа за обемот на насилство со кое се соочуваат жените на јавни места, вклучувајќи ги и вербалното насилство, уличното вознемирување, како што се дофрлување, коментирање, вербални гестикации и свиркање. Земено во целина, групната дискусија посочи дека жените честопати се соочуваат со сите форми на насилство кога ги користат јавните простори во главниот град.

Јавниот превоз беше посебно посочен како „жариште“ на насилството врз жените, вклучувајќи ги вербалното вознемирување на постари жени од страна на помлади мажи, стоењето премногу близу до девојки и жени, како и случаите кога мажи кои ги покажуваат своите гениталии или мастурбираат во автобус. Исто така, беше посочено дека во случаи кога некој е изложен на насилство во јавниот превоз, обично нема поддршка и помош од другите патници во автобусот.

“Тоа го кажувам од лично искуство а вака за општа популација над 90% од девојките им се има случено некој да им мастурбира во ЈСП. Мене ми се има случено, карши мене седнал рацете во панталони и си работи човекот. Јас го приметувам после 15 минути мислам и нема реакција. Јас се осекам дека ако почнам да му викам дека

Ќе ме нападне и не знаеш во каква состојба човекот, а околината нема да скокне да те заштити затоа што си бил сведок на безброј ситуации каде што имало насилство, или ти сам си реагираш и другите биле неми набљудувачи и никој не реагира, институциите не реагираат и си викаш налет ќе се преместам.“

Спортувањето на јавни места, исто така беше посочено како причина за загриженост кај жените, бидејќи не можат слободно да ги користат јавните места за спорт и рекреација. Жените кои тренираат обрнуваат посебно внимание на спортската облека што ја носат за да не го привлечат вниманието на минувачите, т.е. да избегнат зјапање, коментари за нивниот изглед или, во полоши случаи, да бидат нападнати. Ова значи дека во текот на летото жените се принудени да носат маици со долги ракави и долги тренерки кои не се соодветни за временските услови, како мерка за да се заштитат од непотребно и несакано внимание. Покрај тоа, заради недостаток на соодветно осветлување, особено на кејот и патеките за вежбање, жените се соочуваат со опасноста да бидат нападнати и тоа нагласено чувство на страв е особено присутно кај жените кои спортуваат секојдневно.

“Еве особено за тие што почнуваат да речам многу често се срамат да носат соодветна облека која е направена за полесно да ти биде кога трчаш. И тоа е тесно и тоа е голо, и се бутаат во дуксери, жешко им е, искачаат да трчаат дење да речеме во најжешкото, се откажуваат од спорт зашто мислат дека нивното тело ќе биде причината зашто ќе бидат нападнати.“

Жените Ромки беа идентификувани како група која е особено ранлива на насилство. Според ромските организации, жените во ромската заедница дури и не ги препознаваат актите на насилство кон нив. Покрај тоа, беа споделени и случаи кога жените Ромки се нападнати на јавни места, а случајните минувачи воопшто не реагираше да понудат помош. Жените што собираат пластични шишиња беа истакнати како особено изложени на насилство на јавни места.

Недостатокот на професионалност и сензитивност од страна на полициските службеници кон жените кои искусиле насилство беше, исто така, идентификуван како клучен проблем кога станува збор за пријавување на насилство врз жените. Две од учесничките споделија приказни за жени кои биле демнети, а притоа полицијата и институциите не реагираше соодветно. Недостатокот на механизам за заштита на жени кои биле демнети, се посочи како сериозен проблем, а фактот дека полицијата не е родово сензитивна, беше една од клучните теми отворени во фокус групата. Повеќето учеснички дадоа пример за тоа како полициските службеници не постапуваат соодветно кога станува збор за родово-базирано насилство, што подразбира недостаток на чувствителност кон жртвите, недостаток на механизми за заштита и целосен недостаток на разбирање на концептот за родово-базирано насилство, особено на јавни места. Жените се обесхрабрани да пријават какви било

форми на насилство без разлика дали се на јавни места или во приватната сфера, бидејќи знаат дека нема да можат да добијат соодветна заштита.

“Полицијата сама по себе кога ја викаат конкретно за семејно насилство пушта пријави за нарушување на јавниот ред и мир и ги терети и двајцата, а во описот стои и ја земал главата и ја млатнал од маса и тоа е нарушување на јавниот ред и мир.“

“Јас мислам дека првично треба да се смени начинот на работата на полицијата зашто јас искрено кога ќе видам полиција апсолутно не се чувствувам безбедно.“

“Отвораме еден важен момент-довербата кон полицијата која фактички треба да не штити, а фактички не не штити. Полицијата гледа кон жената Ромка како тоа така треба и тоа така мора и дека тоа е некоја си традиција во однос на нивното семејно насилство.“ “Ајде бе па ти нема да ти биде ни прв ни последен пат те истепал, големо чудо, маж ти е ќе си се вратиш, ќе легнете во кревет и ќе се смирите” – Коментар од страна на полицаец кон жртва на семејно насилство.

Учесничките разговараа и за јавното лице на градот и за тоа како тоа влијае на начинот на кој жените се движат во просторот. Жените за зборуваа за сопствените механизми за лична заштита и како се однесуваат кога се чувствуваат загрозувани или загрижени за својата безбедност. Тука беа наведени менувањето на вообичаена патека на движење (одбирајќи го подолгиот пат) до нивната дестинација, зборување или пак преправање дека зборуваат на телефон, и оставање некој да ги помине за да оди пред нив (наместо зад нив).

“Кога одиш а осеќаш дека има некој позади тебе дека чекори, мене ми се случува ќе подзастанам, ќе успорам, ќе чекам да ме помине и после ќе продолжам позади него, обично навечер.“

Жените зборуваа и за фактот дека повеќето жени дури и не ги забележуваат дофрлувањето и уличното вознемирување, бидејќи тоа е нешто што се случува скоро на секојдневна основа и е нормализирано во нашето општество. Ова е индикативно за обемот на вербално насилство што жените секојдневно го доживуваат во македонското општество.

Жени кои носат хиџаб

Во оваа фокус група учествуваа седум жени кои носат хиџаб-што претставува традиционална покривка за глава кај муслиманките. Фокус групата се одржа во канцеларијата на Националниот македонски младински совет на 10-ти мај 2018 година.

Целта на оваа фокус група беше да открие кои форми на насилство ги искусиле жените кои носат хиџаб и ги користат јавните простори во Скопје. Слично на другите категории на жени со кои се спроведуваа фокус групи, користењето на јавниот превоз повторно беше спомнато како простор каде жените се соочуваат со различни форми на насилство (допирање, триење и зјапање). Имено, учесничките изнесоа неколку случаи кога биле или непримерно допрени или доживеале несакаано триење при користење на јавниот превоз во Скопје. Учесничките сметаа дека кога станува збор за сторители на вакви дела во автобус, не прави разлика тоа што го носи жртвата-дали носи полесна „провокативна“ облека или носи повеќе „конзервативна“ облека. Според нив, не постои жена која користела јавен превоз кога не доживеала некаков вид на насилство.

“Не познавам жена до сега што сум сретнала, што се возела во автобус, да не каже дека некој нешто така, дали премногу и се доближил, дали била допрена. И според мене значи, нема врска тоа дали си ти нашминкана, ненашминкана, тесно, широко, црно, бело. Без разлика. Мое мислење е дека тоа воопшто нема врска со твојот физички изглед. Дека може да ти се деси без разлика како си облечен.”

Покрај тоа, учесничките сметаа дека кога станува збор за насилство во јавниот превоз, доколку се најде во ситуација кога и е потребна помош од присутните, многу веројатно е дека никој нема да пријде да и помогне на жената. Учесниците посочија дека тоа што луѓето стојат на страна се должи на стравот дека ќе бидат нападнати или пак затоа што не сакаат да се мешаат во проблемите на другите луѓе. Иако учесничките сметаа дека носењето хиџаб предизвикува поголема дискриминација кон нив кога се однесува на пристап до услуги во институции како што се болниците или агенциите за вработување, општо земено тие сметаа дека не чувствуваат дека се под закана од насилство заради тоа што носат хиџаб. Сепак, посочија дека во населбата каде што живеат се чувствуваат најбезбедно, иако повремено мажите сè уште им дофрлуваат или им свиркаат. Со оглед на политичкиот контекст во земјата и различните протести што се случува во Скопје во последните три години, жените посочија дека кога националистичките групи протестираат, кај жените постои тенденција да се држат настрана од протестот. Дел од групата доживеале вербално насилство заради носењето хиџаб, што тие го поврзуваат со меѓуетничката напнатост во општеството во Северна Македонија. Повеќето од учесничките сметаа дека вербалната злоупотреба насочена кон нив е затоа што луѓето мислат дека се Албанки и дека генерално во општеството недостасува меѓуетничка толеранција.

Јас бев жртва на национализам, со една колешка што е македонка. Се шетаме во 2-3 на пладне, на плоштад буквално, поминуваат деца и ми викаат - „гнасна шиптарка, врати се од каде што си дошла!“ – „Од кај сум дошла?“ – „Од Саудиска Арабија“. Така да, да. Не сме безбедни кога има политички тензии во државава.

Кога станува збор за местото на живеење, повеќето учеснички се согласија дека носењето хиџаб им обезбедува почит во рамките на нивната заедница, особено кај машката популација. Пример за ова е кога во автобус момчиња или мажи обично стануваат за да го отстапат седиштето на девојка или жена која носи хиџаб. Покрај тоа, жените посочија дека момчињата/мажите се однесуваат различно кон жените во нивната заедница кои не носат хиџаб.

“На пример, јас ќе се шетам со другарката, она е без шамија и некој ќе и дофрли и мене автоматски ми станува глупо. Се чувствувам како ја, заштитено, пошто носам шамија, ама она не, и сеа нејзе можам да и дофрлам. Така си даваат за право.“

Сепак, една од девојките сметаше дека тоа не е случај и дека во рамките на нивната заедница мажите сепак коментираат, без оглед дали девојката/жената носи хиџаб.

“Ама сум разочарана. Ја носам марамата од причина, една од причините да се заштитам себеси од таквите ситуации, ама не сум баш заштитена пошто еве пример ќе излезам јас или уште некоја девојка со шамија што малце се дотерала се наш-минкала и од страна сите и дофрлуваат. Тоа многу пати се има случено. Јас лично сум разочарана бидејќи ја носам шамијата од причина што, мислам тие дечки што дофрлуваат знаат дека јас ја носам шамијата за да се заштитам себеси од тоа ама ситуацијата тука не е така.“

Во однос на тоа какви мерки би требало да се преземат за да се направат побезбедни јавните места во Скопје, учесничките сметаат дека полицијата не презема ништо за подобро да ги заштитат. Беше предложено дека треба да се спроведе соодветна обука за полицијата за да можат да станат почувствителни кон жртвите. Покрај тоа, учесничките сметаа дека вербалното насилство, како што се коментирање и свиркање, е нормализирано во нашето општество и тоа треба да се промени преку медиумски кампањи за подигнување на свеста. Образованието во училиште беше посочено и како можност за едукација на децата за тоа како да се однесуваат, како во однос на насилството воопшто така и во однос на семејното насилство.

“Да се иде преку медиумите пример. На таков начин можеме сеуште да допираме до сечиј дом. Да се едуцираат родителите првин, пошто обично нели да претпоставиме дека насилството иде од мажите а родителите се тие што растат машки деца. Значи да ги едуцираат како да се однесуваат спрема девојки и девојчиња.“

Што се однесува до јавниот превоз, групата сметаше дека треба да има обуки за возачите на автобуси, но и да се воведат повеќе автобуси, бидејќи многу од автобуските линии се преполни со што се зголемуваат шансите за сексуално и физичко насилство врз жените.

Жени Ромки - мешана група

Фокус групата со жени Ромки се одржа на 11-ти мај 2018 година во просториите на невладината организација „Амбрела“ во општина Шуто Оризари. Групата беше мешана бидејќи се состоеше од девет жени-дел од нив беа од граѓанските организации, додека другите беа од „Ранка Милановиќ“, што е јавна установа за згрижување, учење и едукација на деца и млади, која во моментот се користи за сместување на бездомни Роми раселени од претходната дива населба во близина на Скопската тврдина “Кале“.Целта на фокус групата беше да ги идентификува ситуациите и искуствата со родово-базирано насилство врз жените Роми на јавни места, перцепцијата за безбедноста на жените Ромки и какви мерки преземаат за да се заштитат себеси.

Имајќи предвид дека жените Ромки се една од најмаргинализираните групи жени во општеството и дека активностите преку заработуваат вклучуваат ниско платени и нерегулирани работни места (сива економија), како што се чистење и собирање пластични шишиња, може да се забележи дека жените Ромки често се соочуваат со родово-базирано насилство и сексуално вознемирување додека работат, заради недостаток на формална заштита и поголем ризик од насилство и вознемирување.

Голем број на ситуации беа споделени од страна на жените во кои се чувствувале загрозени и се плашеле за својата безбедност. Искуството што беше споделено во фокус групата беше за двајца мажи кои се обиделе да извршат притисок да го чисти тоалетот во кафуле каде жената работела како чистачка, а таа верува дека се обидуваат да ја намамат во тоалетот со цел сексуално да ја нападнаат. Како мерка на заштита, жената се јавила кај сопственикот на кафулето, кој ѝ помогнал.

“... Мислев (мажите) ќе влезат внатре со мене којзнае што ќе ми направат, и ја се исплашив, не знам како успеав, ... излегов одма надвор, и ја се јавив кај тој газдата, дојде газдата и... Да не доаѓаше тој, да немав некоја мала шанса да излезам, да се јавам кај газдата, не знам што би ми се случило внатре.“

Друга жена, која собира пластични шишиња од отпад и ги препродава за пари, го сподели своето искуство за маж кој ја чекал на мостот што требала да го премине на патот до нејзиното живеалиште. Бидејќи пластичните шишиња се превезуваат во количка, жената се плашела дека таа ќе биде нападна од мажот на мостот кој стоел таму подолг временски период. Немало други лица во нејзина близина и таа се плашела дека ќе биде нападна, убиена, силувана и фрлена во реката.

“Ќе ја фрлам количката, ќе си го спасам животот или од страв ќе се фрлам во Вардар...“

Жените кои собираат пластични шишиња честопати доживуваат сексуално вознемирување на улиците во Скопје. Мажите обично им пристапуваат на жените и нудат пари за сексуални услуги, без оглед на тоа што собирачките на отпад не се сексуални работнички. Во една прилика, една од учесничките собирала пластика заедно со нејзината внука и ги следел еден човек кој ѝ понудил пари да оди со него.

“... и купував тука за јадење и почна да ми кажува нешто, као покажува пари, дали можеш да доаѓаш, јас толку ќе ти дадам, не знам што...”

Слична ситуација сподели и друга жена:

“Да ги собираш флаши од контејнери...и ќе ти седне таму карши некој маж оти мислиш ќе фрла, он намерно некои ќеси носи, ќе се отвара да ми извините вака, ти вади тоа, ти го гледаш мора да зимаш флашата да се тргнеш, да го удриш се плашиш ќе те нападне, и мора да се тргнеш, и ќе дојде до тебе, колку пари сакаш, значи сака да те нуди со пари да идеш, а ти не идеш да си за пари да идеш ти се знае местото, нема да идеш по контерјнери да вадиш парче леб да јадеш, у све да ставаш раце зимаш само за своите деца да ги раниш.”

Жените Ромки издвоија одредени населби или места кои се генерално помалку безбедни од другите. Жените ги идентификуваа населбите Чаир и Шуто Оризари како најмалку безбедни населби, како и улицата “Џон Кенеди“ - една од главните и најфреквентните улици во Општина Чаир. Друго „жариште“ кое го идентификуваа учесничките е преминот под мостот што ги раздвојува населбите Автокоманда и Аеродром-ова место беше идентификувано како небезбедно, слабо осветлено, без пешачки премин и често со присуство на луѓе кои го користат ова место за да уринираат . Покрај тоа, нивната перцепција е дека под овој мост некој лесно може да се сокрие и дека е небезбеден бидејќи мора да се помине за да се дојде до населбата Автокоманда.

Голем број учеснички од оваа фокус група изјавија дека се чувствуваат побезбедно во сопствените населби бидејќи ги познаваат соседите и околината, а доколку се соочат со проблеми, некој ќе им помогне. Во споредба со другите населби, жените сметаа дека во нивната населба може да се случи да им свиркаат, да им дофрлаат и да ги задеваат, но дека ништо сериозно не може да им се случи. Но, ако тоа им се случува во непознато опкружување, жените наведоа дека ќе се обидат да се извлечат што е можно побргу.

“Епа многу подобро, во својата населба се чувствува безбедно, оти што и да се случи, зошто знаеш дека сите комшии и сите твои роднини што ти се блиску дека нешто ќе рипнат и ќе те спасат од нешто, што и да ти се случи.”

За да се заштитат, жените Ромки од нашата фокус група честопати избегнуваат да носат одреден вид облека или пак импровизираат доколку се почувствуваат загрозени. Ова вклучува преправање дека зборуваат на мобилен телефон кога се плашат и мислат дека некој ги следи, како и влегување во непознат имот (обично куќа со двор) со цел да избегнат некој што можеби ги следи.

“И јас што да праам, си влегувам во некоја порта, не знам ни чија е куќата, дека таму влегува, таму живеам, само да ми се тргне пред мене.“

Друга учесничка посочи дека носи долга облека за да се покрие и да не привлекува внимание, бидејќи верува дека облеката ќе ја заштити од можно провоцирање на другите. Ова беше нешто во кое веруваат многу жени, како и дека ако носите куса облека, поголема е веројатноста да ги испровоцирате или привлечете мажите.

Во рамките на оваа група, фокусот беше ставен на јавниот превоз и жените посочија дека многу често тие доживуваат сексуално вознемирување и несоодветно допирање дури и ако автобусот е релативно празен. Да се напушти автобусот на првата следна автобуска станица е една од мерките што жените Ромки ја преземаат за да се заштитат во јавниот превоз.

Жените Ромки веруваат дека не се доволно заштитени од полицијата - Тие споделија дека честопати сметаат оти повикувањето полиција е бескорисно, затоа што многу често имало ситуации кога полицијата доаѓала, правела записник, но случаите никогаш не биле истражувани и ретко имало разрешница на нивните случаи.

Бездомни жени Ромки

Оваа фокус група беше одржана на 16-ти мај 2018 година во просториите на “Ранка Милановиќ“, јавна установа за згрижување, учење и едукација на деца и млади, каде ромските семејства раселени од дивата населба во близина на тврдината “Кале“ во Скопје беа привремено сместени. Целта на фокус групата беше да се идентификуваат ситуации и искуства со родово-базирано насилство врз жени Ромки на јавни места, перцепцијата на безбедноста на жените Ромки и какви мерки преземаат за да се заштитат себеси.

Групата се состоеше од шест жени кои собираат пластичен отпад од канти за ѓубре и го препродаваат за да остварат приходи за да преживеат (еден килограм пластика се продава за 8 ден).

Општа констатација е дека кога овие жени се движат низ градот за да соберат пластичен отпад, тие се постојано изложени на сексуално вознемирување, физичко

насилство и психолошки терор од минувачите. Анонимниот агресор обично е маж или момче, а според изјавите на учесничките, понекогаш тој е дури и дете, што дополнително ја илустрира позицијата на немоќ на овие жени.

Учесниците ги опишаа своите искуства, вклучувајќи ги и агресивното однесување насочено кон нив, колнењето и пцуењето од луѓе и заканиите за сексуално насилство врз нив.

“Кога одиме на пример во контејнери ако те наоѓа некое дете или што било, ќе те навреди, ќе те удри со нешто, ќе дојде до количката ќе те гурне, ни ги тепаат и децата.”

Повеќето жени посочија дека стравуваат сами да излезат надвор да собираат пластика и обично се придружени или од нивните партнери, нивните деца, па дури и од децата на нивните роднини. Ако се со своите деца, тие се или сведоци како нивните деца се нападнати или со цел да ги заштитат самите стануваат жртви на насилство. Беа споделени искуства со насилство, вклучувајќи случаи на вербални напади, како што се пцуење и колнење, како и фрлање предмети по нив, додека се обидувале да соберат пластични шишиња. Изложени на неиспровоциран гнев на анонимните минувачи, жените или го игнорираат лицето што ги напаѓа, или одговараат во иста мера, со колнење и пцуење.

Сексуалното вознемирување што го доживуваат овие жени воопшто не е суптилно, туку е насилнички директно и отворено. Пример за тоа е кога мажите ги следат наоколу и отворено ги прашуваат за сексуални услуги. Некои од жените споделија свои искуства кога непознати мажи се обидувале да ги намамат да им пружат сексуални услуги.

“Сакаш 100 денари? Ќе ти дадам 100 денари дојди...“: “Ајде вика ќе ти дадам 100 денари дојди со мене да завршам работа.”

Централниот градски парк, кој е многу раздвижен во текот на летните месеци е особено мрачна и неосветлена голема површина. Сместени во паркот се голем број ноќни клубови, а кејот/мостот кој е во непосредна близина на овие ноќни клубови е идентификуван како место каде жените честопати се малтретирани од групи мажи или млади момчиња кои се собираат под мостот во близина на ноќните клубови. Оваа рута е дел од патот што овие жени секојдневно треба да го поминат, а најопасно е ноќе кога се враќаат со пластиката што ја собрале во текот на денот. Опишувајќи што може да се случи таму, една од учесничките рече:

“Јас викам ако те начекаат сам на таа улица, може ќе те [силуваат], ќе те убијат и ќе те фрлат.”

Дискусијата за третманот на полицијата кон жените кога пријавиле инциденти, укажува на тоа дека жените не се чувствуваат сигурно да ги пријавуваат своите

случаи во полиција. Една од причините за ова е стравот од последици од напаѓачот, доколку тие бидат приведени од полицијата. Бидејќи жените честопати излегуваат на улиците во Скопје, тие стравуваат дека можат да бидат жртви на уште поголемо насилство доколку се осмелат да ги пријават своите искуства. Иако не беше експлицитно нагласено, од дискусијата можеме да заклучиме дека во најдобар случај полицијата е само пасивен набљудувач на насилството што го доживуваат овие жени. Покрај тоа, овие жени се трауматизирани од присилното иселување од нивната населба под тврдината Кале, кога нивното импровизирано живеалиште беше срушено со помош на специјалните единици на полицијата, што доведе до понатамошна недоверба во полицијата.

Иако повеќето сторители кои напаѓаат или малтретираат неформални собирачки на пластика се мажи, учесничките исто така споделија искуства кога жени вербално ги вознемирувале додека собирале пластични шишиња. Поточно, жените зборуваа за тоа како другите жени исто така ги пцујат и колнат и притоа го коментираат фактот дека тие имале многу деца поради што морале да бараат низ ѓубрето за да ги хранат.

Кога станува збор за споделување на случаи на доживевани различни форми на насилство во рамките на своите заедници, учесничките беа повоздржани да зборуваат на таа тема. Сепак, може да се забележи дека насилството на некој начин се смета за вообичаена појава во рамките на нивната заедница, па дури и феномен што е лесно прифатен. Покрај тоа, се добива впечаток дека не постои љубов и приврзаност доколку не се манифестира љубомора или физичко насилство помеѓу партнерите. Жените зборуваа за фактот дека колнењето, пцуењето и тепањето од нивните партнери е нешто што е прифатено и тие едноставно го трпат.

“Пцуење, карање, тепање, ќе трпиш“...

“Еве пример јас маж ми почина, јас го трпев 25 години и пијан и карање и тепање заради децава.“

СО НИВНИ ЗБОРОВИ: ДОЖИВЕАНИТЕ ИСКУСТВА НА ЖЕНИТЕ

Централно место во примарните податоци се приказните на жените, раскажани со нивни зборови. Како што кажавме во методолошките принципи, нашиот пристап овозможува да се вреднува знаењето на жените, и ги третира жените и девојчињата како клучни извори на информации, и ги поттикнува да ги искажат своите мисли, емоции и искуства. Преку отворените прашања кои беа дел од секој прашалник, собравме повеќе од 300 приказни за доживеаните искуства на жените со родово-базирано насилство.

Искуства со користење на јавни простори за спорт и рекреација

Една од најчестите причини наведени за користење на јавните простори меѓу жените беше за спорт и рекреација. Кејот на реката Вардар, како и Градскиот парк, беа идентификувани како најчесто користени, но и како најопасни потенцијални места каде што жената може да биде нападната.

„Додека сум возела велосипед низ кеј, неколку пати ми се има случено да се појават возрасни мажи (45-50+) години и да мастурбираат“

Уште една честа појава што ја идентификувавме во приказните што ги собравме од жени што користат јавни простори за спорт и рекреација, како и впрочем од жените во сите анкети и фокус групи е дека има сторители кои им се познати како напаѓачи. Ова ги потврдува наодите од слични студии во други држави, дека најголемиот дел од сексуалните напади ги извршуваат мал дел од напаѓачи што го повторуваат криминалот.

„Во градски парк редовно. Дали пешачење, дали велосипед небитно. Вулгарно ќе се изразам ама дркации има позади секоја грмушка. До пред неколку години не ги ни приметував, сега буквално секој ден сум во парк и буквално секој ден ги има, само менуваат позиција. И фаците им ги знам веќе.“

Кога станува збор за Градскиот парк, кој беше идентификуван како место на кое жените можат да бидат сексуално вознемирени или нападнати, она што можеме да издвоиме е дека искуствата на сите жени кои учествуваа во студијата се случиле преку. Во приказните немаше ниту една што се случила навечер, бидејќи не си дозволуваат навечер да влезат во паркот.

„Општо познато е дека во Градскиот парк виреат манијаци кои навидум пасивно напаѓаат девојки и жени. За жал имам повеќе од едно вакво искуство. Првиот пат седев на клупа во близина на дискотеките во парк со другарка и во еден момент човек кому не би дала повеќе од 40 години седна на соседната клупа, ги откопча панталоните и почна да се допира гледајќи во нас. Ова се случи сред бел ден, околу 18 часот. Следниот пат се случи кај езерцето, кога човек со сличен опис како првонаведениот целосно се соблече пред мене и уште една девојка. Третиот и засега последен пат, во истиот предел во паркот, околу езерцето, од зад дрво човек се самозадоволуваше додека јас со група девојки сакавме да уживаме во сончевиот ден, ова се случи околу пладне. Важна напомена е дека овие искуства ги стекнав сред бел ден. Ноќе не сакам ниту да замислам прошетка низ парк!“

Искуство со користење јавен транспорт

Едно од јавните места кои не се безбедни за жените, идентификувани и во оваа и во оригиналната студија, се автобусите-јавниот транспорт кој е неизбежен за мнозинството жени. Тие се особено ранливи тука поради тоа што се во затворен простор од кој не можат веднаш да излезат, но и од кој често не можат да си дозволат да се симнат, во случај на пример кога одат на работа и не можат да си дозволат да доцнат.

Страв од користење јавен транспорт

„Јавниот превоз е место каде што насилниците особено имаат можност сексуално да напаѓаат жени. Зјапање со продорен поглед, лепење од позади и триење се искуства кои никогаш нема да ги заборавам кога се возев одејќи во училиште. Тоа резултираше со моја одбивност на користење јавен превоз.“

„Мора да се земе у очи дека ние жените не можеме да се возиме во јавен превоз, така што мажите не само да не закачаат, тоа што и кога седат се рашируваат до нас или пред нас. Треба малце култура, така што многу пати ми се деси од автобус да се симне, да ме прати до некое место, да ми префрлуваат зборови, така и што почнуваше да ми се доближува во гужва, да не ме остава на мира. Јас како млада личност се плашам на мира да се качам во јавен превоз.“

Преполни автобуси како идеални места за напад

Најчестите услови во кои жените доживуваат некаква форма на сексуално вознемирување се преполните автобуси, кога мажите можат да им се прикратат од зад нив без да бидат забележани и да ја искористат гужвата за да им се прилепат, без тие да можат да се тргнат или да избегаат.

„Секако дека сум имала, мислам дека во гужва е најчесто. Моето искуство беше со човек кој упорно се лепеше до моето тело од назад и прво мислев дека едноставно движењето на автобусот, нагло кочење и преголемиот број на луѓе придонесуваат, но кога ми стана ужасно непријатно се свртив и сфатив дека монструмов буквално го трие својот еректиран penis од мојот задник. Ми се згрози животот...“

Ранливоста на малолетничките

Една од највознемирувачките работи што се појавија во анкетата за јавен транспорт беше колку малолетничките се подложни на вакви напади.

„Кога бев средно училиште, одев накај училиште втора смена попладне имаше постар човек можеби околу 50 години ме фаќаше за задникот и се триеше од мене.“

Жените споделија искуства од кога биле многу помлади и зборуваа за тоа како се справуваат со чувствата на срам поврзани со тоа што им се случило, па дури и вина што не реагираше на инцидентите.

„Повеќе пати сум била вознемирувана, но една ситуација никогаш нема да ја заборавам. Ќе остане длабоко врежана лузна во мојата психа. Бев малечка, некаде околу 6-7 одделение. Се возев со автобус во кој на почетокот имаше метеж. Еден постар човек од околу 55 до 60 години цело време стоеше позади мене. На почетокот тоа ми изгледаше нормално бидејќи автобусот беше полн со луѓе. Но тој полека почна се повеќе и повеќе да ми се доближува одзади. Бидејќи бев 12/13 годишно девојче не можев да сторам ништо, ми беше срам, се збунив и не можев да изустам ни еден збор. Единствено нешто што правев беше повлекување од него. Автобусот почна да се празни, а јас се израдував затоа што сметав дека човекот ќе се потргне од мене а јас нема да бидам во таква засрамувачка позиција. Но и покрај тоа што имаше доволно простор тој продолжи да ми се доближува одзади. Бев здрвена и исплашена, не знаев што да правам, се плашев да кажам нешто и да побарам помош. Кога почувствував дека човекот е толку приближен до мене што можев да почувствувам како една секунда ме допира со неговиот преден дел од телото (не би можела да го напишам вистинскиот збор бидејќи се чувствувам засрамена, но претпоставувам знаете на што мислам) одзади, веднаш се оддалечив, застанав до вратата и за среќа станицата беше блиску и јас излегов од автобусот. Овој случај не го кажав никому до ден денес но понекогаш се присетувам кога се возам со автобус и стравот ми се враќа. Но, од денешна перспектива, не би молчела за вакво нешто, би изреагирала и не би дозволила јас да се чувствувам засрамено. Девојките и жените треба да престанат да се срамаат од несоодветното однесување на другите и на глас да можат да побараат заштита а не да се плашат.“

„Се возев во 2ка, имаше многу гужва и во еден момент повозрасен човек како што стоеше позади мене, уште поблиску се доближи до мене и го триеше пенисот од мојот задник и гласно коментираше со поголема група - ништо не разбрав дека не зборувам албански но по тоа дека гледаа во мене дури се смееа манијачки знаев дека иако не можат да видат детали знаат што се случува... Имав 14 години и бев со тетка ми и сестра ми 11 години а тие беа голема група па ми беше страв да изреагирам, и пробав да се поместам малку колку што имаше простор но тој пак се доближи и пак истото... Многу непријатно се чувствував, за среќа стигнавме до местото каде што планиравме па се симнавме на станицата... Толку бев посрамена и исплашена и ништо не и кажав на тетка ми...“

Реакции на инциденти

„За време на летниот распуст после првата година од моето средно образование, додека седев на горниот спрат од двокатна 22ка, маж кој што седеше позади мене и беше многу постар од мене се обиде да ја протне раката или пенисот (не успеав да дефинирам што точно беше) меѓу седиштата за да ми направи нешто и во моментот изреагирав брзо со викање насочено кон него, во стил на: “како се осмелуваш бе?!?! Обиди се уште еднаш тоа да го направиш”. Најтрагичниот дел беше што тој почна и на мене да ми вика, нешто во стил на: “Аман бре, секогаш сите се жалите!”. Жал ми е поради тоа што не изреагирав на друг начин и дозволив ситуацијата да пројде без преземени мерки. Се симнав од автобусот веднаш после тоа, преплашена и исполнета со гнев.“

„Преку ден се возев во автобус со број 41, одев на кај Центар. Автобусот немаше многу патници, јас седев и до мене седиштето беше празно, во еден момент непознат човек отприлика на возраст од 45год културно ме праша за да седне на празното седиште до мене, седна, и по 10 мин возење како да почна да ја движи неговата рака по седиштето на кај мене, си помислив, ај ми се причинува, но во еден момент ја стави раката на мојот бут, во скут и ме гледаше, јас му се свртев и му се развикав, но од него немаше никаква реакција, ко ништо да не се случило.“

„Ова се случи пред неколку години. Идев на тренинг во 7 часот сабајле и во автобусот имаше многу гужва, па бев принудена да стојам на долниот спрат, како и многу од патниците. Толку беше гужва што не можев да мрднам. Во еден момент еден човек (на кој не можам да му го видам лицето бидејќи бев буквално заглавена) почна да си го трие половиот орган од мене. Прво се тргав, не знаев како соодветно да реагирам. Како се тргав, он упорно одеше накај мене. Чувствував и срам и страв да реагирам (и сега се каам тоа). Во еден момент сфатив дека е доста и се реков дека нареднава станица доколку не се симне, ќе ја искористам приликата што автобусот

се празни и ќе му се развивам да престане. Кога се отворија вратите излегоа многу луѓе, со тоа се расчисти гужвата, а најверојатно и тој човек се симна на таа станица. Како и да е, после тој настан се осеќав грозно и ми беше тешко. Кажав само на другарки во школо. На моите не им кажав бидејќи осеќав срам, а и нејќев да ги вознемирувам. Решив да го заборавам настанот. Денес, после толку време, чудното чувство што го осеќам не е толку интензивно, но непријатноста е присутна секој пат кога ќе ми текне на случката.“

Возачи на автобуси како сторители или неми сведоци, наместо заштитници

„Имав 100 денари и возачот беше премногу вознемирен зашто немам точно пари да му дадам дека немал кусур да ми врати. Ова се случи пред сегашниот начин на наплата. Почна да го повишува тонот и да користи пцовки. Никој во автобусот не се осмели да се вмеша во ситуацијата и бев многу засрамена и воедно вознемирена пред полн автобус. Го пријавив во ЈСП со број на автобус и час на случување, но никогаш не добив повратен одговор од нив. Го пријавив по електронски пат на страната за плаќа.“

Пред десетина години, во градски автобус со бр.12 доживеав вознемирување, кое стана уште поголемо кога возачот никако не изреагира на моето викање. беше есен, околу 18ч. и веќе беше стемнето. Со автобусот се возев кон саем, требаше да следам кај судовите. После автобуската постројка кај „пошта“, во автобусот останав јас и уште еден дечко. После автобуската постојка кај стара автобуска, јас веќе стоев до врата, да ме примети возачот и да застане на следната станица. Почувствував дека некој стои многу блиску до мене! Дечкото што исто беше во автобусот, стоеше до мене, со спуштени пантолони и мастурбираше!!! Се испаничив, почнав да тропам на вратата, да викам на возачот да со сопре автобусот.... Возачот само ме гледаше, јас истрачав до него викајќи да застане, но ништо од тоа. Застана дури на автобуската постојка, и тогаш ме праша зошто се дерам!!!. во меѓувреме, „дечкото,, истрча од автобусот, избега. Се вознемири и колешката која ме чекаше на автобуската, дури сакаше и да трча по него, а возачот, одговори ништо страшно!!!

Интервенции на сопатниците

„Да, за жал сум имала лошо искуство со вознемирување во јавен превоз. Поодамна беше ама го памтам како да беше вчера. Тогаш имав 16 години, се возев во автобус а еден дедо седеше до мене и почна да ја пушта раката накај мене т.е. се обиде да ја пикне кај мене под јакна... ми се згади... 100 луѓе околу нас имаше, не знам како се осмели воопшто тоа да го направи... После тоа имаше реакции од мене и останатите патници, а човекот без трошка срам се правеше како ништо да не било и си се симна на наредната автобуска станица..“

ПРЕПОРАКИ

Врз основа на наодите од студијата извлековме препораки за систематско спречување, борба со и одговор на родово-базираното насилство против жени на јавни простори. Целите на овие препораки се целосно да се покријат постоечките јазови во смисла на законска и институционална заштита, земајќи ги предвид сите релевантни засегнати страни. Како најважна и клучна препорака, формирањето на Комисија за заштита од дискриминација треба да биде приоритет, со оглед на тоа што овој механизам во моментов не постои и ги остава жртвите од дискриминација без било каква заштита.

Следните се законски и институционални препораки кои треба да се имплементираат и на локално и на национално ниво.

1. Законски промени

По публикацијата на првата Студија на опсег од 2012 година, нотирани се одредени законски промени, меѓутоа и понатаму загрижува недостатокот на имплементација на релевантното законодавство. Може да се издвојат позитивни чекори, како што е ратификацијата на Истанбулската конвенција, како и донесувањето на нов Закон за спречување и заштита од дискриминација. Покрај тоа, подготвен е и предлог Закон за спречување и заштита од насилство врз жените и семејно насилство. Исто така е важно тоа што законот детално го опфаќа насилството врз жени на јавни простори. Конечно, новиот Закон за спречување и заштита од дискриминација не го вклучува експлицитно родово-базираното насилство како форма на дискриминација. Треба да се забележи дека иако некои од препораките се нови и релевантни за моменталниот контекст, во нив повторно се вклучени препораки од Студијата на опсег од 2012 година, со оглед на тоа што во последниве седум години тие препораки не беа целосно имплементирани од страна на засегнатите страни.

Препораки:

- Различните форми на дискриминација треба да се третираат еднакво – Ова значи дека институциите треба да обезбедат еднаков третман за лица кои доживуваат различни (сите) форми на дискриминација, вклучувајќи во законодавството, парични и други казни, и пристап до институционална заштита. Законот за спречување и заштита од насилство врз жени и семејно насилство треба детално да го опфати сексуалното вознемирување и сите форми на насилство врз жени на јавни простори.
- Усогласување на националното законодавство со одредбите и стандардите од Истанбулската конвенција, особено во однос на акти на различни форми на сексуално насилство.
- Воведување на експлицитна дефиниција за економско насилство како форма на насилство во националното законодавство.
- Вклучување на родово-базирано вербално насилство како прекршок во релевантното законодавство.
- Измени во Кривичниот законик кои или ќе го воведат психолошкото насилство како кривично дело или ќе ја прошират дефиницијата за кривично дело: заканување на безбедноста, со што ќе може да се санкционира нарушувањето на психолошкиот интегритет на личноста преку присилување или закани.
- Проширување на Кривичниот закон или со додавање на ново кривично дело: Демнење, или пак со проширување на постоечките одредби за кривичното дело: Загрозување на безбедноста.
- Иако се вклучени во Законот за работни односи, воведување на одредби во Кривичниот законот со кои ќе се покријат сите случаи на сексуално вознемирување.
- Вклучување на прашања од јавната безбедност во закони и планови кои го утврдуваат урбаниот развој, како што се просторното планирање, транспорт и јавно осветлување.

2. Политички и институционални заложби

Најпрво, има итна потреба од насочување финансиски, човечки и технички ресурси во спречувањето на сите форми на насилство против жените. Усвојување на нов Закон за спречување и заштита од насилство врз жените и семејно насилство и препознавање на сите форми на родово-базирано насилство (не само семејно на-

силство) е клучна компонента кога станува збор за елиминирање на насилството против жените. Клучна е имплементацијата на Стратегијата за родова еднаквост (2013-2020) и Националниот акциски план за имплементација на стратегијата, и конкретно мерките и активностите кои се однесуваат на РБН.

Препораки:

- Да се поддржат и финансираат специјализирани услуги, кои ќе ги водат НВО, за жени жртви на насилство, конкретно жртви на силување и сексуално насилство. Да се обезбеди овие услуги (како што кризни центри присилување или центри за упатување за сексуално насилство) да бидат соодветни, пристапни и да ги исполнуваат минималните поставени стандарди. Да се прилагоди системот за заштита од НВЖД за да ги исполнува меѓународно договорените стандарди и да ги содржи минималните предвидени услуги според Истанбулската конвенција и да вклучува: Најмалку една СОС линија која ќе дава поддршка на јазиците во употреба, најмалку еден кризен центар за жртви на сексуално насилство на 200.000 жени, најмалку еден центар за упатување жртви при сексуално насилство на 400.000 жени и најмалку еден центар за обезбедување психо-социјално советување (за рана интервенција, психолошко советување, бесплатна правна помош) на 50.000 жени.
- Развивање на конкретни програми кои се занимаваат со насилство врз жени, надвор од плановите и стратегиите за родова еднаквост. Овие програми треба да нудат конкретни решенија кои се однесуваат на маргинализираните жени.
- Проширување на групата на предвидени корисници, за да се вклучат жените кои се жртви на родово-базирано насилство (не само семејно насилство), и да им се обезбеди потребната поддршка, вклучувајќи ги тука и жртвите на силување.
- На невладините организации можат да им се пренесат надлежности за пружање услуги на жртви на родово-базирано насилство, вклучувајќи и специјализирани услуги. Таму каде што државата или локалната самоуправа нема капацитети за одржување на услугите за жртвите на родово-базирано насилство, организациите кои имаат експертиза во оваа област треба да бидат лиценцирани и финансирани од страна на државата/локалната самоуправа.
- Развивање на здрав систем за мониторинг и евалуација со јасно поставени цели, активности и најважно, финансирање, на сите нивоа и во сите институции. На пример, Државниот завод за статистика може да спроведува редовни анкети за перцепциите на јавната безбедност, кои би можеле да даваат индикации за ова прашање и дополнително да ги информираат идните активности насочени кон подобрување на јавните политики.

- Да се воведо мониторинг систем на две нивоа во Министерството за труд и социјална политика. На првото ниво, да се мониторира статусот и бројот на случаи меѓу различните ранливи групи, со цел да се утврдат трендови, да се изврши анализа и да се информираат јавните политики, а на второто ниво да се развијат јасни индикатори за мониторирање на квалитетот на услуги кои нудат Центрите.
- Промовирање на интегриран пристап во кој сите релевантни засегнати страни ќе имаат активности и надлежности, но и ќе сносат последици.

3. Развивање на капацитетите на институционалните и интерните системи

Иако за заштита на жртвите на РБН е потребен координиран и систематски пристап, студијата укажува на тоа дека има недостаток на знаење и капацитети кај релевантните институции, чија улога е да ги штитат жените од РБН. Всушност, студијата покажува дека институциите, како што е Министерството за внатрешни работи (полицијата) и здравствените установи (болниците) немаат соодветно обучен кадар да работи со жени кои доживеале РБН. Покрај тоа, не само што има ограничени институционални капацитети, туку и се случува насилството (одново) да се изврши во самите институции (од страна на здравствени работници, полицајци, судскиот систем).

а) Полиција

Типично, полицијата е првиот контакт со институциите за жени кои имале искуство со РБН, па според тоа е од критично значење полицајците да бидат добро обучени и опремени со знаење, за да можат соодветно да се справат со случаи на РБН. Меѓутоа, според жените, поради разните негативни искуства со полицајци, има недостаток на доверба во полицијата, кога станува збор за пријавување на нивните искуства. Покажаната нечувствителност од страна на полицајците беше еден од клучните проблеми издвоени во фокус групите, како и тоа што полицајците често го третираат однесувањето на жените, како на пример што носеле, како фактор кој допринел за насилството. Ова е сериозна пречка кога ги одвраќа жените и го попречува нивниот пристап до институционална поддршка и не им овозможува соодветна заштита по нивното искуство со РБН. Доколку на полицијата не и се обезбедат обуки за родова сензитивност, пристапот на полицајците во случаи на РБН ќе продолжи и жените и понатаму ќе бидат несоодветно третирани кога ќе ги пријавуваат случаите на РБН. Покрај тоа, од суштинско значење е полицајците да ја разберат позицијата/ранливоста на жените и како кривичните дела имаат различно влијание врз жените и мажите.

Препораки:

- Родот да се воведи како предмет/модул, или пак да се вклучи во предавањата за човекови права на Полициската академија.
- Да се обучат сите полициски тимови за како да се справуваат со родово-базирано насилство и да се обезбеди адекватна поддршка во полициските станици-конкретно кога станува збор за полицајците кои го остваруваат првиот контакт со жртвите (единица за интервенција, единица Алфи).
- Да се формираат тимови за РБН-специјални тимови кои ќе работат со жртвите на РБН, и специфични форми на насилство (сексуално насилство, демнење).
- Да се подобри меѓу-институционалната соработка и координација на полицијата, во справувањето со случаи на родово-базирано насилство, со тоа што се развијат и почитуваат процедури за соработка (на пример, со здравствените установи, центрите за социјална заштита, и судовите).
- Да се развијат интерни регулативи за справување со случаи на родово-базирано насилство пријавени од страна на Внатрешна контрола на МВР, за да се мониторира и санкционира непочитувањето на регулативите за почитување на родовата еднаквост, и особено виктимизацијата на жените.
- Да се создаде надворешна контрола за мониторирање на имплементацијата на родово-одговорни политики во полицијата, кои се однесуваат на нивниот персонал, како и на нивната работа со жени.

б) Локална самоуправа и јавни претпријатија

Урбаното планирање и надворешниот изглед на околината е значителен аспект кој влијае на тоа како жените ја перципираат сопствената безбедност. Физичката околина на градот и состојбата на патеките, осветлувањето, парковите и градежните објекти влијаат на тоа како жените се движат нив градот-од избегнување одредени делови, до избирање на подолгиот пат, па до целосно некористење на простори кои жените ги сметаат за небезбедни.

Во Скопје има 10 општини, додека Град Скопје е посебна единица на локална самоуправа. Одговорност е на овие локални самоуправи да им овозможат на жените да се чувствуваат безбедно и слободно да се движат во нивните општини. Како дел од локалните самоуправи се јавните претпријатија, кои се одговорни за одржување на урбаните простори, вклучувајќи ги тука осветлувањето, зелените површини и парковите. Прошетките за проценка на безбедноста кои ги изведовме како дел од нашето истражување укажуваат на тоа дека урбаните простори не се секогаш

достапни за жените и жените имаат различни искуства кога ги користат јавните простори во споредба со мажите.

Покрај тоа, важно е да се спомене и еден друг важен сегмент во користењето на јавните простори од страна на жените во Скопје, а тоа е **јавниот транспорт**. Јавниот транспорт беше истакнат како еден од просторите во кои жените често се чувствуваат небезбедно или пак во кои доживеале некаква форма на насилство или вознемирување. Освен тоа, додека биле подложени на насилство, жените често пати истакнаа дека се чувствувале беспомошно, бидејќи другите патници обично не прават ништо за да им помогнат и се однесуваат како да не го виделе инцидентот.

Препораки:

- Да се подобри меѓу-институционалната соработка меѓу јавните претпријатија и општините, со цел да се отстранат и разрешат проблемите со јавната безбедност.
- Со оглед на тоа што сите општини имаат формирани Комисии за еднакви можности за мажите и жените, тие треба да работат во рамки на нивните надлежности и да ги разгледуваат сите работни планови на општината и нејзините претпријатија со цел да се вклучи принципот на родова еднаквост, вклучувајќи ја тука и елиминацијата на родово-базираното насилство врз жени на јавни простори, како и да ја мониторираат нивната имплементација.
- Годишните работни програми (нивните главни активности) на јавните комунални претпријатија треба да бидат презентирани и дискутирани со јавноста. Ова е многу важно, со оглед на тоа што жените имаат многу специфични потреби во однос на урбаната околина.
- Да се смени праксата на презентирање детални урбанистички планови на премногу механички начин и да се осигура дека дискусијата не е многу техничка, со што ќе им се остави простор на граѓаните, вклучувајќи ги и жените, да ги искажат своите грижи, како и да се обезбеди доволно време за дискусија и за презентирање на урбанистичките планови.
- Ако Град Скопје планира да усвои нова Стратегија за родова еднаквост, таа треба да ги вклучи оние аспекти од надлежностите на Градот од комуналната сфера (транспорт, одржување на улиците, осветлувањето, одржувањето на парковите и зелените површини, хигиената, итн.) кои според нашето истражување имаат директно влијание врз перцепциите на жените за насилството на јавните простори. Градот може да им препорача на своите јавни претпријатија да го

вклучат родовиот аспект кога ги подготвуваат своите годишни програми, кои што Комисијата за еднакви можности исто така ќе ги разгледа.

- Да се подобрат форматите за оценување на влијанието на активностите финансирани од страна на Градот врз жените и мажите.
- Градот Скопје може да ги воведи и институционализира прошетките за оценување на безбедноста како иновативна алатка за ставање во пракса на инклузивно и демократско учество во донесувањето одлуки. Прошетките за оценување на безбедноста можат да им овозможат на жените, на лицата со попреченост, како и на други засегнати страни, да направат проценка на ризиците од лошата урбанизација, како и да ги споделат своите визии за побезбедни јавни простори, направени по мерка на нивните потреби.
- Град Скопје треба да овозможи телефонска линија која ќе биде достапна 24 часа за жени кои доживеале сексуално вознемирување или насилство (вклучувајќи и на јавни места). Линијата треба да обезбеди советување, емотивна поддршка, информации и упати до релевантни институции.
- Врз основа на полициските бази на податоци, локалните власти треба да ги мапираат „опасните“ делови на градот и да подготват стратегии за зголемување на безбедноста.

Јавен транспорт - Автобуси

- Јавното сообраќајно претпријатие (ЈСП) треба да соработува со истражувачки организации за да се соберат релевантни податоци за состојбата со безбедноста на нивните патници, а со фокус на патничките.
- ЈСП треба да ги вклучи потребите на жените во процесот на планирање. Ова може да биде направено преку консултации со локални невладини организации, преку фокус групи со жени, како и преку анкети за ставовите на жените; или пак преку организирање на прошетки за оценка на безбедноста (оценување на безбедноста на автобуските постојки, патиштата кои водат до постојките, пешачки премини, итн.)
- Партнерства со женски невладини организации. Преку ваквите иницијативи може да се добие увид за тоа како жените го перципираат јавниот транспорт и да се утврди дали на некои конкретни групи им е потребна дополнителна помош, кое што пак би довело до воведување нови услуги од страна на ЈСП.
- Со оглед на тоа што тепачките помеѓу групи млади беа идентификувани како главна пречка за безбедноста, клучно е да се работи со полицијата, и особено

со локалните совети за превенција, за да се спречат тепачките во и околу автобусите, како и да се идентификуваат и казнат учесниците во овие инциденти.

- Потребен е холистички пристап кон безбедноста во патувањето, кој ќе ја вклучи не само безбедноста во автобусите, туку и на автобуските постојки и околу нив. Ова е доста комплициран пристап, со оглед на тоа што вклучува соработка и координација со други релевантни страни (општините, Град Скопје, други јавни претпријатија). Сепак, ако се постави како приоритет, може да има влијание врз општата јавна безбедност.
- Кампањи за подигнување на јавната свест, вклучувајќи и реклами во автобусите и на автобуските постојки инспирирани од „ако видиш нешто, кажи нешто,“ кои ќе ги поттикнуваат другите патници да реагираат кога ќе видат несоодветно однесување.
- Контролорите (кои во моментот се само мажи) треба да бидат во мешани тимови во кои ќе има и жени и мажи.
- Обуки за возачите на автобусите за родова сензитивност, како и подготвување на планови (процедури) за што треба да се преземе ако жените се чувствуваат загрозувано или нападнато во автобусот.
- Личните податоци на возачите, вклучувајќи го нивното име и број за идентификација треба да се видливо напишани во автобусот.
- Треба да се обезбедат редовно полициско патролирање во автобусите.
- Автобусите треба да бидат адаптирани за да можат да ги користат родители со колички за бебиња, како и луѓе со физичка попреченост.
- ЈСП, во соработка со релевантните институции, треба да ги оценат родовите разлики во движењата на патниците. Донесувачите на политики треба да ја евалуираат и прилагодат политиката за цени на јавниот транспорт-дали на пример процената покажува дека жените почесто користат јавен транспорт и обично патуваат со автобус неколку пати дневно, со повеќе застанувања (за завршување на обврски или пак носење на деца на училиште).

в) Училиштата

Образовниот систем е еден од клучните елементи за системското решавање, од многу рана возраст, на проблемот со родово-базирано насилство и дискриминација во општеството.

- Наставниците и другите просветни работници треба да бидат обучени да користат родово-одговорна педагогија.
- Треба да се воведо задолжително образование за родова сензитивност, кое ќе ги научи децата од најрана возрастна (основно училиште) за родово-базирано насилство и ќе ја подигне свеста меѓу врсниците за РБН, како и за тоа какво однесување се смета за насилство. Образованието за родова сензитивност треба да продолжи во средните училишта/високото образование.
- Подобрување на инфраструктурата на училиштата со цел да се промовира безбедна околина, вклучувајќи и игралишта кои одговараат на потребите и интересите и на девојчињата и на момчињата.

г) Здравство

Во претходната студија, здравството го идентификувавме како една од најслабите алки кога станува збор за заштита и поддршка на жртвите. Податоците добиени од фокус групите со маргинализираните жени и жените од малцинствата укажуваат на тоа дека жените во голема мера доживуваат дискриминација и насилство додека примаат здравствени услуги пред, за време на и по раѓањето. Иако се потребни понатамошни истражувања за да може да се утврди попрецизно нивото на дискриминација со кои жените се соочуваат во здравството, а особено при добивање услуги поврзани со раѓање (родилишта), сепак е индикативно тоа што постојат многу случаи на дискриминација и насилство против жени.

- Здравствените работници (доктори/медицински сестри/болничари) кои работат во родилиштата треба да добиваат годишни обуки и реобучување за дискриминација и РБН во болниците
- Грижата за родилки основана на почит треба да биде вклучена како концепт во обуките и стандардите за здравствените работници
- Министерството за здравство треба да воспостави линија за поплаки со соодветно обучен кадар, кој со сензитивност ќе им пристапува на поплаките за насилство против родилки.

Невладините организации

- Заедно со локалните власти, невладините организации треба да организираат кампањи и активности, како што се прошетките за оценка на безбедноста, за да се зголеми свесноста за тоа како жените се движат и како ги перципираат јавните простори во нивните општини.

- Невладините организации, заедно со локалните самоуправи и училиштата, треба да работат со учениците кон зголемување на свесноста за родово-базирано насилство на јавните места и во училиштата.
- Да се подготват сеопфатни услуги (поддржани од државата) за жртви на насилство, вклучувајќи тука и бесплатна правна помош, како и задолжителни услуги (како справување со лутина) за оние кои го вршат насилството.

Донаторските агенции

- Донаторите треба го разгледаат назначувањето на финансиската поддршка преку владата (особено ЕУ/ИПА финансирањето) и фондовите треба да се зголемат за услугите за жртвите на родово-базирано насилство.
- Донаторите треба да финансираат превенција и мерки за различни форми на родово-базирано насилство, вклучувајќи и насилство врз жени на јавни места, и демнење.

БЕЛЕШКИ

1. ОН Хабитат. (2017). Хабитат III Тематски есеи 11 – Јавен простор. Конференција на ОН за домување и одржлив урбан развој UN Habitat. (2017). Habitat III Issue Papers 11—Public Space. United Nations Conference on Housing and Sustainable Urban Development. Достапно на: <https://urlzs.com/Emg52>.
2. Обединети нации. (18-и декември 1979 година). Конвенција за елиминација на сите форми на дискриминација врз жените. Резолуција на Генералното собрание 34/180, стапена во сила на 3-ти септември 1981 година *United Nations. (December 18, 1979). Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women. General Assembly resolution 34/180, entered into force on September 3, 1981.* Достапно на: <https://urlzs.com/b9nvX>.
3. Совет на Европа. (11-ти мај 2011 година). Конвенција на Советот на Европа за превенција и борба против насилството врз жените и семејното насилство. Договорни серии на Советот на Европа – Бр. 210, стапила во сила на 1-и август 2014 година. *Council of Europe. (May 11, 2011). Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence. Council of Europe Treaty Series - No. 210, entered into force on August 1, 2014.* Достапно на: <https://urlzs.com/Dmv5S>.
4. Обединети нации. (2016). Цел за одржлив развој 11 - Инклузивни, сигурни и одржливи градови и домови. *United Nations. (2016). Goal 11 Make cities and human settlements inclusive, safe, resilient and sustainable.* Достапно на: <https://urlzs.com/k6M7u>.
5. Реактор – Истражување во акција. (2013). Истражување на опсегот на родово-базираното насилство врз жените и девојките на јавните места во Скопје. Достапно на: <https://urlzs.com/vJeg2>.
6. *Ibid.*
7. Совет на Европа. (11-ти мај 2011 година). Конвенција на Советот на Европа за превенција и борба против насилството врз жените и семејното насилство. Договорни серии на Советот на Европа – Бр. 210, стапила во сила на 1-и август 2014 година. *Council of Europe. (May 11, 2011). Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence. Council of Europe Treaty Series - No. 210, entered into force on August 1, 2014.* Достапно на: <https://urlzs.com/Dmv5S>.
8. Комитет на ОН за елиминација на дискриминацијата врз жените. (1992). ЦЕДАВ Генерални препораки Бр.19: Насилство врз жените. *UN Committee on the Elimination of Discrimination Against Women. (1992). CEDAW General Recommendation No. 19: Violence against women.* Достапно на: <https://urlzs.com/RhSpv>.

9. Обедините Нации. (20-ти декември 1993 година). Декларација за елиминација на насилството врз жените. Резолуција на Генералното собрание 48/104. *United Nations. (December 20, 1993). Declaration on the Elimination of Violence against Women. General Assembly Resolution 48/104.* Достапно на: <https://urlzs.com/UFCU7>.
10. Обединети нации. (22-и декември 2003 година). Елиминација на домашното насилство врз жените. Резолуција на Генералното собрание 58/147. *United Nations. (December 22, 2003). Elimination of domestic violence against women. General Assembly Resolution 58/147.* Достапно на: <https://urlzs.com/qJeSp>.
11. Совет на Европа. (11-ти мај 2011 година). Конвенција на Советот на Европа за превенција и борба против насилството врз жените и семејното насилство. Договорни серии на Советот на Европа – Бр. 210, стапила во сила на 1-и август 2014 година. *Council of Europe. (May 11, 2011). Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence. Council of Europe Treaty Series - No. 210, entered into force on August 1, 2014.* Достапно на: <https://urlzs.com/Dmv5S>.
12. 1. Насилство врз жените во семејството: (а) насилство од интимен партнер; и (б) штетни традиционални практики; 2. Насилство врз жените во заедницата: (а) фемицид: родово базирано убиство на жена; (б) сексуално насилство од страна на не-партнери; (в) сексуално вознемирување и насилство на работно место, образовни институции и спортски активности; и (г) “трговија со луѓе“ со жени; 3. Насилство врз жени извршено или прифатено од страна на државата: (а) затворско насилство врз жени; и (б) присилна стерилизација; 4. Насилство врз жени во вооружен судир; 5. Насилство врз жени и повеќекратната дискриминација; и 6. Области кои бараат зголемено внимание: (а) психолошко и емоционално злоставување и насилство; и (б) затворање жени во ментални болници или затвори поради несогласување со социјалните или културните очекувања.
13. Обединети нации. (6-ти јули 2006 година). Длабинско истражување на сите форми на насилство врз жените, Извештај на Генералниот секретар. Генерално собрание, A/61/122. *United Nations. (July 6, 2006). In-depth study on all forms of violence against women, Report of the Secretary-General. General Assembly, A/61/122.* Достапно на: <https://urlzs.com/ZzFPC>.
14. М.Гордон и С.Ригер (1989). Женскиот страв. Њујорк: Фри Прес. *Gordon, M. and Riger, S. (1989). The female fear. New York: Free Press.*
15. Е.А.Фата и В.Ф.Сако (1989). Криминалот и виктимизацијата на повозрасните. Њујорк: Спрингер *Fattah, E.A., & Sacco, V.F. (1989). Crime and victimization of the elderly. New York: Springer.*
16. Г.М.Валентајн (1989). Географијата на женскиот страв. Област 21, 385-390. *Valentine, G.M. (1989). The geography of women's fear. Area 21, 385-390.*
17. Е.Станко (1990). Секојдневно насилство. Лондон: Вираго. *Stanko, E. (1990). Everyday Violence. London: Virago.*
18. Р.Пејн. (1997). Социјалните географии на женскиот страв од криминал. Трансакции, Институт на британските географи 22, 231-244. *Pain, R. (1997). Social geographies of women's fear of crime. Transactions, Institute of British Geographers 22, 231-44.*

19. Е.Мадриз (1997). Ништо лошо не им се случува на добрите девојки: Стравот од криминал во животот на жените. Универзитетот Калифорнија Прес. *Madriz, E. (1997). Nothing bad happens to good girls: Fear of crime in women's lives. Univ of California Press.*
20. Џ. Јанг (1988). Ризикот од криминал и стравот од криминал: Реалистичка критика на претпоставките базирани на истражување, во М.Мегвајер и Џ.Поинтинг, уредници, Жртви на криминалот: Нов договор, 164-176. Милтон Кејс: Опен Јуниверзити Прес *Young, J. (1988). Risk of Crime and Fear of Crime: A Realist Critique of Survey-Based Assumptions, in M. Maguire and J. Pointing, eds, Victims of Crime: A New Deal, 164–76. Milton Keys: Open University Press.*
21. А.Лукаитиу-Сидерис (2005). Дали е безбедно да се оди овде?, во “Истражување на женските прашања во транспортот“, извештај од конференција, Тон II: Технички прилози, стр. 102-112. Вашингтон: Борд за истражувања во транспортот. *Loukaitou-Sideris, A. (2005). Is It Safe to Walk Here?; in Research on Women's Issues in Transportation, report of a conference, Volume II: Technical Papers, pp. 102–12. Washington, D.C.: Transportation Research Board.*
22. К.Јохансон, М.Хаселберг и Л.Лафлам (2009). Истражување на соседството: Анкета спроведена на интернет во врска со распространетоста и детерминантите на стравот кај младите адолесцентни девојки и момчиња. *Меѓународен журнал за адолесцентна медицина и здравје 21 (3): 345-359. Johansson, K., Hasselberg, M., and Laflamme, L., (2009). Exploring the Neighborhood: A Web-based Survey on the Prevalence and Determinants of Fear Among Young Adolescent Girls and Boys. International Journal of Adolescent Medicine and Health 21(3): 347–59.*
23. М.О’Брајан, Д.Џонс, Д.Слоун и М.Растин (2000). Детската независна мобилност во просторот во урбаното јавно подрачје, *Детство 7: 257-277. O'Brien, M., Jones, D., Sloan, D and Rustin, M. (2000). Children's Independent Spatial Mobility in the Urban Public Realm, Childhood 7(3): 257–77.*
24. Статистика на Бирото за правда на САД (2008). Статистичка збирка за кривичното правосудство. *U.S. Bureau of Justice Statistics.(2008). Sourcebook of Criminal Justice Statistics.* Достапно на: http://www.albany.edu/sourcebook/tost_2.html#2_k.
25. Е. Гулон (2000). Развојот на нормалниот страв: Век истражување. Ревизија за клиничка психологија 20 (4): 429-451 *Gullone, E. (2000). The Development of Normal Fear: A Century of Research. Clinical Psychology Review .*
26. Е.А.Никастро и М.В. Ветсел (1999). Детски стравови. Журнал на педијатриско негување 14 (6): 392-402. *Nicastro, E. A., and Whetsell, M.V. (1999). Children's Fears. Journal of Pediatric Nursing 14(6): 392–402.*
27. Х.Коскела (1997). Храбар чекор и прекршувања: просторната самоверба на жените наспроти стравот од насилство. *Род, Место и култура 4 (3), 301-320. Koskela, H. (1997). Bold Walk and Breakings: Women's Spatial Confidence Versus Fear of Violence. Gender, Place & Culture 4(3): 301–20.*
28. К.Венстам (2002). (Девојката и вината: Книга за општествените погледи на силувањето). Стокхолм: Бониер. *Wennstam, K. (2002) Flickan Och Skulden: En Bok Om*

Samhällets Syn På Våldtäkt (The Girl and the Guilt: A Book About Society's Views on Rape). Stockholm: Bonnier.

29. Е.Мадриз (1997). Ништо лошо не им се случува на добрите девојки: Стравот од криминал во животот на жените. Универзитетот Калифорнија Прес. *Madriz, E. (1997). Nothing bad happens to good girls: Fear of crime in women's lives. Univ of California Press.*
30. К.Деј (2001). Конструирање на машкоста и на женскиот страв во отворен простор во Ирвајн, Калифорнија. Род, место и култура – Журнал за феминистичка географија 8 (2): 109-127. *Day, K. (2001). Constructing Masculinity and Women's Fear in Public Space in Irvine, California. Gender, Place and Culture-A Journal of Feminist Geography 8(2): 109–27.*
31. А.Мехта и Л.Бонди (1999). Отелотворен дискурс: За родот и стравот од насилство. Род, место и култура – Журнал за феминистичка географија 6 (1): 67-84. *Mehta, A., and Bondi, L. (1999). Embodied Discourse: On Gender and Fear of Violence. Gender, Place and Culture-A Journal of Feminist Geography 6(1): 67–84.*
32. П.Е.Густафсон (1998). Родовите разлики кај перцепцијата на ризик: Теориски и методолошки перспективи. Анализа на ризикот 18 (6): 805-811 *Gustafson, P.E. (1998). Gender Differences in Risk Perception: Theoretical and Methodological Perspectives. Risk Analysis 18(6): 805–11.*
33. А.Лукаиту-Сидерис (2005). Дали е безбедно да се оди овде?, во “Истражување на женските прашања во транспортот“, извештај од конференција, Тон II: Технички прилози, стр. 102-112. Вашингтон: Борд за истражувања во транспортот. *Loukaitou-Sideris, A. (2005). Is It Safe to Walk Here?’, in Research on Women's Issues in Transportation, report of a conference, Volume II: Technical Papers, pp. 102–12. Washington, D.C.: Transportation Research Board.*
34. А.Мехта и Л.Бонди (1999). Отелотворен дискурс: За родот и стравот од насилство. Род, место и култура – Журнал за феминистичка географија 6 (1): 67-84. *Mehta, A., and Bondi, L. (1999). Embodied Discourse: On Gender and Fear of Violence. Gender, Place and Culture-A Journal of Feminist Geography 6(1): 67–84.*
35. С.Ригер, М.Т.Гордон и Р.ЛеБеили (1978). Женскиот страв од криминал: Од обвинување до ограничување на жртвата. Виктимологија 3 (3-4): 274-284 *Riger, S., Gordon, M. T., & LeBailly, R. (1978). Women's fear of crime: From blaming to restricting the victim. Victimology, 3(3-4), 274-84.*
36. К.Деј (2001). Конструирање на машкоста и на женскиот страв во отворен простор во Ирвајн, Калифорнија. Род, место и култура – Журнал за феминистичка географија 8 (2): 109-127. *Day, K. (2001). Constructing Masculinity and Women's Fear in Public Space in Irvine, California. Gender, Place and Culture-A Journal of Feminist Geography 8(2): 109–27.*
37. П.Е.Густафсон (1998). Родовите разлики кај перцепцијата на ризик: Теориски и методолошки перспективи. Анализа на ризикот 18 (6): 805-811 *Gustafson, P.E. (1998). Gender Differences in Risk Perception: Theoretical and Methodological Perspectives. Risk Analysis 18(6): 805–11.*
38. П.Е.Густафсон (1998). Родовите разлики кај перцепцијата на ризик: Теориски и методолошки перспективи. Анализа на ризикот 18 (6): 805-811 *Gustafson, P.E. (1998).*

Gender Differences in Risk Perception: Theoretical and Methodological Perspectives. Risk Analysis 18(6): 805–11.

39. Х.Коскела (1997). Храбар чекор и прекршувања: просторната самодоверба на жените наспроти стравот од насилство. *Род, Место и култура* 4 (3), 301-320. Koskela, H. (1997). *Bold Walk and Breakings: Women's Spatial Confidence Versus Fear of Violence. Gender, Place & Culture* 4(3): 301–20.
40. Е.Мадриз (1997). Ништо лошо не им се случува на добрите девојки: Стравот од криминал во животот на жените. Универзитетот Калифорнија Прес. Madriz, E. (1997). *Nothing bad happens to good girls: Fear of crime in women's lives. Univ of California Press.*
41. А. Ван дер Вурф, Л. Ван Сталдуинен и П.Стрингер (1989). Страв од криминал во резиденцијални средини. *Журнал за социјална психологија*, 129: 141-160. Van der Wurff, A., Van Stallduinen, L. and Stringer, P. (1989). *Fear of crime in residential environments. Journal of Social Psychology*, 129, 141–60.
42. А.Колман (1990). Утопија на судење. Лондон: Хилари Шипман. Coleman, A. (1990). *Utopia on trial. London: Hilary Shipman.*
43. Д.Херберт и Н.Давидсон (1995). Модифицирање на изграденото опкружување: влијанието на подобреното улично осветлување. *Геофорум*, 25: 339-350. Herbert, D. and Davidson, N. (1995). *Modifying the built environment: the impact of improved street lighting. Geoforum* 25, 339–50.
44. Н.Р.Фифе и Џ.Банистер (1996). Гледање на градот: Електронски видео надзор на јавни места. *Ареа*, 28: 37-46. Fyfe, N.R. and Bannister, J. (1996). *City watching: closed circuit television surveillance in public spaces. Area*, 28, 37–46.
45. А.Ван дер Вурф и П.Стрингер (1988). Локации на страв. Во “Безбедноста во изградената средина“, ур. Џ.Д.Симе, Портсмут: Спон, 297-308. Van der Wurff, A. and Stringer, P. (1988). *Locations of fear. In Sime, J.D., editor, Safety in the built environment, Portsmouth: Spon, 297–308.*
46. Г. Валентајн (1990). Женскиот страв и дизајнот на јавниот простор. *Изградена средина* 16, 288-303. Valentine, G. (1990). *Women's fear and the design of public space. Built Environment* 16, 288–303.
47. Р.Пејн. (1997). Социјалните географии на женскиот страв од криминал. Трансакции, Институт на британските географи 22, 231-244. Pain, R. (1997). *Social geographies of women's fear of crime. Transactions, Institute of British Geographers* 22, 231–44.
48. Кетрин Бакет-Милбурн и Џени Харден (2004). “Како децата и нивните семејства ги конструираат и преговараат ризикот, безбедноста и опасноста“, *Детство* 11 (4): 429-447. Backett-Milburn, Kathryn and Harden, Jeni (2004) ‘How Children and Their Families Construct and Negotiate Risk, Safety and Danger’, *Childhood* 11(4): 429–47.
49. К.Јохансон, М.Хаселберг и Л.Лафлам (2009). Истражување на соседството: Анкета спроведена на интернет во врска со распространетоста и детерминантите на стравот кај младите адолесцентни девојки и момчиња. *Меѓународен журнал за адолесцентна медицина и здравје* 21 (3): 347-359. Johansson, K., Hasselberg, M., and Laflamme, L., (2009). *Exploring the Neighborhood: A Web-based Survey on the Prevalence*

and Determinants of Fear Among Young Adolescent Girls and Boys. *International Journal of Adolescent Medicine and Health* 21(3): 347–59.

50. В.Г.Скоган и М.Г.Максфилд (1981). Справување со криминалот. Лондон: Сејџ. *Skogan, W.G. and Maxfield, M.G. (1981). Coping with crime. London: Sage.*
51. Д.А.Луис и Г.Сејлем (1986). Страв од криминал: нецивилност и создавањето општествен проблем. Њу брунсвик, Њу Џерси: Трансекшн букс. *Lewis, D. A., and. Salem, G. (1986). Fear of Crime: Incivility and the Production of a Social Problem. New Brunswick, NJ: Transaction Books.*
52. К.Пеинтер (1989). Превенција на криминалот и јавното осветлување со посебен фокус на повозрасните лица. Лондон: Центар за криминологија, Мидлсекс Политехник. *Painter, K. (1989). Crime prevention and public lighting with special focus on elderly people. London: Centre for Criminology, Middlesex Polytechnic.*
53. С.Аткинс, С.Хусеин и А.Стореј (1991). Влијанието на уличното осветлување на криминалот и на стравот од криминал. Гласило на Единицата за превенција на криминал 29. Лондон: Хоум Офис. *Atkins, S., Husain, S. and Storey, A. (1991). The influence of street lighting on crime and the fear of crime. Crime Prevention Unit Paper 29. London: Home Office.*
54. М.Ремзи и Р.Њутон (1991). Ефектот од подобро улично осветлување врз криминалот и стравот: преглед. Гласило на Единицата за превенција на криминал 29. Лондон: Хоум Офис. *Ramsey, M. and Newton, R. (1991). The effect of better street lighting on crime and fear: a review. Crime Prevention Unit Paper 29. London: Home Office.*
55. Д.Херберт и Н.Давидсон (1995). Модифицирање на изграденото опкружување: влијанието на подобреното улично осветлување. Геофорум, 25: 339-350. *Herbert, D. and Davidson, N. (1995). Modifying the built environment: the impact of improved street lighting. Geoforum 25, 339–50.*
56. Џ.Бургес, С.М.Харисон и М.Лимб (1988). Луѓе, паркови и урбаното зеленило: истражување за популарните значења и вредности за отворените простори во градот. Урбани истражувања, 25: 455-473. *Burgess, J., Harrison, C.M. and Limb, M. (1988). People, parks and the urban green: a study of popular meanings and values for open spaces in the city. Urban Studies 25, 455–73.*
57. Х.Коскела и Р.Пејн (2000). Навраќање на стравот и местото: женскиот страв од напад и изградената околина. Геофорум, 31 (2): 269-280. *Koskela, H., & Pain, R. (2000). Revisiting fear and place: women's fear of attack and the built environment. Geoforum, 31(2), 269-280.*
58. Б.Б.Браун (1990). Групи на врсници и култура на врсници, во “На прагот: Адолесцентот во развој”, уредници Ширли С.Фелдман и Глен. Р.Елиот, 171-196. Кембриџ, Масачусетс: Харвард Прес. *Brown, B. B. (1990). Peer Groups and Peer Cultures’, in Shirley S. Feldman and Glen R. Elliott (eds) At the Threshold: The Developing Adolescent, pp. 171–96. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.*
59. Патрик Вест (1997). Здравствени нееднаквости во раните години: Дали постои изедначување во младоста? Општествени науки и медицина 44 (6): 833-858 *West, Patrick (1997). Health Inequalities in the Early Years: Is There Equalisation in Youth?’ Social Science & Medicine 44(6): 833–58.*

60. Р.Пејн. (1997). Социјалните географии на женскиот страв од криминал. Трансакции, Институт на британските географи 22, 231-244. *Pain, R. (1997). Social geographies of women's fear of crime. Transactions, Institute of British Geographers 22, 231-44.*
61. М.Гордон и С.Ригер (1989). Женскиот страв. Њујорк: Фри Прес. *Gordon, M. and Riger, S. (1989). The female fear. New York: Free Press.*
62. С.Ригер, М.Т.Гордон и Р.ЛеБеили (1978). Женскиот страв од криминал: Од обвинување до ограничување на жртвата. Виктимологија 3 (3-4): 274-284 *Riger, S., Gordon, M. T., & LeBailly, R. (1978). Women's fear of crime: From blaming to restricting the victim. Victimology, 3(3-4), 274-84.*
63. К.Б.Гарднер (1995). Поминување: родот и јавното вознемоирување на јавни места. Беркли, Калифорнија: Универзитет Калифорнија Прес. *Gardner, C.B. (1995). Passing by: gender and public harassment in public space. Berkeley, CA: University of California Press.*
64. Кривичен законик. “Службен весник на Република Северна Македонија“, Бр. 37/96, 80/99,4/2002, 43/2003, 19/2004, 81/2005, 60/2006, 73/2006, 7/2008, 139/2008, 114/2009, 51/11,135/11, 185/11, 142/12, 166/12, 55/13, 82/13, 14/14, 27/14, 28/14, 115/14, 132/14, 160/14, 199/14, 196/15, 226/15 и 97/17. Достапно на: <https://urlzls.com/Vwk5B>.
65. Совет на Европа. (11-ти мај 2011). Конвенција на Советот на Европа за превенција и борба против насилството врз жените и семејното насилство. Договорни серии на Советот на Европа. Бр. 210, стапена во сила на 1-ви август 2014 година. *Council of Europe. (May 11, 2011). Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence. Council of Europe Treaty Series - No. 210.* Достапно на: <https://urlzls.com/Dmv5S>.
66. Кривичен законик на Северна Македонија, Измени и дополнувања од 2004 година, Кривични дела против половата слобода и половиот морал, Член 186 параграф (1). Англиската верзија е достапна на: legislationline.org, последен пат посетена на 8-и август 2017 година.
67. Истанбулската конвенција го признава сексуалното насилство, вклучително и силувањето во рамките на членот 36. Постои значителна разлика во дефинирањето на сексуалното насилство помеѓу македонскиот Кривичен законик и Истанбулската конвенција. Имено, Истанбулската конвенција за вршење сексуално насилство го наведува како доволно отсуството на согласност, додека Кривичниот законик бара употреба на сила и закана.
68. Закон за превенција и заштита од дискриминација. “Службен весник на Република Северна Македонија“, Бр. 101 од 22.05.2019 година. Достапно на: <http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/zakoni/2019/27,5-Zakon%20za%20zastita%20od%20diskriminacija.pdf>.
69. Закон за работни односи. “Службен весник на Република Северна Македонија“ Бр. 62/2005, 106/2008, 161/2008, 114/2009, 130/2009, 50/10, 52/10, 124/10, 47/11, 11/12, 39/12, 13/13, 25/13, 170/13, 187/13, 113/14, 20/15, 33/15, 72/15 и 129/15. Достапно на: <http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/zakoni/ZRO%20Precisten%2074-15.pdf>.

70. Закон за заштита од вознемирување на работно место. “Службен весник на Република Северна Македонија“ Бр.79 од 31.05.2013 година. Достапно на: <https://www.pravdiko.mk/wp-content/uploads/2013/11/Zakon-za-zashtita-od-voznemiruvane-na-rabotno-mesto-31-05-2013.pdf>.
71. Совет на Европа. (11-ти мај 2011). Конвенција на Советот на Европа за превенција и борба против насилството врз жените и семејното насилство. Договорни серии на Советот на Европа. Бр. 210, стапена во сила на 1-ви август 2014 година. *Council of Europe. (May 11, 2011). Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence. Council of Europe Treaty Series - No. 210.* Достапно на: <https://urlzs.com/Dmv5S>.
72. Член 4, параграф (7), Закон за еднакви можности на жените и мажите. “Службен весник на Република Северна Македонија“, Бр.6/12, 166/14 (Пречистен текст). Достапно на: <https://urlzs.com/1fBjK>.
73. Закон за превенција, спречување и заштита од семејно насилство. “Службен весник на Република Северна Македонија“, Бр. 138/14, 33/15 и 150/15. Достапно: <https://urlzs.com/K5HUx>.
74. Кривичен законик. “Службен весник на Република Северна Македонија“, Бр. 37/96, 80/99,4/2002, 43/2003, 19/2004, 81/2005, 60/2006, 73/2006, 7/2008, 139/2008, 114/2009, 51/11,135/11, 185/11, 142/12, 166/12, 55/13, 82/13, 14/14, 27/14, 28/14, 115/14, 132/14, 160/14, 199/14, 196/15, 226/15 и 97/17. Достапно на: <https://urlzs.com/Vwk5B>.
75. Совет на Европа. (11-ти мај 2011). Конвенција на Советот на Европа за превенција и борба против насилството врз жените и семејното насилство. Договорни серии на Советот на Европа. Бр. 210, стапена во сила на 1-ви август 2014 година. *Council of Europe. (May 11, 2011). Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence. Council of Europe Treaty Series - No. 210.* Достапно на: <https://urlzs.com/Dmv5S>.
76. Реактор – Истражување во акција. (2013). Истражување на опсегот на родо-во-базираното насилство врз жените и девојките на јавните места во Скопје. Достапно на: <https://urlzs.com/vJeg2>.
77. Главно базирано на “Истражување на родовото насилство: Феминистичка методологија во акција“, од Л.Скинер, М.Хестер и Е.Малос, Издавачка куќа Вилан, 2005. *Researching Gender Violence; Feminist Methodology in Action, by Skinner L., Hester M., and Malos E., Willan Publishing, 2005.*
78. Ф.М.Канциан (1992). “Феминистичка наука: Методологии кои претставуваат предизвик за нееднаквоста“. Родовата припадност и општеството, 6(4), 623-642. *Cancian, F. M. (1992). Feminist science: Methodologies that challenge inequality. Gender & Society, 6(4), 623-642.*
79. К.М.Ранцети (1997). “Исповед на реформиран позитивист: Феминистичкото парципитативно истражување како добра општествена наука“. *Renzetti, C. M. (1997). Confessions of a reformed positivist: Feminist participatory research as good social science.*

80. А.Оукли (2000). Експерименти во знаењето: Родот и методот во општествените науки. *Oakley, A. (2000). Experiments in knowing: Gender and method in the social sciences.*
81. Р.К.Берген (1993). “Интервјуа со жртви на брачно силување: Спроведување феминистички истражувања на чувствителни теми“. Едиција Сејд фокус, 152, 197-197. *Bergen, R. K. (1993). Interviewing survivors of marital rape: Doing feminist research on sensitive topics. Sage focus editions, 152, 197-197.*
82. Ф.М.Канциан (1992). “Феминистичка наука: Методологии кои претставуваат предизвик за нееднаквоста“. Родовата припадност и општеството, 6(4), 623-642. *Cancian, F. M. (1992). Feminist science: Methodologies that challenge inequality. Gender & Society, 6(4), 623-642.*
83. К.М.Ранцети (1997). “Исповед на реформиран позитивист: Феминистичкото партиципативно истражување како добра општествена наука“. *Renzetti, C. M. (1997). Confessions of a reformed positivist: Feminist participatory research as good social science.*
84. Р.К.Берген (1993). “Интервјуа со жртви на брачно силување: Спроведување феминистички истражувања на чувствителни теми“. Едиција Сејд фокус, 152, 197-197. *Bergen, R. K. (1993). Interviewing survivors of marital rape: Doing feminist research on sensitive topics. Sage focus editions, 152, 197-197.*
85. К.Рамазаноглу и Џ.Холанд (2002), “Феминистичка методологија: Предизвици и избори“. Сејд. *Ramazanoglu, C., & Holland, J. (2002). Feminist methodology: Challenges and choices. Sage.*
86. М.Д.Шварц (1997). “Истражување на сексуалното насилство врз жените“. Сејд. *Schwartz, M. D. (1997). Researching sexual violence against women. Sage.*
87. Е.А.Станко (1997). “Ја поддржвам таа емоција: Рефлексии на феминизмот, емоционалноста и истражување на сексуалното насилство. Истражување на сексуалното насилство врз жените: Методолошки и лични перспективи“, 74-85. *Stanko, E. A. (1997). I second that emotion: Reflections on feminism, emotionality, and research on sexual violence. Researching sexual violence against women: Methodological and personal perspectives, 74-85.*
88. Прелиминарниот список на извори на податоци се базира на извештајот на УНИФЕМ, Л.К.Судерт (2010). *Подобрување на собирањето податоци за насилството врз жените во Југоисточна Европа. Sudderth, L., K. (2010). Improving Data Collection on Violence Against Women in Southeastern Europe. DOI: 10.13140/RG.2.1.5049.9046.*
89. Кривичен законик. “Службен весник на Република Северна Македонија“, Бр. 37/96, 80/99 4/2002, 43/2003, 19/2004, 81/2005, 60/2006, 73/2006, 7/2008, 139/2008, 114/2009, 51/11, 135/11, 185/11, 142/12, 166/12, 55/13, 82/13, 14/14, 27/14, 28/14, 115/14, 132/14, 160/14, 199/14, 196/15, 226/15 и 97/17. Достапно на: <https://urlzs.com/Vwk5B>.
90. Закон за просторно и урбанистичко планирање. “Службен весник на Република Северна Македонија“, Бр. 138/14, 33/15 и 199/14, 44/15, 193/15, 31/16 и 163.16. Достапно на: <https://urlzs.com/4o9Yv>.

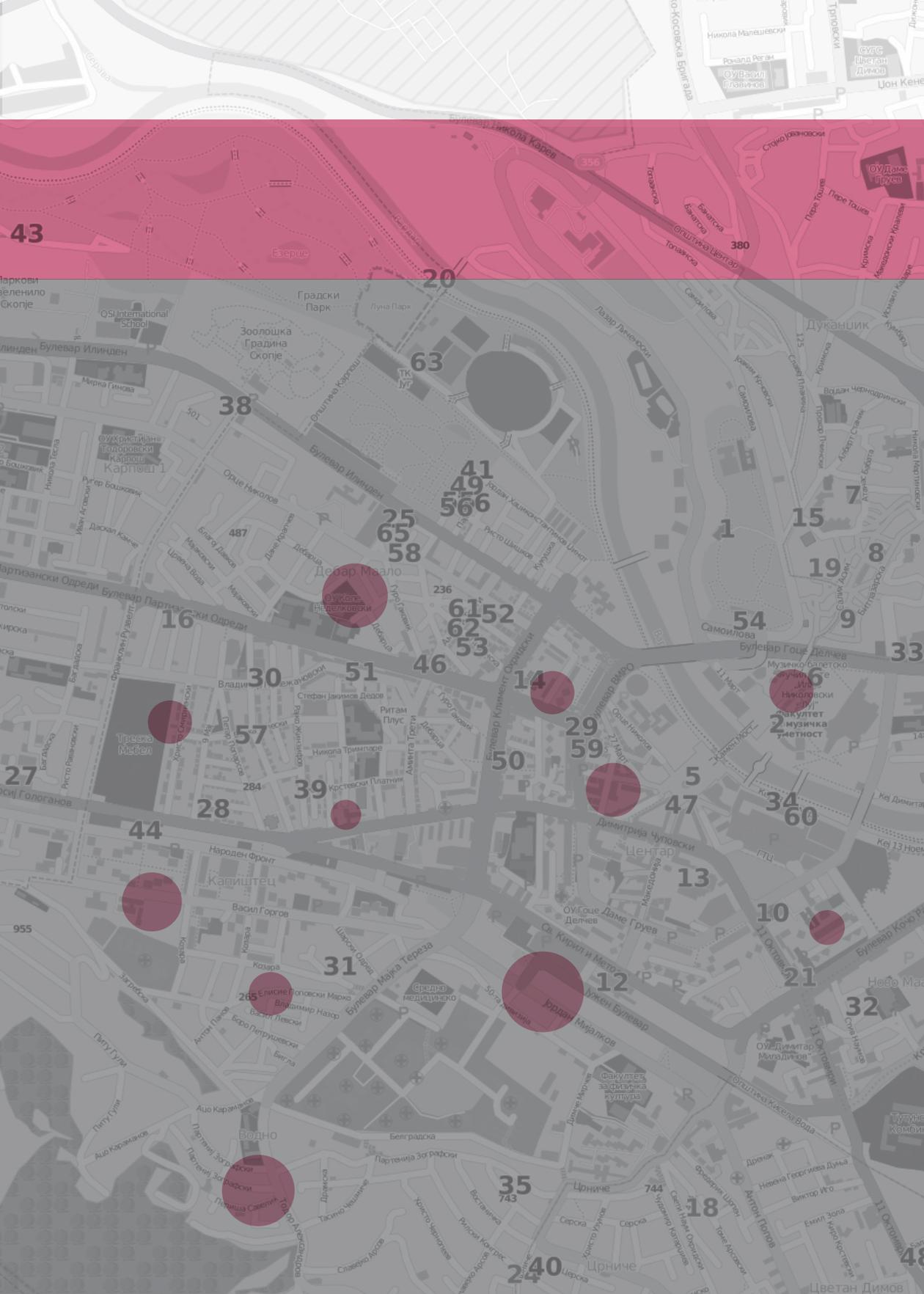
91. Закон за семејството. “Службен весник на Република Северна Македонија“, Бр. 80/1992, 9/1996, 38/2004, 33/2006, 84/2008, 67/10, 156/10, 39/12, 44/12, 38/14, 115/14, 104/15 и 150/15. (Пречистен текст). Достапен на: <https://urlzs.com/NAc2z>.
92. Закон за работни односи. “Службен весник на Република Северна Македонија“, Бр. 62/2005, 106/2008, 161/2008, 114/2009, 130/2009, 50/10, 52/10, 124/10, 47/11, 11/12, 39/12, 13/13, 25/13, 170/13, 187/13, 113/14, 20/15, 33/15, 72/15 и 129/15). Достапно на: <https://urlzs.com/Nzuk7>.
93. Закон за спречување и заштита од дискриминација “Службен весник на Република Северна Македонија“, Бр 50/10, 44/14, 150/15, 31/16 и 21/18. Достапно на: <https://urlzs.com/FkncB>.
94. Светска здравствена организација (1999). Ставање на безбедноста на жените на прво место: Етички и безбедносни препораки за истражување на домашното насилство врз жените. Женева, Швајцарија: Светска здравствена организација, Глобална програма за евиденција на здравствената политика *World Health Organization. (1999). Putting women's safety first: Ethical and safety recommendations for research on domestic violence against women. Geneva, Switzerland: World Health Organization, Global Programme on Evidence for Health Policy.*
95. Women in Cities International. (2008). Оценувања на безбедноста на жените. Што функционира и каде? Најроба, Кенија: ОН - ХАБИТАТ. *Women's Safety Audits. What Works and Where? Nairobi, Kenya: UN-HABITAT.*
96. РЕАКТОР – Истражување во акција (2013). Истражување на опсегот на родово-базираното насилство врз жените и девојките на јавните места во Скопје. Достапно на: <https://urlzs.com/vJeg2>.
97. “Службен весник на Република Северна Македонија“ Бр. 138 од 17.09.2014 година - достапно на: <http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/zakoni/Zakon%20za%20prevencija%20semejno.pdf>.
98. Извештај за земјата на Европската комисија (2016) – Достапно на: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2016/20161109_report_the_former_yugoslav_republic_of_macedonia.pdf.
99. Обединети нации. (18-ти декември 1979). Конвенција за елиминација на сите форми на дискриминација врз жените. Резолуција на Генералното собрание 34/180, стапена на сила на 3-ти септември 1981 година. *United Nations. (December 18, 1979). Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women. General Assembly resolution 34/180* Достапно на: <https://urlzs.com/b9nvX>.
100. Комитет за елиминација на сите форми на дискриминација врз жените (3-ти февруари 2006). Заклучни коментари на Комитетот за елиминација на сите форми на дискриминација врз жените: поранешна Југословенска Република Македонија, усвоени од страна на Комитетот на триесет и четвртата сесија (16 јануари – 3 февруари 2006 година). Достапно на: <https://urlzs.com/P47ir>.
101. Совет на Европа. (11-ти мај 2011). Конвенција на Советот на Европа за превенција и борба против насилството врз жените и семејното насилство. Договорни серии

- на Советот на Европа. Бр. 210, стапена во сила на 1-ви август 2014 година. *Council of Europe. (May 11, 2011). Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence. Council of Europe Treaty Series - No. 210.* Достапно на: <https://urlzs.com/Dmv5S>.
102. Закон за еднакви можности на жените и мажите. “Службен весник на Република Северна Македонија“, Бр. 06/12, 166/14, 150/15 и 201/15 (Пречистен текст). Достапно на: <https://urlzs.com/1fBjK>.
103. Кривичен законик. “Службен весник на Република Северна Македонија“, Бр. 37/96, 80/99,4/2002, 43/2003, 19/2004, 81/2005, 60/2006, 73/2006, 7/2008, 139/2008, 114/2009, 51/11,135/11, 185/11, 142/12, 166/12, 55/13, 82/13, 14/14, 27/14, 28/14, 115/14, 132/14, 160/14, 199/14, 196/15, 226/15 и 97/17. Достапно на: <https://urlzs.com/Vwk5B>.
104. Закон за превенција, спречување и заштита од домашно насилство. “Службен весник на Република Северна Македонија“, Бр. 138/14, 33/15 и 150/15. Достапно на: <https://urlzs.com/K5HUx>.
105. Закон за спречување и заштита од дискриминација. “Службен весник на Република Северна Македонија“, Бр. 50/10, 44/14, 150/15, 31/16 и 21/18. Достапно на: <https://urlzs.com/FkncB>.
106. Закон за работни односи. “Службен весник на Република Северна Македонија“, Бр. 62/2005, 106/2008, 161/2008, 114/2009, 130/2009, 50/10, 52/10, 124/10, 47/11, 11/12, 39/12, 13/13, 25/13, 170/13, 187/13, 113/14, 20/15, 33/15, 72/15 и 129/15. Достапно на: <https://urlzs.com/Nzuk7>.
107. Закон за заштита од вознемирување на работно место. “Службен весник на Република Северна Македонија“, Бр. 79/13 и 147/15. Достапно на: <https://urlzs.com/rvxj2>.
108. Закон за еднакви можности на жените и мажите. “Службен весник на Република Северна Македонија“, Бр. 06/12, 166/14, 150/15 и 201/15 (Пречистен текст). Достапно на: <https://urlzs.com/1fBjK> и http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/zakoni/2017/precisten%20tekst%202015%20na%20ZEM_nov.pdf.
109. Министерство за труд и социјална политика. (2013). Национален акциски план за родова еднаквост (2013 -2016). Достапно на: <https://urlzs.com/iqvWo>.
110. Министерство за труд и социјална политика. (2013). Оперативен план 2013 за имплементација на Стратегијата за родова еднаквост (2013 -2020) и Национален акциски план за родова еднаквост (2013 – 2016). Достапно на: <https://urlzs.com/iqvWo>.
111. Министерство за труд и социјална политика. (2015). Оперативен план 2015 за имплементација на Стратегијата за родова еднаквост (2013 – 2020) и на Националниот акциски план за родова еднаквост (2013 -106). Достапно на: <https://urlzs.com/iqvWo>.
112. Реактор – Истражување во акција (2014 – 2017). Извештај во сенка за имплементацијата на Стратегијата за родова еднаквост за 2013 – 2016 година.

113. Министерство за труд и социјална политика. (2018). Национален акциски план за родова еднаквост (2018 – 2020), Достапно на: <https://urlzs.com/iqvWo>.
114. Закон за еднакви можности на жените и мажите. “Службен весник на Република Северна Македонија“, Бр. 06/12, 166/14, 150/15 и 201/15 (Пречистен текст). Достапно на: <https://urlzs.com/1fBjK>.
115. Комитет за елиминирање на сите форми на дискриминација врз жените (14-ти ноември 2018 година). Заклучни согледувања на Шестиот периодичен извештај на поранешна Југословенска Република Македонија, усвоен од Комитетот на неговата Дваесет и прва сесија (22 октомври – 9 ноември 2018). Достапно на: <https://urlzs.com/UG8nx>.
116. Закон за спречување и заштита од дискриминација. “Службен весник на Република Северна Македонија“, Бр. 50/10, 44/14, 150/15, 31/16 и 21/18. Достапен на: <https://urlzs.com/FkncB>.
117. Комисија за заштита од дискриминација - <http://www.kzd.mk/mk>.
118. Годишен извештај на Комисијата за заштита од дискриминација – добиен преку електронска пошта од истражувачкиот тим.
119. Кривичен законик. “Службен весник на Република Северна Македонија“, Бр. 37/96, 80/99,4/2002, 43/2003, 19/2004, 81/2005, 60/2006, 73/2006, 7/2008, 139/2008, 114/2009, 51/11,135/11, 185/11, 142/12, 166/12, 55/13, 82/13, 14/14, 27/14, 28/14, 115/14, 132/14, 160/14, 199/14, 196/15, 226/15 и 97/17. Достапно на: <https://urlzs.com/Vwk5B>.
120. *Ibid.*
121. Комитет за елиминација на сите форми на дискриминација врз жените (14-ти ноември 2018 година). Заклучни согледувања на шестиот периодичен извештај на поранешната Југословенска Република Македонија, разгледан од страна на Комитетот на неговата 3170-та и 3171-ва седница (2–3 јули 2015). Достапно на: <https://urlzs.com/guae1>.
122. Доминика Стојановска (2008). Родовата еднаквост и човековиот развој во Македонија за време на транзицијата (1991 – 2006). Докторска теза. Достапно на: <https://urlzs.com/GLF2k>.
123. Заштитните мерки се: 1) забрана за упатување закани или вршење на семејно насилство; 2) забрана на злоупотреба, вознемирување, телефонски повици, контакти или комуникација на кој било друг начин со член на семејството, директно или индиректно; 3) забрана на приближување до локацијата на живеење, училиштата, работното место или одредена локација што редовно ја посетува друг член на семејството; 4) отстранување од домот без оглед на сопственоста сè додека не стигне конечната казна од надлежниот суд; 5) забрана за поседување огнено оружје или на кој било друг вид оружје или одземање на такво оружје; 6) барање да се вратат сите потребни предмети за да се задоволат дневните потреби на семејството; 7) доделување на задолжителна семејна алиментација; 8) да му се нареди на обвинетиот да добие соодветно советување; 9) да му се определи задолжи-

- телна терапија, доколку сторителот е зависен од алкохол и други психотропни супстанции или има болест; 10) да му се нареди да ги надомести медицинските и другите трошоци направени како резултат на семејно насилство; и 11) да донесе друга мерка што судот смета дека е неопходна за да се обезбеди сигурност и благосостојба на другите членови на семејството.
124. Интервју со Елена Димушева, извршен директор на Националната мрежа против насилство врз жените и семејното насилство.
 125. Министерство за труд и социјална политика. (2013). Стратегија за родова еднаквост (2013-2020). Достапно на: <https://urlzs.com/iqvWo>.
 126. Министерство за труд и социјална политика. (2013). Национален акциски план за родова еднаквост (2013 – 2016). Достапно на: <https://urlzs.com/iqvWo>.
 127. Реактор – Истражување во акција (2015 – 2017). Извештај во сенка за имплементацијата на Стратегијата за родова еднаквост за 2014-2016 година.
 128. *Ibid.*
 129. Закон за бесплатна правна помош. “Службен весник на Република Северна Македонија“, Бр. 161/2009, 185/11, 27/14 и 104/15. Достапно на: <https://urlzs.com/1WB6v>.
 130. Закон за бесплатна помош, верзија 2019 година – Достапно на: <https://www.pravdiko.mk/wp-content/uploads/2013/11/Zakon-za-besplatna-pravna-pomosh-22-05-2019.pdf>.
 131. Реактор – Истражување во акција. (2013). Истражување на опсегот на родово-базираното насилство врз жените и девојките на јавни места во Скопје. Достапно на: <https://urlzs.com/vJeg2>.
 132. Национална мрежа за запирање на насилството врз децата и семејното насилство (2016). Извештај за мониторирањето на имплементацијата на Законот за превенција, спречување и заштита од семејно насилство.
 133. Национална мрежа за запирање на насилството врз децата и семејното насилство (2017). Истражување на опсегот на различни форми на сексуално насилство во Република Македонија.
 134. Совет на Европа. (11-ти мај 2011). Конвенција на Советот на Европа за превенција и борба против насилството врз жените и семејното насилство. Договорни серии на Советот на Европа. Бр. 210, стапена во сила на 1-ви август 2014 година. *Council of Europe. (May 11, 2011). Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence. Council of Europe Treaty Series - No. 210.* Достапно на: <https://urlzs.com/Dmv5S>.
 135. “поранешната Југословенска Република Македонија“ ја ратификува Истанбулската конвенција – Достапно на: <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/-/the-former-yougoslav-republic-of-macedonia-ratifies-the-istanbul-convention>.
 136. Кривичен законик. “Службен весник на Република Северна Македонија“, Бр. 37/96, 80/99,4/2002, 43/2003, 19/2004, 81/2005, 60/2006, 73/2006, 7/2008, 139/2008, 114/2009, 51/11,135/11, 185/11, 142/12, 166/12, 55/13, 82/13,

- 14/14, 27/14, 28/14, 115/14, 132/14, 160/14, 199/14, 196/15, 226/15 и 97/17.
Достапно на: <https://urlzs.com/Vwk5B>.
137. Центар за истражување и креирање политики (2019). Достапно на: http://www.srpm.org.mk/wp-content/uploads/2019/07/Gap_Analysis_MK_PRINT.pdf.
138. Витзман К, Шо М, Ендру К и Траверс К (2009) Ефективноста на женските проценки на безбедноста. *Whitzman, C., Shaw, M., Andrew, C., & Travers, K. (2009). The effectiveness of women's safety audits. Security Journal, 22(3), 205–218.* Достапно на: <https://doi.org/10.1057/sj.2009.1>
139. Ендру Кук и Бруин М (2000). Родово прилагодување на градот: Жени, граници и визии за урбан живот. *Andrew, C., Cook, C. C., & Bruin, M. (2000). Gendering the city: Women, boundaries, and visions of urban life. Rowman & Littlefield.* Достапно на: <https://goo.gl/a6DBrf>.
140. Пластичарска улица, т.е. булевар Никола Карев,
141. Ендру Кук и Бруин М (2000). Родово прилагодување на градот: Жени, граници и визии за урбан живот. *Andrew, C., Cook, C. C., & Bruin, M. (2000). Gendering the city: Women, boundaries, and visions of urban life. Rowman & Littlefield.* Достапно на: <https://goo.gl/a6DBrf>.
142. Фенстер, Т (2005) Право на родово прилагоден град: Различни форми на припаѓање во секојдневниот живот. *Fenster, T. (2005). The right to the gendered city: Different formations of belonging in everyday life. Journal of Gender Studies, 14(3), 217-231.* Достапно на: <https://goo.gl/usYhBG>.

43

20

38

63

41

49

25

65

58

61

52

62

53

16

30

51

46

14

29

59

54

15

7

8

19

9

33

27

44

28

39

50

5

47

34

60

955

31

265

12

13

10

21

32

31

265

12

13

10

21

32

35

743

18

744

240

48